DE TACITI GERMANIAE CODICIBUS GERMANICIS

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB AMPLISSIMO PHILOSOPHORUM MARPURGENSIUM ORDINE

RITE CAPESSENDOS

SCRIPSIT

RICARDUS WUENSCH

MATTIACUS

MARPURGI CATTORUM

TYPIS FRIEDERICI SOEMMERING

MDCCCLXXXXIII

Dissertatio probata
ab amplissimo philosophorum Marpurgensium ordine
a. d. V. id. nov.
MDCCCLXXXII

GEORGIO WISSOWA

SACRUM

Praefatio.

E quo tempore renatum est litterarum Graecarum et Romanarum studium, nullum fere antiqui ingenii monumentum adeo exercuit virorum doctorum animos quam aureus ille libellus quem Cornelius Tacitus conscripsit de situ ac populis Germanorum. Confestim enim tum, cum Henoch Asculanus circa annum 1457 apographum suum e codice quodam in monasterio aliquo Germaniae latente confectum in Italiam rettulit[1], arripere hunc codicem ab Henochi manu scriptum eumque exscribere coeperunt viri docti: e quorum apographis novi orti sunt codices, neque multo post primae apparuerunt editiones typis expressae, ita ut multa nobis praesto sint subsidia ad verborum contextum constituendum.

Brevi autem intellexerunt viri docti, non omnes codices eodem modo usui esse in textu restituendo, cumque alter ex altero profluxerit quaerendum esse, quale sit stemma horum codicum Taciteorum: cum enim is codex, qui quam proxime distaret ab archetypo, etiam quam proxime ad scripturam ipsius auctoris accederet, magni momenti erat, nexum codicum Taciteorum illustrare. Cui stemmati componendo imprimis operam dederunt Reifferscheid (in edendis Suetonii reliquiis p. 411 sqq. et in symbola philologorum Bonnensium p. 623) et Michaelis (in praefatione editioni dialogi Tacitei de oratoribus Lipsiae anno 1868 praemissa): ex iis quae exposuerunt hi viri docti apparet, duo esse genera eorum codicum, qui Germaniam nobis servaverunt, utrumque ex apographo Henochiano pendens, alterius generis (X) praestantissimos esse codices Vaticanum 1862 (A) et Leidensem (B), alterius (Y) Farnesianum sive Neapolitanum (C) et Vaticanum 1518 (D); reliquos codices ex his esse exscriptos et plerumque corruptelis aut neglegentia aut temeritate librariorum ortis

[1] Aliter de hac re iudicat G. Voigt *Wiederbelebung des classischen Altertums* I p. 257 not. 4.

pessime depravatos: quam ob rem eos, ut apographa corrupta apographi Henochiani, nihil valere in textu Germaniae restituendo. Et his opinionibus a Reifferscheidio et Michaeli prolatis fidem habuerunt plerique viri docti, dum anno 1878 nova Germaniae editio in lucem prodiit, curata ab Alfredo Holdero, impressa a B. G. Teubnero: cuius editionis apparatus quem vocamus criticus non ita erat institutus, ut solis ABCD codicibus auctoritas tribueretur, immo primum locum teneret codex Hummelianus (H), deinde adhiberentur codices Monacensis (M) et Stuttgartiensis (S), tertius denique locus concederetur Vaticano A. Neque ipsi suo libello plura praefatus est Holder; quaecumque de hac sua nova ratione disseruit, inveniuntur in communicationibus Teubneri bibliopolae anni 1878 p. 45 sq., ubi comperimus, repperisse Holderum, meram codicum Taciteorum traditionem Germanicam esse et pretium codicum Italicorum usque ad hunc diem nimis aestimatum: Germanicam vero traditionem servatam esse per codicem Hummelianum, a se e quattuor collationibus restitutum; accuratiorem huius rei demonstrationem praestiturum se esse in libro quodam separato, cui inscripturus esset *Textgeschichte von Tacitus Germania.* Qui liber cum hoc die nondum apparuerit neque ipse Holder alio quolibet loco amplius de sententiis suis disseruerit, iam eum adeamus necesse erit, qui hac in re Holderi partes suscepit, Baehrensium dico, qui editionis Holderianae censuram egit in annalibus Fleckeiseni anni 1880, p. 265 sqq., qui licet non prorsus cum Holdero consentiat, tamen eodem nititur fundamento itemque agit de Germanica quadam traditione libelli nostri ex Henochi apographo non pendente: ita ut hac in re utramque sententiam sub uno conspectu considerare liceat. Hic quoque primum locum tribuit codici H, alterum vero codicibus CD, e quorum genere exscriptus sit codex γ, archetypum manu scriptum codicum M et S: quod archetypum in Italia confectum postea correcturam Germanicam passum esse: quare alicuius pretii esse in restituenda traditione Germanica: sequitur ut, quoniam γ aetatem non tulerit, apographa eius M et S adeamus.

Sed non solum laudem, verum etiam dubitationem movit editio Holderi. Rettulit enim de ea Woelfflinus quoque in Bursiani annalibus anni 1879, II p. 239 sq. Atque is, praemissis nonnullis notis de ipsius codicis Hummeliani historia — quem periisse suspicantur viri docti — primam quidem dubitationem movit, num re vera bene constituerit Holder textum codicis H: neque prius de tota hac quaestione traditionis cuiusdam Germanicae libelli Tacitei agi posse contendit, quam denuo reconcinnata sit codicis H memoria atque

ita quidem, ut de lectionibus, quas exhibuerit, dubitari iam nequeat.

Quae cum ita essent, mihi, cum hanc quaestionem tractandam susciperem, materia sic instituenda esse videbatur: primum omnes erant colligendae lectiones codicis H, quae nobis servatae essent, deinde ex his lectionibus codex ipse denuo restituendus erat, tum inquirendum, utrum penderet ex apographo Henochiano an peculiari cuidam traditioni Germanicae esset adscribendus: quas quaestiones in capite primo tractavi.

Expedito ita codice H neglegi non potuit — quamquam neque Holder neque Baehrensius de eo egerunt — codex Vindobonensis II (V), quem cum Hummeliano arto quodam cognationis vinculo coniunctum esse primus adspectus docebat: V comparandus erat cum codice H et videndum, quid ex hac comparatione sequeretur: quam materiam secundo capiti seposui.

Tum accedendum erat ad codices illos Monacensem et Stuttgartiensem, quos Holder et Baehrensius uni eidemque vindicaverant archetypo (γ), et inquirendum, num re vera hic codex γ umquam exstitisset, quidque omnino de origine horum codicum M et S et de correctura Germanica erui posset: quod tertio capite explanare studui.

Omnia denique, quae e studiis meis sequi putabam, breviter complexus sum in epilogo.

Titulum huic opusculo inscripsi *de Taciti Germaniae codicibus Germanicis*, ut breviter comprehenderem codices, quos Holder et Baehrensius traditioni Germanicae adscripserunt — nam quod de H valet, idem valet de V — eadem ratione, qua manuscriptos ex Italorum recensione pendentes appellamus *Italicos*.

Caput primum.

De codice Hummeliano.

Codex Hummelianus (H) nomen adeptus est a Bernhardo Friderico Hummelio possessore, qui primus descriptionem ut illis temporibus accuratiorem et nonnullas lectiones huius manuscripti proprias — collati cum editione Ditmariana, Francof. ad Viadr. 1749 — publici iuris fecit in Bibliotheca sua librorum rarorum et rariorum (Norimb. 1776), tomo I p. 212 sqq.; postea quasi praetereundo huius codicis mentionem fecit in Bibliotheca sua antiquitatum Germanicarum (Norimb. 1787) p. 41. Hummelii notis ut plures usi sunt viri docti, ita etiam I. D. Longolius in programmatis suis Taciteis: sed hic, cum Hummelii descriptionem et collationem sufficere non putaret, e quibus iudicium de totius codicis indole ferri posset, ipse denuo codicem Hummelianum contulit in margine exemplaris cuiusdam editionis Lottherianae (Lips. 1509): quod exemplar nunc in bibliotheca publica Monacensi adservatur.[1]

Tertius codicem nostrum contulit Chr. Selling in programmate cui inscripsit *Observationes criticae in C. Cornelii Taciti Germaniam* (Augustae Vindelicorum anno 1830, p. 32) cum editione Teuberti (Lips. 1826): acceperat is codicem Hummelianum a Chr. Th. A. Dorfmuellero, pastore et scholae latinae rectore Weidensi, qui hereditate hunc codicem possidebat; sed cuius in possessionem postea pervenerit, nescimus, et eam ob rem suspicio orta est inter viros doctos, periisse omnino codicem H.

Atque re vera ex Sellingii temporibus H in plurimis editionibus commemoratur, sed nemo novam eius fecit collationem, omnes

---

[1] quam collationem in usum meum exscripsit Heisenberg amicus, cui hoc loco gratias huius erga me benevolentiae agere iuvat.

Hummelio Longolio Sellingio utuntur testibus; quae in editionibus Gruberi (Berol. 1832) Waltheri (Halis Saxonum 1833) Massmanni (Quedlinburgi et Lipsiae 1847) tribuuntur codici Hummeliano lectiones in his tribus collationibus non exstantes — neque sunt tam paucae — aut e silentio testium conclusae aut neglegentia editorum ex alio quodam codice deprompta et per errorem codici H adscriptae sunt: neque eam ob rem ullo loco in restituendo H dignae.

Quantum ad illud Holderi dictum (Teubneri comm. 1878 p. 45) quattuor sibi usui fuisse collationes codicis Hummeliani attinet, liceat mihi, de quarta illa collatione paulo infra disserere, ubi iam apparebit, quare eam hoc loco omiserim: nunc iam videamus, quidnam ex Hummelio, Longolio, Sellingio sequatur ad indolem codicis cognoscendam — de fide enim harum collationum cur dubitemus causa non est: nam omnes tres ad unum eundemque codicem pertinere tituli earum demonstrant: Hummelius de suo ipse codice egit, Longolius se codicem ab Hummelio accepisse dicit, Sellingius codicem expressis verbis appellat Hummelianum.

Atque primum quidem de externo habitu codicis H si agitur, gravissimus auctor est Hummelius. Is codicem suum chartaceum fuisse tradit, scriptum — ut ipse aestimat — trecentis vel trecentis quinquaginta annis ante: quae coniectura nos in medium saeculum quintum decimum relegat et bene convenit cum subscriptione collationis Longolianae, quae codicem appellat *non multum supra typographiae natales adscendentem.* Continebat codex secundum Hummelium folia quattuordecim et in singulis paginis tricenos versus, scriptura erat munda et facilis lectu, multa erant compendia, *ae* et *oe* diphthongi per unam semper *e* vocalem scriptae; deerant distinctionis signa praeter punctum et signum interrogativum. Scriptura uno tenore continuata erat sine spatiis finem enuntiati vel capitis indicantibus. Nomen librarii, qui codicem conscripsit, nusquam existebat; ipsi chartae pro signo officinae impressae erant duae sagittae in decusses obliquae et circulo impositae. Proprium codicis fuisse Sellingius testatur (progr. p. XXV), quod plerumque — in primis, ut e Longolio apparet, inde a capite XXVIII — nomina populorum propria in margine liquore rubro eadem manu, qua contextus verborum, adscripta erant. — Sic ad ipsas lectiones codicis H transiimus, de quibus iam dicendum nobis est: nam ex his singulis lectionibus, quae in Hummelii Longolii Sellingii collationibus exstant, novam restitutionem codicis Hummeliani facere conatus sum, illius Woelfflini dicti memor, non posse de tota hac quaestione agi nisi lectionibus codicis H ab omni dubitatione remotis.

Neque abhorrere a proposito meo putabam, totam restitutionem per singulas lectiones conscriptam huic opusculo adicere, et quia vulgo ignotior est Longolii collatio, et ut de rationibus, quas secutus codicem Hummelianum restitui, aperte iudicari posset. Continet igitur haec restitutio iam secutura primo loco textum Germaniae ex editione Muellenhoffii (Germania antiqua, Berol. 1873), sequitur restitutio Holderi — ut de eius merito facilius iudicari possit — quatenus non quarta illa collatione fulcitur; sequuntur Hummelii Longolii Sellingii collationes, postremo loco eae lectiones, quas ego harum collationum testimonio fisus codici Hummeliano vindicaverim.

Lectiones codicis Hummeliani ex Hummelii Longolii Sellingii collationibus restituti.

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummelii	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti
I 1	Raetisque	raecijsqȝ	—	raecijsque	—	raecijsque
2	et Danuvio	ac danuuio	—	ac danuuio	—	ac danuuio
3	cetera Oceanus	—	—	cetera occeanus	—	cetera occeanus
6	Raeticarum	raeticarum	—	raeticarum	—	raeticarum
8	septentrionali	—	—	septentrionali	—	septentrionali
	Oceano	—	—	occeano	—	occeano
9	Danuvius	danuuius	—	danuuius	—	danuuius
	molli et clementer	. . . ac . . .	—	. . . ac . . .	molli ac clem.	molli ac clem.
10	Abnobae	abnobe	—	abnobe	—	abnobe
	effusus	effusis	—	—	effusis	effusis
11	erumpat	—	erumpat	erumpat	erumpat	erumpat
II 2	hospitiis	—	—	hospicijs	—	hospicijs
5	Oceanus	—	—	occeanus	—	occeanus
9	nisi si	. . . sibi	nisi sibi	nisi sibi	nisi sibi	nisi sibi
12	genus est	—	—	genus est	—	genus est
	Tuistonem	bistonem[1], vistonem	—	vistonem	vistonem	vistonem
		var. tuisconem	—	*al. in marg. ab ead. m.*	*in m.* tuisconem	*marg.* tuisconem H
13	Mannum	marnum	—	marnum	marnum	marnum
		marg. mannum	—	*al. in marg. ab ead. m.*	*in m.* mannum	*marg.* mannum H
14	conditoresque	conditorẽ	—	—	conditoremque	conditoremque
	tris	tres	—	tres	—	tres
15	Oceano	—	—	occeano	—	occeano
16	Herminones	herminones	—	herminones	herminones	herminones
	Istaevones	istaeuones	—	istaevones	—	istaevones

[1] De hac lectione conferas pag. 34.

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummelii	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti.
II 17	ut in	—	—	ut in	—	ut in
	pluris	plures	—	plures	—	plures
	deo ortos	de eo . . .	—	de eo ortos	de eo	de eo ortos
		var. deo	—	*al. in marg. ab ead. m.*	*marg.* deo *ab ead. m.*	*marg.* deo H
	plurisque	—	—	pluresque	—	pluresque
18	Gambrivios	ʒambruuos	—	ʒambriuios	—	ʒambriuios
19	Vandilios	uandalos	—	vandalos	vandalos	vandalos
		al. uandileos	—	*al.* vandileos *ab ead. m.*	vandileos *in m.*	*marg.* vandileos H
21	additum	aditũ	—	aditum } 1	—	aditum
	Rhenum	—	—	renum }	—	renum
22	tunc Germani	—	—	tunc germani	tunc germani	tunc germani
25	mox etiam a se ipsis	. . . et . . .	—	mox et a seipsis	mox et a se . .	mox et a se ipsis
III 7	videtur	uidentur	—	videntur	—	videntur
11	Oceanum	—	—	occeanum	—	occeanum
13	hodieque	—	—	—	hodieque	hodieque
	incolitur	incolatur	—	incolatur	incolatur	incolatur
14	nominatumque . . .	nominatumque	—	—	nominatumque	nominatumque
		LACVNA	—	—	*LACVNA*	*LACVNA*
16	repertam	reperta H_1	—	—	repertã $\frac{H_2}{H_1}$	repertã $\frac{H_2}{H_1}$
	monumentaque	monimentaque	—	monimentaque	—	monimentaque
18	confinio Germa-	. . . . raecie	—	confinio raecie	. . . . rhaetiae	confinio raecie
	niae Raetiaeque	germanie que	—	germanieque	germaniaeque	germanique
IV 6	idem omnibus;	—	—	—	idem omnibus: *(p. 9)*	idem omnibus:
	caerulei	ceruli	—	ceruli	ceruli	ceruli
V 3	ventosior qua	—	—	ventosior qua	—	ventosior qua
7	eaeque	ceqʒ	—	eeque	—	eeque
8	propitiine	—	propitiine	—	propitiine	propitiine

V 10	nullam Germaniae	—	—	nullam germanie	—	nullam germanie
15	commerciorum	—	—	commerciorum	—	commerciorum
VI 3	hastas	—	—	pastas	—	pastas
5	habili	abili	—	abili	—	abili
8	pluraque	—		pluraque	pluraque	pluraque
10	distinguunt	distinguuntur	distinguuntur	—	—	distinguuntur
11	aut galea	. . . galee	—	—	aut galee	aut galee
13	gyros	—	—	giros	- -	giros
14	coniuncto	cuncto	cuncto	cuncto	cuncto	cuncto
19	delectos	dilectos	—	dilectos	—	dilectos
	definitur	—	—	definitur	—	definitur
21	quod primo	. . . primum	—	ꝯ —	quod primum	ꝯ quod primum
24	consilii	—	—	magis	—	magis . . . .
	formidinis	—	formidinis	—	—	formidinis
27	inire	in adire	—	adire, inire *marg.*	in adire *superscr. ead. m.*	in adire *ead. m.*
VII 3	si conspicui	ac conspicui	—	ac conspicui	ac conspicui	ac conspicui
5	vincire	uincire	—	vincire	—	vincire
6	ne verberare	—	—	—	ne verberare	ne verberare
9	et signa	ac	—	ac signa	ac signa	ac signa
11	non casus	non casus *bis*	—	—	non casus *bis*	non casus *bis*
13	feminarum	—	—	feminarum	—	feminarum
14	ululatus	—	—	ululatus	—	ululatus
14. 15	hi—hi	—	—	hij-hij	—	hij-hij
17	et exigere	et	. . exigere	et exigere	—	et exigere
X 1	auspicia	—		auspicia	—	auspicia
4	temere	tenent	tenent	—	tenent	tenent
5	ac fortuito	. . fortuito	. . fortuito	—	ac fortuito	ac fortuito

[1] Hae lectiones a Longolio non margini editionis Lottherianae adscriptae sunt ut reliquae, sed ex ipso editionis contextu *additum* et *rhenum* exhibente correctae.

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummelii	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti
X 18	auspicio	—	—	auspicio	—	auspicio
19	sed apud proceres	—	—	—	sed *omis.* H	sed *omis.* H
21	observatio	—	—	observacio	—	observacio
	auspiciorum	—	—	auspiciorum	—	auspiciorum
23	quoquo	—	—	quoquo	—	quoquo
24	quemque	quemqȝ	—	quemque	quemque	quemque
		var. quoque	—	*al. in marg.* quoque	*in marg.* quoque	*in marg.* quoque H
XI 1	principes	principẽ	—	principes	—	principes [1]
	consultant	—	—	consultant	—	consultant
3	apud principes	—	—	. . principem	apud principem	apud principem [1]
	pertractentur	—	—	pertractentur	—	pertractentur
6	auspicatissimum	—	—	auspicatissimum	—	auspicatissimum
8	computant	—	—	conputant	—	conputant
10	nec ut iussi	—	. . . ut iussi	nec ut iussi	—	nec ut iussi
11	cunctatione	conctatõe	—	conctatione	—	conctatione
XII 5	insuper crate	. . . et crate	—	insuper et crate	insuper et crate	insuper et crate
6	illuc	illud *corr.* illuc	—	—	illud, *corr. ead. m.* illuc	illud *corr.* H illuc
	tamquam	—	—	tamquam	—	tamquam
7	flagitia	—	—	flagicia	—	flagicia
8	pecorumque numero	—	—	pecorumque numero	—	pecorumque numero
11	iisdem	hisdem	—	hisdem	—	hisdem
15	auctoritas	—	—	auctoritas	—	auctoritas
XIII 4	tum in	tum . .	—	tum in	—	tum in
9	adolescentulis	adolescentulis	—	adolescentulis	—	adolescentulis
11	rubor	rubor *al.* robur	—	rubor *al.* robur *in m.* H	rubor *i. m.* robur	rubor *i. m.* robur H
14	principum	principum	—	principum	principum	principum
		var. principium	—	*al. in m.* principium H	*in m.* principium	*in m.* principium H
16	vires,	vires.	—	—	vires.	vires.

XIII 16	circumdari,	—	—	—	circumdari,	circumdari,
XIV 2	adaequare	—	—	adequare	—	adequare
3	infame in	infamem H_1	—	infamem, *corr.*-em in H	infamem, *corr.*-e in H	infamem, *corr.*-e in H
4	superstitem	supstitẽ, ˜ *del.* H	superstite	superstitem, *corr.*-e H	superstitẽ, ˜*del.* H	superstitẽ, ˜*del.* H
	principi	principe	principe	principe	principe	principe
5	fortia	—	—	forcia	—	forcia
6	assignare	—	—	adsignare	—	adsignare
	praecipuum	—	—	precipuum	—	precipuum
8	otio	—	—	ocio	—	ocio
11	et facilius	—	—	et facilius	—	et facilius
	clarescunt	—	—	clarescunt	clarescunt	clarescunt
13	Exigunt enim	—	—	. . . enim	exigunt enim	exigunt enim
	principis	principes	—	principes	principes	principes
15	et quamquam	—	—	et quamquam	*om.* convictus	et quamquam
		—	—	—	*(ita nonnullae editiones)*	—
16	munificentiae	—	—	munificencie	—	munificencie
19	hostem	—	—	hostem	hostem	hostem
XV 1	quotiens	—	—	quociens	—	quociens
2	otium	—	—	ocium *in textu ex* otium	—	ocium *in textu ex* otium
		—	—	ozium *in m.*	—	ozium H *in marg.*
6	hebent	ebent	—	ebent	—	ebent
	iidem	idem	—	idem	—	idem
12	a singulis	singulis	—	singulis	singulis	singulis
	sed et publice	—	—	sed et publice	—	sed et publice
13	phalerae	—	—	falere	—	falere
XVI 7	inscitia	—	—	inscicia	—	inscicia
9	delectationem	—	—	delectationem	—	delectationem
10	illinunt	inliniunt	—	inlinunt	—	inlinunt
14	quia	quia	—	quia	—	quia

1) Has duas lectiones Holder inter se videtur confudisse.

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummelii	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti
XVII 2	cetera	—	—	ceteri	—	ceteri
6	neglegenter	ter corr. negligentius	—	ter corr H negligentius	ter corr. H negligentius	ter corr. H negligentius
7	commercia	—	—	commercia	—	commercia
9	Oceanus	—	—	occeanus	—	occeanus
XVIII 5	ambiuntur	ambiunt	—	—	ambiunt	ambiunt
8	delicias	—	—	delicias	—	delicias
12	affert	—	—	adfert	—	adfert
	arcana	archana	—	archana	—	archana
15	auspiciis	—	—	auspiciis	—	auspiciis
19	sic pereundum	. . . pariendum	—	. . pariendum	sic pariendum	sic pariendum
21	rursusque	. . . que	—	rursusque	rursus || que *(p. 15)*	rursus que
XIX 1	saepta	—	—	—	septa	septa
	pudicitia	—	—	pudicicia	—	pudicicia
3	pariter ac	—	—	pariter ac	—	pariter ac
7	ac per	et . . .	—	et per	—	et per
8	pudicitiae	—	—	pudicicie	—	pudicicie
9	invenerit	innenerit	innenerit	invenerit	—	invenerit
10	vitia	—	—	vicia	—	vicia
18	flagitium	—	—	flagicium	—	flagicium
XX 4	educationis	—	—	educacionis	—	educacionis
5	deliciis dignoscas	. . . dinoscas	—	deliciis dinoscas	—	deliciis dinoscas
12	artioremque	—	—	arcioremque	—	arcioremque
14	et animum	et inaĩm H_1 et animum H_2	— —	et in animum H_1 in *del.* H_2	et inanimum —	et inanimum in *del.* H_2
17	possessione	—	—	successione H, *corr.* H_2	—	successione H, *corr.* H_2
18	quo maior	quo H_1 tanto H_2	—	quo, *corr.* H_2 tanto	tanto maior	quo (*corr.* H_2 tanto) maior
19	gratiosior	gratior	gratior	—	gratior	gratior

XXI 1	inimicitias	—	—	inimicicias	—	inimicicias
2	amicitias	—	—	amicicias	—	amicicias
3	luitur enim etiam	—	luitur enim etiam	—	—	luitur enim etiam
6	inimicitiae	—	—	inimicicie	—	inimicicie
7	hospitiis	—	—	hospiciis	—	hospiciis
11	hospitii		—	hospicii	—	hospicii
14	abeunti	abeunt H_1	—	—	i H_2 abeunt H	i H_2 abeunt H
XXII 3	hiems	hiems	—	hiems	—	hiems
8	conviciis	—	—	conviciis	—	conviciis
9	et de reconciliandis	—	—	et de reconciliandis	—	et de reconciliandis
	inimicis	inimicis	—	inimicis	—	inimicis
15	ioci	loci *var.* ioci	—	loci	loci	loci
XXIII 1	potui	—	potui	—	—	potui
8	vitiis	—	—	viciis	—	viciis
XXIV 3	saltu	se H_1	—	—	se, *corr.* saltu H *m*	se, *corr.* saltu H *m*
4	paravit	—	—	paravit	paravit	paravit
6	spectantium	expectantium	—	sH_2 expectantium	expectantium	s H_2 expectantium
11	iuvenior	—	—	iuvenior	—	iuvenior
12	venire	—	uenire	—	—	venire
	prava	parua H_1 praua H_2	—	21 H_2 parva H	parva, *in m. al.* prava	parva, *corr.* H_2 prava
13	commercia	—	—	commercia	—	commercia
15	exolvant	exsoluāt	—	exsolvant	—	exsolvant
XXV 8	et severitate	—	et seueritate	—	—	et severitate
9	impune est	—	—	—	impune est	impune est
11	iis	his	—	his	—	his
12	regnantur	regnant	—	regnant	regnant	regnant
XXVI 3	ab universis in vices	. . . vice	. . . uice	vice	ab universis vice	ab universis vice
4	secundum	—	secundum	—	—	secundum
	dignationem	dignacionem	—	dignacionem	—	dignacionem

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummelii	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti
XXVI 5	partiendi	—	—	parciendi	—	parciendi
6	praebent	p̄bẽt	praebent	—	praebent	praebent
	et	$\overset{\text{ut}}{\text{et}}$	—	—	ut } ab *ead. m.* et }	ut } *ab ead. m.* et }
7	ubertate	—	—	ubertate	—	ubertate
	labore	labore	—	—	labore	labore
8	separent	$\overset{a_2}{\text{seperent}}$ H_1	—	—	seperent	seperent
		var. secent	secent	secent	*al.* secent *ead. m. in m.*	secent *ead. m. in m.*
9	et hortos	ut . . .	—	ut ortos	ut hortos	ut ortos
11	hiems	hiems	—	hiems	—	hiems
XXVII 6	et operosum	—	—	et operosum	—	et operosum
8	ponunt	—	ponunt	—	—	ponunt
	honestum est	est *omis.*	—	—	est *omis.*	est *omis.*
13	nationes	—	—	naciones	—	naciones
XXVIII 1	auctor	auctorum	—	auctorum	—	auctorum
6	divisas	—	—	divisas	divisas	divisas
7	silvam	—	—	silvam	—	silvam
	Moenum	—	—	moenum	—	moenum
8	Helvetii	—	—	helvecii	—	helvecii
9	Boihaemi nomen	boiihemi nomen	—	boiihemi . . .	boiihemi . . .	boiihemi
		m. bohemi nomen		*m.* bohemi	*m.* bohemi	*m.* bohemi
	significatque	signatque	—	signatque	signatque	signatque
11	sed utrum A-	. . . . a-	sed utrum a-	. . . . a-	—	sed utrum ara-
	ravisci in Pan-	rauisci . . .	rauisci in pan-	ravisci . . .	—	visci in pannoni-
	noniam ab Osis,	. . . a bois	noniam a boiis	. . . a boiis	. . . ab ois	am a boiis germa-
12	Germanorum	. . . . . .	germanorum	. . . . .	germanorum	norum natione,
	natione an Osi	. . . an osi H_1	natione an boii	. . . osi	natione . . osi	an osi (*del.*, *m.* boii)

XXVIII 12	ab Araviscis	(H *m.* boi) . . ara-	ab arauiscis in	(*del.*, *m.* boi) . . ara-	(*del.*, *m.* boi)	ab araviscis in
	in Germaniam	uiscis	germaniam	viscis	—	germaniam
16	Nervii	neruii H neruli H_2	—	nervii H neruli H_2	neruli	nervii, neruli H
	affectationem	affectionem H_1	—	affectionem H	affectionem	affectionem H
		affectationem H_2	—	affectationem H_2	—	affectationem H_2
18	a similitudine	et H_1, a H_2	—	et H, a H_2	a similitudine	et H, a H_2 similitudine
20	Triboci, Nemetes	—	—	triboci, nemetes	—	triboci, nemetes
21	ne Ubii quidem	ubij H_1, nubii H_2	—	nubii H_2 quidem	nubii	nubii H_2 quidem
XXIX 1	Batavi	bathi H, bataui H *m*	—	bathi H batavi H_2	bathi H batavi H *m*	bathi H batavi H *m*
3	Chattorum	chattorum	—	chattorum	—	chattorum
	quondam populus	—	—	quondam populus	—	quondam populus
4	transgressus	—	—	transgressus	—	transgressus
5	Romani	—		romani	—	romani
6	antiquae societatis	—	—	antique societatis	—	antique societatis
8	collationibus	—	—	collacionibus	—	collacionibus
		r			r H	r H
10	Mattiacorum	mactiacorum	—	mactiacorum	mactiacorum	mactiacorum
13	mente animo-	mente:H,manente H *m*	—	mente animo	mente : animo no-	mente : animo no-
	que nobiscum	animo	—	manente H *m*	biscum, *m* manente	biscum, *m* manente
17	numeraverim	—	—	—	numeraverim	numeraverim
18	Danuviumque	danuuium	—	danuviumque	—	danuviumque
19	decumates agros	decumathes	—	decumathes agros	thecumathes	decumathes agros
21	acto	acto H_1 aucto H_2	—	acto H aucto H_2	—	acto H aucto H_2
XXX 1	Chatti initium	catti . . .	—	catti inicium	—	catti inicium
	Hercynio	herquinio	—	herquinio	herquinio	herquinio
5	Hercynius	herquinius		herquinius	—	herquinius
7	animi	animis	animis	—	animis	animis
8	rationis	—	—	racionis	—	racionis
12	Romanae	—	romanae disciplinae	romanae . .	romanae . .	romanae disciplinae
14	quem	q̃ȝ H, quem H *m*.	—	q̃ȝ H, quem H *m*	quam H, quem H *m*	q̃ȝ H, quem H *m*
		r			r H	r
15	ferramentis	fermamentis	—	—	fermamentis	fermamentis

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummelii	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti
XXX 15	onerant	—	onerant	onerant	—	onerant
16	rari	raro	—	raro	–	raro
19	propior	proprior H, -pior H_2	—	proprior H, -pior H_2	proprior	proprior H, -pior H_2
	constantiae	—	—	constancie	–	constancie
XXXI 2	Chattos	cattos	—	cattos	—	cattos
4	submittere	—	—	submittere	—	submittere
6	frontem	—	—	frontem	–	frontem
11	hostis	—	—	hostis	—	hostis
12	canent	canent	—	canent	—	canent
13	monstrati	—	—	monstrati	—	monstrati
18	durae	dura^{e}	–	—	dura^{e}	dura^{e}
XXXII 3	Tencteri	tencteri	—	tencteri	—	tencteri
5	laus	laus est	—	—	laus est	laus est
	Tencteris	tencteris	—	tencteris	-	tencteris
9	cetera	—	—	cetera	—	cetera
XXXIII 1	Tencteros	tenetcros	—	tencteros	—	tencteros
2	Chamavos	chamauos	—	chamavos	—	chamavos
	Angrivarios	angriuarios	–	angrivarios	—	angrivarios
8	oblectationi	oblectacione	—	oblectacione	oblectatione	oblectatione
10	at certe	at . . .	at certe	at . .	—	at certe
	urgentibus	in gentibus	—	—	in gentibus	in gentibus
11	praestare Fortuna	fortuna p̄stare	—	fortuna praestare	—	fortuna praestare
XXXIV 1	Dulgubnii	dulcubimi	—	dulcubini	dulcubimi	dulcubini
2	Chasuarii	chasuarii	—	chasuarii	chasuarii	chasuarii
3	Frisii	frisi	—	frisi	frisi	frisi
4	Frisiis	frisis	—	frisis	—	frisis

XXXIV 5	Oceanum	—	—	occeanum	—	occeanum
8	Oceanum	—		occeanum	—	occeanum
	temptavimus	—	—	temptavimus	—	temptavimus
9	columnas	—	—	columnas		columnas
11	consensimus	consueuimus	—	consuevimus	consuevimus	consuevimus
	audentia	—	—	audencia		audencia
12	Oceanus	—	—	occeanus	—	occeanus
	simul atque	—	—	simulacH atqueH *m*	—	simulacH atqueH *m*
13	temptavit		—	temptavit		temptavit
XXXV 2	septentrionem	—	—	semptentrionem	—	semptentrionem
3	Chaucorum	—	—	chaucorum		chaucorum
	Frisiis	—	—	frisis	—	frisis
4	litoris	litoris		litoris	—	litoris
5	Chattos	chattis	—	chattis	—	chattis
6	sinuetur	sinuetur H	—	sinuetur H	sinuetur H	sinuetur H
		var. sinatur		sinatur H *m*	*al.* sinatur *m*	sinatur H *m*
7	sed et implent		—	—	sed et implent	sed et implent
12	virium	—	—	virium precuum		virium precuum
	argumentum	—		argumentum	—	argumentum
XXXVI 2	inlacessiti	—	—	inlacessiti	—	inlacessiti
3	iucundius	iucundius	—	iucundius	—	iucundius
	tutius	—	—	tucius	—	tucius
5	nomina	nomine	—	—	nomine	nomine
8	tracti	tracti	fracti	tracti	tracti	tracti
	Fosi	fosi		fosi		fosi
	contermina	—	—	contermina	—	contermina
XXXVII 1	Oceano	—	—	occeano	—	occeano
3	lata vestigia	—	lata uestigia	—		lata vestigia
4	ambitu	ambitum	—		ambitum	ambitum
6	fidem	sedem H	—	sedem H	sedem H	sedem H
		var. fidem	—	*al.* fidem H	*al.* fidem H *m*	*al.* fidem H *m*

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummelii	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti
XXXVII 8	consulibus	consu.	—	consu.	—	consu.
9	imperatoris	traiani	—	traiani	—	traiani
	Traiani	imperatoris	—	imperatores	—	imperatores
10	ducenti	ducenti	—	ducenti	—	ducenti
	decem	—	—	decem	—	decem
16	amisso et ipse	. . . et ipse	—	amisso et ipse	amisso et ipse	amisso et ipse
19	Gnaeoque	marcoq3	—	—	marcoque	marcoque
20	consularis	—	—	—	consularis	consularis
27	legionum	^{nibus}legionum	—	legionibus	$^{\text{nibus II}}$legionum	$^{\text{nibus H}}$legionum
28	ac rursus	—	—	ac rursus	—	ac rursus
	inde pulsi	. . . nam	. . . nam	pulsi: nam	pulsi nam	pulsi : nam
XXXVIII 1	Suebis	sueuis	—	sueuis	—	sueuis
2	Tencterorumve	tencterorum	tencterorumve	–	—	tencterorumve
5	gentis obli-	. . . obli-	. . . obli-	gentis obli-	—	gentis obli-
	quare crinem	gare . . .	gare crinem	gare . . .	—	gare crinem
9	saepe	sepius	—	sepius	–	sepius
	rarum	eorum H rarum H *m*	—	—	eorum H rarum H *m*	eorum H rarum H *m*
11	retro sequuntur	. . . sequūtur	—	retro sequuntur	—	retro sequuntur
12	ac saepe in ipso	. . . . . in ipso	. . . ipso	ac sepe in ipso	—	ac sepe in ipso
	solo vertici	solo	solo uertice	solo vertice	—	solo vertice
	religatur	religant	–	religant	religant	religant
13	ornatiorem	ornatorem	—	—	ornatorem	ornatorem
	habent	habet	—	-	habet	habet
15	et terrorem	^{e}vt . . .	—	$^{\text{e H}}$ut . . .	$^{\text{e H}}$ut terrorem	$^{\text{e H}}$ut terrorem
XXXIX 1	vetustissimos se	. . . . seu	uetustissimos seu	. . . . . seu	. . . . . seu	vetustissimos seu
	nobilissimosque	nobilissimos	nobilissimos	nobilissimos	nobilissimos	nobilissimos

XXXIX 1	Sueborum	sueuorum		sueuorum	—	sueuorum
	Semnones	semnones		semnones	—	semnones
2	antiquitatis	^{e} antiquitatis	—	—	^{e} antiquitatis	^{e} antiquitatis
	religione	^{is} religione	—	—	^{is} religione	^{is} religione
3	stato tempore	—	—	statuto tempore	—	statuto tempore
	silvam		—	silvam	—	silvam
4	omnes	oĩs H noĩs H *m*	—	oĩs H noĩs H *m*	oĩs H noĩs H *m*	oĩs H noĩs H *m*
	eiusdem	eiusdemqȝ	—	eiusdemque	—	eiusdemque
5	coeunt caesoque	—	—	coeunt cesoque	—	coeunt cesoque
9	prolapsus est	—	—	—	prolapsus est	prolapsus est
11	initia	—	—	inicia	—	inicia
13	adicit	adiicit	—	adiicit	—	adiicit
	auctoritatem	—	—	aũctẽm	—	aũctẽm
14	habitant	habitantur	—	—	habitantur	habitantur
	magnoque corpore	. . tempore H corpore, numero H [*var.*	magnoque numero	—	. . . tempore H *al.* corpore numero H *m*	magnoque tempore H corpore numero H *m*
XL 1	Langobardos	$^{n\ H_2}$ largobardos H_1	langobardos	$^{n\ H_2}$ largobardos H_1	—	$^{n\ H_2}$ largobardos H_1
	plurimis	—	plurimis	-	plurimis	plurimis
3	ac periclitando	ac	—	ac periclitando	—	ac periclitando
4	Reudigni deinde	reudigni . . .	—	reudigni deinde	—	reudigni deinde
5	et Aviones et	. . auiones . .	—	et auiones et	—	et auiones et
	Anglii et Varini	. . . . uarini	—	anglij et varini	—	anglij et varini
	et Eudoses et	. . eudoses . .	—	et eudoses et	—	et eudoses et
	Suardones et	suardones . .	—	suardones et	—	suardones et
	Nuithones	vuithones	vuithones	vuithones	vuithones	vuithones
	aut silvis	—	aut siluis	. . silvis	—	aut silvis
6	quicquam	—	—	quidquam	-	quidquam
	in singulis		in singulis	-	—	in singulis
7	Nerthum	nerthũ	-	nerthum H_1 herthum H_2	—	nerthum H herthum H_2

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummelii	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti
XL 9	Oceani	—	—	occeani	—	occeani
12	vectamque	^{e}uictamque	—	—	^{e}victamque	^{e}victamque
	bubus	duobus *(induct.)* bo-	—		duobus *(induct.)* bo-	duobus *(induct.)* bo-
13	multa cum	— [bus	—	multa cum	— [bus	multa cum [bus
	veneratione	—	—	veneratione	—	veneratione
14	quaecumque	—	-	qȝcum H *induct.*	que cum H	qȝcum H *induct.*
			—	quecumque H	quaecumque H *m.*	quecumque H
16	tunc tantum	—	tunc tantum	—	—	tunc tantum
	nota, tunc tan-	—	nota tunc tan-	nota tunc tan-	—	nota tunc tan-
	tum amata	—	tum amata	tum amata	—	tum amata
21	lacus	$^{a\ H_2}$ lucus H_1	—	—	$^{a\ H_2}$ lucus H	$^{a\ H_2}$ lucus H
	arcanus hinc	archanus	·	archanus hinc	—	archanus hinc
22	sit illud	—	—	sit illud	—	sit illud
XLI 1	pars Sueborum	uerborum H	—	pars verborum H_1	. . verborum	pars verborum H_1
		sueuorum H_2	—	sueuorum H_2	—	sueuorum H_2
2	propior	proprior H_1 -pior H_2	—	proprior H -pior H_2	proprior	proprior H, -pior H_2
3	Danuvium	danuuium	—	danuuium	—	danuuium
	Hermundurorum	—	—	hermundurorum	—	hermundurorum
6	Raetiae	recie	—	recie	—	recie
7	passim sine	·	—	passim sine	—	passim sine
10	Albis oritur	-	—	albis oritur	—	albis oritur
	flumen inclitum	. . inclitum	—	flumen inclitum	—	flumen inclitum
XLII 1	Varisti ac dein-	narisci . . .	—	narisci ac dein-	—	narisci ac dein-
	de Marcomani	. . marcomani	—	de marcomani	—	de marcomani
2	et Quadi	—	—	et quadi	—	et quadi
	Marcomanorum	marcomanorum	—	marcomanorum	—	marcomanorum

XLII 3	atque ipsa etiam	. . etiã ipsa	—	atque etiam ipsa	. . etiam ipsa	atque etiam ipsa
	Boiis	bois	—	bois	—	bois
5	Danuvio	danuuio		danuuio	—	danuuio
	praecingitur	pagitur H_1	—	peragitur H	—	peragitur H
		pgĩt H_2	—	pergitur H_2	—	pergitur H_2
6	Marcomanis	marcomanis		marcomanis	—	marcomanis
	Quadisque	—	—	quadisque	—	quadisque
7	manserunt	—	-	mansere	mansere	mansere
	ex gente ipsorum		ex gente ipsorum	—	—	ex gente ipsorum
8	Marobodui	marobodui	—	marobodui	—	marobodui
	et Tudri	—	—	et tudri	—	et tudri
10	auctoritate		—	auctoritate	-	auctoritate
XLIII 1	retro Marsigni	Retro	—	retro marsigni	—	retro marsigni go-
	Cotini Osi Buri	gotini, osi : buri (*var.*	—	gotini : osi : buri	gotini . . buri	tini : osi : buri (*m.*
	terga Marcomano-	siburi)..marcomano-		terga marcoma-	(*m.* siburi) . . .	siburi) : terga marco-
2	rum Quadorumque	rum retro (H_1, *omis.*	—	norum cludunt	. . retro *induct.*	manorum retro (*induct.*)
	claudunt	cludunt [H_2])	—	-	-	cludunt
3	Buri	—	—	buri	—	buri
	cultuque	cultu	—	cultu	—	cultu
3, 7	Cotinos, Cotini	gotinos, gotini	—	gotinos, gotini	—	gotinos, gotini
9	montium	—	-	moncium	—	moncium
12	Lygiorum	vegio♃	—	vegiorum (reg.?)	—	vegiorum
14	Harios, Helvaeo-	—	—	harios : helveco-	—	harios : helveconas :
	nas, Manimos,	. . . lanimos.	—	nas : lanimos :	. . lanimos	heliosnas
		heliosnas		heliosnas	heliosnas	lanimos : helisios
	Helisios, Nahanar-	helisios nahanar-	—	helisios : nahar-	helisios, *m.* hali-	(*m.* haliosuae) : na-
	valos. apud Na-	ualos . . . na-	—	valos. apud na-	osuae . . .	harvalos. apud
	hanarvalos	harualos		harvalos	—	naharvalos
18	ea vis numini;	—	ea uis numini	ea vis numini	—	ea vis numini
	nomen Alcis	. . . alcis	nomen alcis	—	—	nomen alcis
21	Harii	alij	—	alij	alii	alij

Cap.	Editio Muellenhoffii	Lectiones editionis Holderianae	Collatio Hummeli	Collatio Longolii	Collatio Sellingii	Lectiones codicis H restituti
XLIII 22	truces insitae	trucis . . .	—	–	trucis insitae	trucis insitae
23	feritati	feritatis	feritatis	feritatis	feritatis	feritatis
28	Lygios Gotones	—	—	lygios gothones	—	lygios gothones
	regnantur	regnant	regnant	—	regnant	regnant
31	Oceano	—	–	occeano	—	occeano
	Rugii et Lemovii	. . . lemonij	—	rugij et lemonij	—	rugii et lemonij
XLIV 1	Suionum hinc	Suionum . . .	—	suionum hinc	—	suionum hinc
	civitates, ipso	. . . ipse	—	civitates ipse	-	civitates ipse
	in Oceano	. . occeano	—	in occeano	—	in occeano
3	utrinque	—	—	utrimque	—	utrimque
8	exceptionibus	exemptionib' H_2	—	empt H_2 exceptionibus	exempt H_2 exceptionibus	exempt H_2 exceptionibus
10	in	—	—	in	—	in
12	Oceanus	—	—	occeanus	—	occeanus
XLV 4	in ortum edurat	in ortu se durat H_1	—		ortu se durat	
		in ortus edurat H_2	—	H_2 s|e durat	—	H_2 ortu s|e durat H
	hebetet. sonum insu-	ebetet et . . .	—	ebetet et sonum insu-	. . . et sonum insu-	ebetet et sonum insu-
5	per emergentis audiri	—	—	per emergentis audiri	per emergentis audiri	per emergentis audiri
	formasque equorum	. . . deorum	—	formasqꝫ . . .	formasque deorum	formasqꝫ deorum
8	Aestiorum gentes	estiorũ	—	estiorum gentes	—	estiorum gentes
	adluuntur	adluuntur	—	adluuntur	—	adluuntur
12	omniumque	omnium . . .	—	—	omniumque *(p. 28)*	omniumque
18	nec quae natura	neqꝫ . . .	—	neqꝫ . . .	neque natura	neqꝫ natura
19	gignat	—	—	gignat	—	gignat
23	arborum esse intellegas	arboris intelligas	—	arboris . . .	arboris intelligas	arboris intelligas
25	volucria	uolucra	—	—	volucra	volucra
26	cluduntur	claudunt̃	—	clauduntur	—	clauduntur
29	quae vicini	–		que vicini	—	que vicini

XLV 31	mare labuntur	labunt̃ mare	—	labuntur mare	labuntur mare	labuntur mare
33	temptes	—	—	temptes	—	temptes
		ve	—	—	ve	ve
35	resinamve	resinamque	—	—	resinamque	resinamque
36	Sitonum gentes	. . . gentes	—	sitonum gentes	—	sitonum gentes
37	differunt	differuntur	—	—	differuntur	differuntur
		peucini H		peucini H	*in m. al.* peucini	*in m. al.* peucini
XLVI 1	finis. Peucinorum	fines. peucurorum	fines	fines. peucurorum	. . . peucurorum	fines. peucurorum
	Venetorumque	uenethorũqʒ	—	venethorumque	—	venethorumque
2	et Fennorum	. . fennorum	—	et fennorum	—	et fennorum
3	quidam	quidem	—	quidem	quidem	quidem
6	mixtis	mixtos	—	mixtos	mixtos	mixtos
	Sarmatarum	—	—	sarmatarum	—	sarmatarum
7	Veneti	uenethi	—	venethi	—	venethi
8	Fennosque	fennofqʒ	—	fennosque	—	fennosque
9	silvarum	—	—	silvarum	—	silvarum
11	domos figunt	domus fingunt	. . . fingunt	domus fingunt	—	domus fingunt
	et pedum	ac peditum	. . peditum	ac peditum	—	ac peditum
13	Fennis	fennis	—	fennis	—	fennis
16	sagittis	sagitis	—	sagitis	—	sagitis
18	ac	—	—	ac	—	ac
19	ferarum imbriumque	. . qʒ imbrium	—	qʒ imbrium	ferarumque imbrium	ferarumqʒ imbrium
23	inlaborare		—	inlaborare	—	inlaborare
25	assecuti sunt, ut	—	—	adsecuti . . ut	—	adsecuti . . ut
26	esset	—	esset	—	—	esset
27	Hellusios et Oxionas	—	—	hellusios et oxionas *in m. al.* ehone	—	hellusios et oxionas *i. m. al.* ehone

Restituto tali modo e tribus his collationibus codice H opus iam erit de quarta illa collatione agere, qua Holder usum se esse professus est in communicationibus Teubnerianis. Quam cum nusquam repperire potuissem, ipsum Holderum per litteras adii, qui, quae eius est humanitas et benevolentia, statim mihi respondit, effici eam iis correcturis, quas ab altera manu passus est codex Stuttgartiensis. Quem codicem cum illo tempore manibus tenerem, ipse inspexi mihique correcturas illas ab altera manu factas — quam signo S_2 signabimus — enotavi. Atque accuratius quidem de hac altera codicis Stuttgartiensis manu infra dicendum erit; nunc hoc tantum monere liceat, duplicem correcturam exhibere codicem Stuttgartiensem, quarum altera ab ipso librario confecta est, cuius correcturae eo cognoscuntur, quod eodem atramento et eadem scriptura exaratae sunt quibus ipse verborum tenor, altera pallidiore atramento aliaque scriptura insignis paulo posteriori tempori debetur: et hanc quidem alteram correcturam Holder pro quarta collatione codicis H habuit: miro enim modo consentit primo adspectu cum compluribus lectionibus ab Hummelio Longolio Sellingio codici H vindicatis. Quae cum ita essent, comparare lectiones harum trium collationum cum lectionibus a manu S_2 conscriptis institui: quam collationum compositionem ita comparavi, ut prima columna contineat Germaniae textum ad Muellenhoffii Germaniae antiquae fidem expressum, secunda lectionem codicis S, tertia correcturam ab altera manu codicis S conscriptam, quarta denique lectiones codicis H e priore mea collationum compositione depromptae. Asterisco eas notavi lectiones, quas Holder solo S_2 teste usus vindicavit codici Hummeliano.

Comparatio codicis Hummeliani e collationibus Hummelii Longolii Sellingii restituti cum lectionibus alterius manus codicis Stuttgartiensis.

Cap.	Editio Muellenhoffii	S	S_2	H
I 6	Raeticarum	reticarũ	rethicarũ (h *suprascr.*)	raeticarum
II 4	immensus	ĩmensibus	ĩmensus *corr.*	—
12	Tuistonem	Tuisconẽ	al. histonem *i. m.*	vistonem H, tuisco-
*13	et filium	et filium	ei *suprascr.*	—[nem H*m*
14	conditoresque	conditoriosqȝ fuisse	rios *del.*, rem *suprascr.*	conditoremque —

Cap.	Editio Muellenhoffii	S	S_2	H
II 16	Istaevones	istaenones	istaevones (v *suprascr.*)	istaevones
18	Gambrivios	gambrios	ʒambruvos (ʒ v *suprascr.* i *in* u *mut.*)	ʒambriuios
19	Vandilios	wandilios	wandileos *mut.*	vandalos H,
	—	—	—	vandileos H*m.*
22	Tungri	timgri, *corr.* S_1 tungri	tinigri *mut.*	—
23	evaluisse	coaluisse	al. eualuisse *i. m*	—
III 1	memorant	mẽoratur	mẽorãt *corr.*	—
*4	barditum	barditũ	al. baritũ *i. m.*	—
7	videtur	videtur	vidẽtur	videntur
10	repercussu	repercussa	repercussu *corr.*	—
IV 9	inediam	inediã	*del.* ˜, *addito* in *i. m.*	—
10	assuerunt	assueuerut	assueuerĩt *corr.*	—
V* 12	perinde	perinde	pro *suprascr.*	—
21	quam	quã	q̃ʒ *suprascr.*	—
VI* 14	flexu	fluxu	flexu (e *suprascr.*)	—
19	definitur	diffinitur	deffinitur (e *suprascr.*)	definitur
24	quam	quã	q̃ʒ *suprascr.*	—
26	scutum	scutũ ǀ scutũ	*alterum* scutũ *del.*	—
VII 3	conspicui	perspicui	conspicui (con *suprascr.*)	conspicui
8	quem	quam	quem *corr.*	—
	bellantibus	rebellantibʒ	bellantibʒ *corr.*	—
13. 14	unde-unde	unũ - unũ	vnde - vnde *corr.*	—
17	cibosque	Alijqʒ	cibosqʒ *i. m*	—
VIII 8	sanctum	scd'm S, *i. m* al. sclm	al. sctm *corr.*	—
	nec aut consilia	nec cõsilia	aut *add.*	—
IX 6	figuratum	figuratam	figuratum *corr.*	—
X 4	temere	temeˀ	tenent *corr.*	tenent
11	quidem	qʒ	quiđ *i. m*	—
15	contacti	contacti	contactis *corr.*	—
24	quemque	q̃nqʒ	qmqʒ *i. m*	quemqʒ H. [quoqʒ H*m*
XI 4	incidit certis	certis incidit	incidit certis	
7	initium	iudiciũ	iniciũ *suprascr.*	—
9	ducere diem	dicere dũ	ducere diẽ *corr.*	—
11	tertius dies	tercius	dies *add.*	—
12	absumitur	absũitur, *corr.* S_1 ads-	d *suprascr.*	—
17	quam	quã	q̃ʒ *suprascr.*	—
XII 1	concilium	conciliũ	conſiliũ *corr.*	—
5	crate	grate	crate (c *suprascr.*)	et crate
	mergunt	mergñt	mergũt (u *suprascr.*)	—
XIII 2	nisi	nõ	nisi *corr. i. m.*	—
	non ante	nisi ante	non *corr. i. m.*	—
*5	propinqui	propinqui	propinquꝯ *corr.*	—
10	aggregantur	agregãtur	adgregãtur (d *suprascr.*)	—
11	quin etiam	q̃nqʒ	quĩ etiã *i. m.*	—
XIV 2	comitatui	comcatui	comitatui *corr.*	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	S	S_2	H
XIV 3	infame in	infame in	infamẽ *corr.*	infamem, *corr.*
9	adolescentium	adelescẽcin	adelescẽciũ *corr.*	— [e-in
17	terram	terra	terrã *corr.*	
20	iners	mers	iners *corr.*	—
XV 9	quod	q̃	qꝺ *i. m.*	—
12	a singulis	a singulis	singulis *corr.*	singulis
XVI 2	quidem	qbʒ	quiꝺ *i. m.*	—
3	campus	campos	campꝯ *corr.*	—
*7	ne caementorum	ne cementorũ	nec cementorũ *corr.*	—
14	quia	qui	quia *corr.*	quia
16	populatur	populas	populã (?) *corr.*	—
XVII 2	intecti	intectos	intecti *corr.*	—
8	maculis	maculas	maculis *corr.*	—
13	nudae	nudet	nude *corr.*	—
XVIII 2	laudaveris	laudarim	laudaveris *corr.*	·
5	non	nox	nõ *corr.*	—
7	et propinqui	ac propinqui	et propinqui *corr.*	—
8	delicias muliebres	muliebres	cultꝯ *add.*	delicias . . .
18	paratus	partus	paratus *corr.*	—
19	vivendum	uineũ	uinedũ *corr.*	—
	pereundum	ꝑieũ	periendum *superscr.* *al.* pariẽꝺ *i. m.*	pariendum
20	se quae	qʒ se	se qʒ *scripserat* S_2 *corr. in* se que	—
XIX 1	ergo	in	Ergo *corr.*	—
5	poena	poena	pena *corr.*	—
8	publicatae	rupte	*al.* publicate *i. m.*	—
*11	adhuc eae civitates in	ad hoc ex ciuitate in	ad huc ee (*sive* he) ciuitates in *corr.*	— —
12	tantum	tandem	tantum *corr.*	—
14	quomodo	quõ	cũ *i. m.*	—
18	agnatis	agnatis	adgnatis (d *suprascr.*)	—
19	quam	quã	q̃ʒ *suprascr.*	—
XX 2	quae	qʒ	que *suprascr.*	—
12	hunc	habet	hunc *suprascr.*	—
14	animum	aman	animam *suprascr.* animũ *i. m.*	inanimum
18	propinquorum	propinquioꝝ	propinquoꝝ *corr.*	—
XXI 1	tam inimicitias seu patris seu	tã amicitias (inimicitias *corr.* S_1,	inimicicias seu pris seu ꝑpinqui	inimicicias —
2	propinqui quam amicitias	*del. correcturam* S_2) *CETERA DESVNT*	q̃ʒ *post* tã *add. i. m.*	— —
3	etiam	et	c̃tj *corr.*	—
5	utiliter in	utilit̃	ĩ *add.*	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	S	S_2	H
XXI 13	ignotumque	ignotũ	qʒ *add.*	—
14	abeunti	abeunt . .	*post* t *una littera ab* S_2 *erasa*[1])	abeunt H [abeunti H_2
16	imputant	imputant	accusant *suprascr.*	—
*18	comitas	comes	comis *corr.*	—
XXII *1	statim e	statim ẽ	statim e *corr.*	—
	plerumque	plerique	plerũque *corr.*	—
3	lauti	laute	lauti *corr.*	—
*7	vinolentos	vinolẽtos	vinulẽtos *corr.*	—
*14	adhuc	ad hoc	ad huc *corr.*	—
*15	ioci	loci	al. ioci *i. m., sed rursus del.*	loci
XXIII 1	quandam similitudinem	quadã similitude	quãdã similitudĩeʒ *corr.*	—
7	haud minus facile vitiis quam armis vincentur	*DESVNT*	haut mĩ9 facile vicijs q̃ armis vincent̃ *i. m.*	— viciis —
XXIV 6	quod mirere	q̃ miretur	qd mirere *suprascr.*	—
7	sobrii	sobria	sobrij *corr.*	—
XXV 12	regnantur	regnantur	regnant *corr.*	regnant
13	ceteros	certos	cete'os *corr.*	—
XXVI 3	in vices	vices	vice *corr.*	vice
4	dignationem	dignos	dignacionem [*suprascr.*	dignacionem
6	praebent	p̄stant	pbnt *i. m.*	praebent
9	imperatur	imponitur	al. imparat̃ *i. m.*	—
10	digerunt	degerunt	digerunt *corr.*	—
12	bona	boni	bona *corr.*	—
XXVII 7	aspernantur	appuĩt	asp'nãt̃ *i. m.*	—
XXVIII 2	eoque	eoqʒ	qd *suprascr.*	—
3	in Germaniam	et germaniam	in *corr.*	—
5	permutaretque	mutaretqʒ	p *add.*	—
9	Boihaemi nomen	bohiemi nomẽ	bohvemi *corr.* nomẽ *del.*	boiihemi bohemi *m.*
	significatque	significatqʒ	al.signatqʒ*suprascr.*	signatque
12	Osi	boij	al. osi *i. m.*	osi *del., i. m.* boi
18	a similitudine	a sil'itudine	et *suprascr.*	et H, a H_2 simi- [litudine
23	origine	originẽ	origine *corr.*	—
XXIX 1	Batavi	batani,*corr.* S_1 batavi	bathi *i. m.*	bathi H batavi*m*
3	colunt	colunt	ĩcolunt, *sed rursus*	—
14	nisi quod	nisiqʒ	qd *suprascr.* [*del.*	—

[1]) quae res ex eo cognoscitur, quod *t* littera radendo laesa ab hac manu restituta est.

Cap.	Editio Muellenhoffii	S	S_2	H
XXX 14	quem	q̃	q̃m *i. m.*	q̃ʒ H quem *m*
17	id	ul	id *corr. i. m.*	—
19	constantiae est	constancie *RASURA*	est et *suprascr.*	—
XXXI 2	audentia	audiencia	al. audencia *i. m.*	—
9	ferreum insuper anulum	ferreũ annulũ	insup *add. i. m.*	—
10	gestat	gestant	gestat *corr.*	
17	quemque	qnqʒ	quemqʒ *corr.*	—
18	exanguis	exaguis	exãguis *corr.*	—
XXXII 1	certum	crimẽ	certũ *corr.*	—
2	Tencteri	teneteri	tenctteri *corr.* tencteri *suprascr.*	—
4	disciplinae	discipulus	discipuline *corr.*	—
6	hi	hic	hij *suprascr.*	—
7	haec	hic	hoc *corr.*	—
XXXIII 2	Chamavos	chamanos	chamavos (v *suprascr.*)	chamavos
	Angrivarios	r S_1 auginarios	angrivarios (n v *suprascr.*)	angrivarios
7	Romanis	roboris	romãis *corr.*	—
10	at	ac	at *corr.*	at
11	nihil	michil	nichil *corr.*	—
XXXIV 1	Chamavos	chamanos	chamavos (v *superscr.*)	—
	Dulgubnii	dulgibini cubrini	dulcubimi *corr.*	dulcubini
*2	cludunt	claudũt	cludũt *corr.*	—
6	immensos	inmenso	inmensos *corr.*	—
7	quin etiam	qñqʒ	quĩ etiã *i. m.*	—
10	claritatem	claritate	claritatem *corr.*	—
XXXVI 3	fuit	facit	fuit *corr.*	—
4	quiescas	cõrq'escas	q'escas *corr.*	—
	ubi-agitur	nisi-agatur	ubi-agitur *suprascr.*	—
*5	superioris	superioris	superiores *suprascr.*	—
8	Tracti	tacti	tracti *corr.*	tracti
*9	adversarum rerum	adversariorũ	adversarũ rerũ *corr.*	—
	ex aequo	et equi	al. ex equo *i. m.*	—
10	secundis	seculis	secudis *corr.*	—
XXXVII 9	ex quo si ad alterum	ex quo alterũ	si ad *add.*	—
10	consulatum	constitutũ	consulatũ *corr.*	—
	ferme	ferime	ferme *corr. i. m.*	—
16	quam	quã	q̃ʒ *suprascr.*	—
18	at	et	at *suprascr.*	—
19	Gnaeoque	Marco n	qʒ *suprascr.*	marcoque
20	consularis	cons	ularis *add.*	consularis
22	nec	ne	nec *corr.*	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	S	S_2	H
XXXVII 24	eos	eo	s *add. in linea,* eos *induxit et* eos *suprascr.*	—
25	inde	tũ	inde *i. m.*	—
XXXVIII 2	Tencterorum	fecteroꝝ	tencteroꝝ̄ *i. m.*	tencterorum
4	in commune	universi	ĩ cõe *i. m.*	—
6	crinem	crines	crinẽ *corr.*	crinem
9	quod	quibus	qd *i. m.*	—
10	iuventae	viuente	iuuente *corr.*	—
12	ipso solo vertici religatur	ipo̅ vertice ligant	solo *suprascr.* re *suprascr.*	ipso solo vertice religant
13	ornatiorem formae	ornacioreȝ force	ornatorem *corr.* forme *corr.*	ornatorem —
*13	innoxia	inopie	innoxie *corr.*	—
16	ornantur	armantur	ornantur *suprascr.*	—
XXXIX 1	vetustissimos se nobilissimosque	vetustissimos se *(add. S_1)* nobilissimosqȝ	se *corr. in* sev —	vetustissimos seu nobilissimos
	Semnones	semones	semnones *corr.*	semnones
3	Stato	estivo	al. stato *i. m.*	statuto
*4	sacram	sacrarũ	sacrũ *corr.*, sacram *i. m.*	—
	omnes	nomībusqȝ	oīs *i. m.*	oīs H noīs H *m*
	eiusdem	eiussdem	eiusdem *corr.*, qȝ *suprascr.*	—
8	prae se	pre se	esse *suprascr.*	—
11	initia	iniciā	inicia *corr.*	inicia
13	adicit auctoritatem fortuna	aditur aut̄ fortuna	aditur aut̄ *del.* auct̄em fortũa *i. m.*	— aũctẽm ...
14	corpore	corpore	tp̲e *i. m.*	tempore, corpore *m.*
XL 1	Langobardos	largobardos	langobardos *corr.*	largobardos H, langobardos H_2
*1	paucitas nobilitat	pauca nobilitas	paucitas nobilitat	—
3	Reudigni	rendigni	v *suprascr.* {*corr.*	reudigni
4	Aviones	aniones	aviones *corr.*	aviones
	Eudoses	endoses	v *suprascr.*	eudoses
	Suardones	suarmes seu suardones	suardones *i. m.*	suardones
5	aut silvis	et silvis	aut *suprascr.*	aut silvis
7	in commune Nerthum	mamme nerthũ, inanime nerthũ *corr.* S_1	ĩ cõe nerthũ *i. m.* —	nerthum herthũ H_2 *m*
9	invehi	invehere	invehi *corr.*	—
*11	concessum	conmissũ seu concessũ	conmissũ *corr. in* concessũ	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	S	S_2	H
XL 13	laeti	diti	leti *suprascr.*	—
16	clausum omne ferrum; pax et quies	*DESUNT*	clausũ oñe ferrũ pax et quies tũc	— . . . . tunc
17	tunc tantum nota, tunc tantum amata		tantũ nota tũc tãtũ amata *i. m.*	tantum nota tunc tantum amata
18	satiatam	sacratũ	saciatã *corr.*	—
	deam	deum	deam *corr.*	—
21	quos	equos	quos *corr.*	—
24	perituri	pericia	perituri *corr.*	—
XLI 1	et	Sʒ	Et *corr.*	—
	Sueborum	b'borũ, *corr.* S_1 v'borũ	sue- *infra lin.*	verborum H sueuorum H_2
2	propior ut	PRopior ut	ꝑpior vt *suprascr.*	proprior H pro-
7	custode	custodia	custode *corr.*	—[pior H_2
	transeunt	transierint	transeunt *corr.*	—
10	inclitum et	ignotũ olim	inclitum olim ét notũ *corr.*	inclitum . . . .
11	notum olim			
XLII 3	sedes	fides	sedes *corr.*	—
5	velut frons	universaliter [finis	velut frõs *corr. i. m.*	—
8	Marobodui	maroboditani	dui *suprascr.*	marobodui
9	sed	si	sed *corr.*	—
XLIII 1	Osi Buri	osi buri	*al.* siburi *i. m.*	osi: buri H, siburi
2	claudunt	claudunt	cludunt *corr.*	cludunt [*m*
12	Lygiorum	legiorũ	*al.* vegioꝝ *i. m.*	vegiorum
13	nominasse	nomĩa	sse *suprascr.*	—
14	sufficiet	sufficient	sufficiet *corr.*	—
	Helvaeonas	heluecanas	haliosuas *suprascr.*	helveconas haliosuae *m.* (*var. ad* helisios)
	Manimos	manimos	inanimos *corr.*	lanimos
15	Nahanarvalos	nahauerhales	*secundum* h *adrasum, ut* n *evadat.*	naharvalos
	Nahanarvalos	nahauernalos	naharvalos *corr.*	naharvalos
21	Harii	arij	alij *corr.*, al. arij *i. m.*	alij
23	insitae feritati	insita feritate	insite feritati *corr.*	insitae feritatis
	lenocinantur	leocinantur	lenocinãt *suprascr.*	—
24	tincta	cincta	tincta *corr.*	—
26	nullo	null'm	nullo *corr.*	—
28	Lygios	ligros	ligyos *suprascr.*	lygios
XLIV 1	Suionum	Si nouũ	i *et* n *coniunxit,* v *suprascr. supra* i.	suionum
4	frontem	fronte	frontem *corr.*	—
8	non	nisi	non *corr.*	—
11	subitos	subitos	subitvs *corr.*	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	S	S_2	H
XLIV 11	incursus	excursus	incursus *corr. i. m.*	—
XLV *1	trans Suionas	trans sinonas	al. tñsuionas *i. m.*	-
4	hebetet	habet	ebetet et *corr.*	ebetet et
5	emergentis	emergent	emergentis *corr.*	emergentis
	equorum	eorũ	d *suprascr.*	deorum
8	Aestiorum	aestorũ	Estiorũ *suprascr.*	estiorum
15	quam	quã	q̃ʒ *suprascr.*	—
20	quin etiam	q̃nqʒ	quĩ etiã *i. m.*	—
	eiectamenta	eructamẽta	eiectamẽta *suprascr.*	—
24	intellegas	intelligis	intelligas *corr.*	intelligas
30	solis	solius	solis *corr.*	—
*30	radiis	radius	radijs *corr.*	-
*31	vi	in	vi *corr.*	—
*32	sucini	suaʒ	succini *corr.*	—
33	temptes	tẽtes	tẽptes *i. m.*	temptes
	taedae	teclae	d *suprascr.*	-
	alitque	illicqʒ	alitqʒ *corr.*	—
34	olentem	oleatẽ	olentẽ *corr.*	
XLVI 1	Peucinorum	PRutinorũ	peucinoꝝ, al. peucuroꝝ *suprascr.*, peucini *i. m.*	peucurorum *al.* peucini *i. m.*
	Venetorumque	uenetorũ	h *suprascr.*	venethorumque
3	Peucini	prutini	peucini *suprascr.*	—
7	Veneti	veneti	venethi *corr.*	venethi
8	Peucinos	prutinos	peutinos *corr.*	
20	quam	quã	q̃ʒ *suprascr.*	—
21	huc	hic	v *supra,* o *infra lin.*	—
25	securi adversi deos	*DESVNT*	securi adu'sus deos *i. m.*	—

Comparata ita S_2 manu cum codice Hummeliano ex Hummelii Longolii Sellingii collationibus restituto in indicem nostrum accuratius inquiramus necesse est. Atque primum quidem apparet S_2 secundum codicis alicuius auctoritatem correxisse: quod demonstratur compluribus lacunis ad fidem traditionis vulgatae expletis (XXI 1 XXIII 7 XL 16 XLVI 25): iam quaeritur, utrum hoc archetypum fuerit codex Hummelianus necne; neque enim prius, quam hanc quaestionem in codicis H favorem solverimus, adhibere S_2 manum poterimus ad supplendas lacunas codicis a nobis restituti. Atque primum quidem in comparationem vocari nequeunt ii loci, quibus S_2 correxit, collationes autem Hummelianam lectionem non exhibent: quibus remotis

e ducentarum duodeseptuaginta lectionum numero restant octoginta sex, quibus S_2 cum Hummelii Longolii Sellingii collationibus conferre possumus: horum consentiunt inter se septuaginta, discrepant sedecim. Atque si primum eas lectiones consideramus, quae communes sunt et tribus illis collationibus et S_2 manui, statim animadvertemus, non eiusdem omnes pretii esse. Nam multis locis, ubi S aut erraverat aut temere aliquid omiserat, S_2 haec vitia ad vulgatam lectionem emendat, ita quidem, ut haec lectio etiam cum codice H et ipso vulgatam lectionem exhibente consentiat: sed eae lectiones non necessario oriundae sunt e codice Hummeliano, immo e quovis codice traditionis vulgaris originem ducere poterant eamque ob rem per se nihil nos iuvant demonstraturos S_2 ex Hummeliano codice exscripsisse: tales lectiones numero sunt triginta sex. Alia vero res est iis locis, ubi S_2 consentit cum codice H singularem quandam lectionem exhibente a vulgata discrepantem, quod tricies quater evenit; quas lectiones in perlegendo indice facile invenies. Atque his quidem locis adduci nos posse confiteor, ut S_2 recta via e codice Hummeliano exscripsisse putemus; sed spectandae sunt eae lectiones, quibus S_2 non prorsus consentit cum codice Hummeliano, immo levius discrepat ab eo: quos locos afferre mihi iam liceat. Sunt enim hi:

II 18	*gambrios* S	*ʒambruvos* S_2	*ʒambriuios* H
19	*wandilios* S	*wandileos* S_2	*vandileos* H m
XII 5	*grate* S	*crate* S_2	*et crate* H
XX 14	*aman* S	*animum* S_2	*inanimum* H
[XXII 15	*loci* S	*ioci* S_2 sed del. ab ead. m.	*loci* H]
XXVIII 9	*bohiemi* S	*bohvemi* S_2	*bohemi, boiihemi* H
12	*boij* S	*al. osi* S_2	*osi* del. H *boi* H m
XLIII 28	*ligros* S	*ligyos* S_2	*lygios* H
XLIV 1	*si nouum* S	*svinouum* S_2	*suionum* H

Sed hae lectiones ita possunt explicari, ut S_2 obiter tractaverit codicem H et in minutiis quibusdam erraverit, iudicium vero de tota S_2 manus indole minime mutari his differentiis videatur. At sunt lectiones, quibus aperte contradicat S_2 auctoritati trium illarum collationum:

I 6	*reticarum* S	*rethicarum* S_2	*raeticarum* H
II 12	*Tuisconem* S	*histonem* S_2	*vistonem* H
XVIII 8	*delicias* om. S	*cultus* add. S_2	*delicias* H
XXXIX 3	*estivo* S	*stato* S_2	*statuto* H

XLIII 14	*manimos* S	*inanimos* S_2	*lanimos* H
15	*nahauerhales* S	*nahauernales* S_2	*naharvalos* H
23	*feritate* S	*feritati* S_2	*feritatis* H

Atque hae lectiones iam tales sunt, quales oriri non poterant, si S_2 accurate atque diligenter codicis H lectiones varias exscribebat. Quare, si in eo acquiescere volumus, S_2 manum omnino pro fonte habuisse codicem H, iudicare iam debebimus, eam tam incuriose usam esse hoc fonte obiter legendo (II 18 al.) et coniecturas sua sponte faciendo (XVIII 8 al.), ut non liceat, iis locis, quibus solae lectiones S_2 traditae nobis sunt silentibus Hummeliani collationibus, ex hoc silentio concludere, consensisse hoc loco H et S_2. Quare eas lectiones, quas Holder e correcturis S_2 manus vindicavit codici H — quas ego in indice asterisco notavi — ut testimoniis non satis confirmatas reiciemus. Quamquam enim veri simile est, compluriens lectionem S_2 eandem fuisse atque lectionem H codicis (II 13 *ei filium* [propter *conditoremque*], VI 14 *flexu*, XXXVI 9 *adversarum rerum*, XXXVIII 13 *innoxie*, XL 11 *concessum*, XLV 30 *radiis*, alia), tamen certa nobis his locis desunt testimonia, eamque ob rem talia omittamus: *τὸ γὰρ τοπάζειν τοῦ σάφ' εἰδέναι δίχα*: quare propter illam S_2 manus incuriam negabimus correcturas S_2 ad restituendum codicem H adhiberi posse. — Sed si iam hac in coniectura, quae est neglegentius correxisse S_2, habuisse tamen pro fundamento codicem H, acquiescere nolumus, alia nobis patet explicationis via: non ex ipso codice H, sed e codice aliquo familiae eius correxisse S_2. Firmatur enim haec opinio, S_2 omnino ipso codice H usum non esse, ea re, quod compluribus locis S_2 aperte — si quidem sumimus, correctum esse ab illa manu secundum codicem H — nondum noverat manum H_2: aliter enim non correxisset genuinam codicis S lectionem in corruptelam apertam (XXI 14 SH_2 *abeunti*, S_2H *abeunt*; XXVIII 18 SH_2 *a similitudine*, S_2H *et similitudine*). Aliis vero locis S_2 consentit cum H_2 contra H (XL 1 *largobardos* HS, *langobardos* H_2S_2, XLI 1 *verborum* HS, *sueborum* vel *sueuorum* H_2S_2, *proprior* H, *propior* H_2SS_2): quod ut explices, aut S_2 his locis sua sponte lectiones novas invenisse — quod ego non putem — aut S_2 secundum alius codicis auctoritatem correxisse sumes, qui arto cognationis vinculo nexus cum codice H consentiebat his locis cum H, illis cum H_2: qualis vero is codex fuerit, de hac re infra accuratius agetur. Luce autem clarius est, S_2 manum, cum omnino non ex H, sed ex alio quodam codice correcturas suas sumpserit, quartae codicis H collationis munere fungi non posse.

Repudiato ita manus S_2 auxilio in restituendis codicis H lectionibus, tres illae collationes Hummelii Longolii Sellingii nobis restant, quibus nixus codicem Hummelianum reconcinnare supra temptavi. Atque iam in iis quae sequentur opusculi partibus ex hac mea collationum compositione proferre lectiones codicis Hummeliani mihi liceat. Differt ab ea Holderi restitutio primum eo, quod Holder nonnullas lectiones S_2 manus pro genuinis lectionibus codicis H accepit, quod ego audacius factum esse demonstravi, deinde eo, quod Holder centum fere locis codici H lectionem aliquam tribuit testium silentio, ut videtur, commotus: ego quidem tales lectiones neque in tribus illis collationibus neque in correcturis S_2 inveni; concludere autem e silentio tali in re difficiliore incertum est et lubricum, quare ego eas lectiones non recepi; tum eo quod Holder modo hanc modo illam lectionem elegit, quam nobiscum communicaret, neque ita, ut rationem, secundum quam delectum suum instituit, prorsus probare possim: quare omnes lectiones codicis H, quas nobis servaverunt Hummelius Longolius Sellingius, in indicem meum inscripsi. — Quae in singulis Woelfflinus monuit de Holderi restitutione (ad cap. I 10 *effusis*, III 16 *reperta*, X 4 *tenent*, XVIII 5 *ambiunt*) Sellingii collatione — quae Woelfflino praesto fuisse non videtur — satis explicantur et excusantur. — II 12 *bistonem* (ita C, *vistonem* H secundum Longolium et Sellingium) cum Woelfflino codici nostro non tribuo.

His rebus expositis de priore parte capitis primi, id est de restituendo codice Hummeliano, actum esse puto. Accedamus iam, si placet, ad alteram partem et quaeramus, utrum codex Hummelianus ex apographo Henochiano pendeat an recta via descenderit ex archetypo illo Germanico Fuldensi sive Hersfeldensi. Sed priusquam hanc quaestionem solvere conemur, constare inter nos opus est, quaenam lectiones codicis H ex illo archetypo, quaenam ex alio fortasse fonte manaverint: dicendum enim erit de codice Hummeliano et correcturis eius. Codici H id evenit, quod plerisque nostrorum codicum accidit: nam primum in scribendo sive perfecto modo opere correctus est ab ipso librario, qui totum codicem exaravit, quem has correcturas omnino ad archetypi fidem fecisse veri simile est: ita ut hae correcturae idem valeant atque ceterae lectiones ipsius verborum contextus. Interdum tamen in corrigendo sua sponte novatum esse a manu H apparet; ita XIV 4, ubi pro *superstitem principi* primitus scripserat *superstitem principe*, huic loco ita mederi studet, ut *superstite principe* emendet, quam correcturam non ex archetypo sed ex ipsius librarii ingenio prodiisse apparet. Simile quid accidisse

ut *nibus* *e* *is*
videtur XXVI 6 *et*, XXXVII 27 *legionum*, XXXIX 2 *antiquitatis religione*; reliquis locis H archetypi auctoritatem secutus correxisse videtur.

Praeter has correcturas ab ipsius librarii manu factas H alteram emendationem passus est a manu secunda (H_2), cuius correcturae diversi generis sunt: aut enim consentiunt cum vulgata lectione aut ab illa discrepant. Consentiunt autem cum lectione codicum ABCD hae correcturae manus H_2:

III 16	H *reperta* (ita C)[1]	H_2 *repertam*
XX 17	*successione*	*possessione*
18	*quo* (ita C)	*tanto*
XXI 14	*abeunt*	*abeunti*
XXIV 12	*parva*	*prava*
XXVIII 16	*nervii*	*neruli*
	affectionem	*affectationem*
18	*et similitudine*	*a similitudine*
21	*ubii*	*nubii*
XXX 19	*proprior*	*propior*
XL 21	*lucus*	*lacus*
XLI 2	*proprior*	*propior*
XLV 4	*ortu se durat*	*ortus edurat*

Discrepant a lectione vulgata, quacum consentit ipsius codicis H lectio, hae lectiones manus H_2:

XX 14	H *et inanimum*	H_2 *et animum*
XXIV 6	*expectantium*	*exspectantium*
XXIX 21	*acto*	*aucto*
XL 1	*largobardos*	*langobardos*
7	*nerthum*	*herthum*
XLI 1	*verborum*	*sueuorum*
XLII 6	*peragitur*	*pergitur*
XLIV 8	*exceptionibus*	*exemptionibus*

Si iam ex his paucis locis iudicium ferre conamur de indole illius correctoris, apparet e lectionibus in priore indice allatis, eum in corrigendo adhibuisse codicem quendam vulgatae traditionis, quem eundem fuisse atque archetypum codicis H veri simile non est, quia duobus locis H facit cum codice C vulgatae traditionis, corrector vero cum codicibus ABD: quare has correcturas ab archetypo codicis H exhibitas non fuisse putabimus. Quantum ad lectiones

[1] cf. Massmanni editionem pag. 51.

posteriore loco notatas attinet, dolendum est, quod non omnium codicum deteriorum vel editionum antiquiorum lectiones publici iuris factae sunt, et ad tales comparationes sola nos adiuvat editio Massmanniana non semper fide digna: consentiunt enim nonnullae harum correcturarum cum lectionibus, quae secundum Massmannum in solis primis editionibus vel in deterrimis Italorum codicibus exstant, ut XL 7 *herthum*, XLII 6 *pergitur*: neque quae hodie est notitia nostra talium librorum, investigare possumus, qualis sit nexus inter eos et manum H_2. Sed affirmare licebit, has correcturas H_2 manus esse coniecturas, seu falsas (XXIX 21) seu veras (XL 1), ex archetypo codicis H non deductas eamque ob rem nullius pretii in aestimandis eius lectionibus.

Restat, ut pauca dicam de duabus lectionibus codicis nostri et earum correcturis, de capitis XXVIII versu 16 et 21, ubi Nerviorum et Ubiorum commemorantur gentes. Longolius earum nomina sic profert: *Nervii, a m. rec. Neruli* et *(ed. Lotth. Ubii) a sec. m. Nubii*, praeterea rubro liquore addit *Neruli, Nubii*: iamque e Sellingio scimus (progr. p. 25) *in codice Hummeliano nomina propria populorum in margine liquore rubro eadem manu qua contextum verborum adscripta fuisse*, et ipse Selling codici H lectiones *Neruli, Nubii* vindicat. Res igitur ita se habet, ut ab eadem manu in codice H exstiterit *Nervii* et *Neruli, Nubii* et *Ubii*. Neque iam hoc loco diiudicare possumus, utrum utraque lectio ex archetypo sumpta sit, an altera — et utra — coniecturae librarii codicis Hummeliani debeatur: quare iis non nisi cautissime utamur indolem codicis nostri aestimaturi. In universum vero haec sequuntur ex inquisitione in correcturas codicis Hummeliani facta: si agitur de origine eius eamque ob rem imprimis de iis lectionibus, quas exhibuerit archetypum eius, adhibendae sunt ipsius verborum contextus lectiones et correcturae ab ipso librario factae, nisi ubi aperte coniecturam aliquam addere student; lectiones a manu H_2 exaratae reiciendae sunt, quia alio ex fonte deductae videntur esse; de lectionibus *nubii* et *neruli* utrum archetypo debeantur necne nondum constat.

Statutis hac ratione ipsius codicis Hummeliani lectionibus de origine eius, quam Holder Germanicam esse contendit, agere incipiamus. De hac Holderi opinione, ab ipso argumentis non fulta, egit — id quod iam in praefatione commemoravi — Baehrensius in annalibus Fleckeiseni anno 1880 p. 265 sqq., qui Holderum secutus et ipse codicem Hummelianum non ex apographo Henochiano (J), sed recta via ex archetypo illo Germanico (O) descendisse affirmat.

Probari hanc sententiam duabus rebus: quod solus omnium codicum singulares quasdam lectiones exhibeat, quas doctorum hominum quinti decimi saeculi coniecturis non deberi certum sit, et quod iis locis, quibus AB et CD — duo illa codicum Italicorum genera — inter se dissentiant, semper a partibus eius codicum generis stet, quod lectionem genuinam exhibeat, non unum semper atque idem, sed modo alterum, modo alterum genus auctoritate sua fulciens. Atque primum quidem eas lectiones consideraturi, quas ut codicis H solius proprias neque coniecturis ortas protulit Baehrensius, Schefczikium adeamus necesse est, qui dissertationem *de Taciti Germaniae apparatu critico* inseruit programmati Troppaviensi (1886) et de his lectionibus egit p. 13 sqq. In universum cum eo consentio, in singulis nonnulla addere liceat.

II 14 conditorisque] *conditoremque* H.

Cum Schefczikio mihi haud displicet haec coniectura codicis H, sed coniecturam eam esse puto, non genuinam lectionem traditionis Germanicae. Coniecturam vero talem et Italum facere potuisse cognoscas e codice Vindobonensi II (V), quem Romae anno 1466 scriptum esse subscriptio demonstrat (Huemer *Zeitschr. f. d. oesterr. Gymn.* 1879 p. 801), quique lectionem *conditorisque* correxit in *conditoremque* (item S_2 *conditorem*, ad quam lectionem in capite tertio redeundum erit).

III 4 barditum] *baritum* H.

De hac lectione agendum nobis omnino non est, quoniam ab Hummelii Longolii Sellingii collationibus non exhibetur et ab Holdero e solo S_2 manus testimonio vindicata est codici Hummeliano, quam rationem ut incertiorem reiecimus.

III 13 incolitur] *incolatur* H.

Haec lectio non in H solo reperitur, sed etiam in codicibus MV; genuina non est, quia propter vocem *hodie* hoc enuntiatum ex ipsius auctoris vel aequalium eius sententia dictum videtur esse.

X 4 temere] *tenent* H.

Lectionem archetypi illius Fuldensis consensisse cum vulgata *temere* demonstrat Translatio S. Alexandri (Pertz Monum. Germ. hist. II 675).

XVIII 5 ambiuntur] *ambiunt* H.

Interpretatio a Schefczikio prolata persuasit mihi, genuinam esse codicum lectionem *ambiuntur* et codicem H temere neglegendo compendium corruptelae, non emendationis auctorem esse.

XXXVII 16 et ipso et ipse] *et ipse* H.

Veram lectionem hoc loco profert H, cum codices ABCD adiecto *et ipso* interpolati sint: sed non H solus hanc interpolationem e textu removit, sed etiam codices MV alii.

XL 5 suarines] *suardones* H.

dones

Iam in codice B scriptum est *suarines*, et S exhibet in textu ab eadem manu *suarmes seu suardones*, ita ut haec quoque lectio probet, codicem H ad traditionem Italicam eiusque coniecturas recedere.

Ex iis, quae attuli, satis mihi apparere videtur Baehrensium iis lectionibus codicis H, quas exempli causa protulit, originem Germanicam eius minime demonstrasse. Praeterea autem, si quaeritur, quaenam fides codici alicui ex lectionibus ipsius propriis habenda sit, non sufficit, in unam vel alteram inquisivisse, sed omnes enotandae sunt et de singulis est iudicandum. Itaque ab officio meo non abhorrere putavi, omnes lectiones, quibus H a codicibus ABCD discrepat, colligere et accuratius considerare. Quod cum fecissem, varia harum lectionum genera distinguenda esse inveni. Ac primum quidem permultae lectiones vulgatae discrepant a codice H ratione scribendi: nam H litteram *t* ante *i* cum insequenti vocali saepissime in *c* commutat; praeterea pro diphthongis *ae* et *oe* scribitur *e*, quem usum iam Hummelius in praefatione sua notavit. Littera *h* saepius iniuria apponitur itemque omittitur. Accedit, quod H certam regulam non secutus modo *ads-*, modo *ass-*, modo *adp-*, modo *app-* scribit, alia. Sed haec omnia et in Italorum codicibus variant, quoniam minutiae sunt fere omnium codicum saeculo XV. scriptorum propriae, quare infra, ubi de aliis codicibus eiusdem aetatis agitur, quam brevissime talia complectar. Quae omnia nihil prosunt in demonstranda duorum codicum similitudine aut dissimilitudine. Tantum hoc probat ea scribendi ratio, qua utitur codex Hummelianus, illum, siquidem exscriptus est ex archetypo Fuldensi, non multum ante typographiam inventam esse exscriptum: orthographia enim eius est recentior, cuius praeter alia hoc quoque proprium est, quod nomen *oceanus* per duas semper scribitur litteras *c*.

Alterum deinde genus lectionum Hummelianarum singularium illud est, quod manifesto librarii errori debetur et correctoris emendationem effugit. Cumque in illis per se pateat, eas nihil facere pro origine codicis a reliquorum codicum origine diversa, nullis notis adiectis ex ordine eas adscribam.

I 10	H *effusis*	pro	*effusus*
II 21	*aditum*		*additum*
	renum		*rhenum*
VI 3	*pastas*		*hastas*
VII 11	*non casus* bis		*non casus*
XXXV 2	*semptentrionem*		*septentrionem*
12	*virium precuum*		*virium precipuum* (ita D)
XXXVII 9	*imperatores*		*imperatoris*
XLV 18	*neque*		*nec quae*
25	*volucra*		*volucria*
XLVI 8	*sennosque*		*fennosque*

Sequuntur ii loci, quibus H discrepat a lectione vulgata, eadem vero manus ad fidem archetypi cum lectione vulgata consentientis correxit (cf. p. 34): qui et ipsi codicem nostrum artius conectunt cum traditione vulgari. Alia ex parte eas lectiones, quibus H consentit cum lectione vulgata, H_2 ab ea discrepat (enumeravi eas p. 35), quicquam pro sententia contraria facere non puto. Difficilior iam res evadit, ubi H_2 consentit cum lectione vulgata, dissentiente ab ea ipso H. Nam his locis utrum H lectiones suas e fide archetypi receperit an sua sponte interpolaverit nescimus. Sed si accuratius perlustramus has lectiones (exceptis semper *Nerviis* et *Ubiis,* XXVIII 16. 21), facere non poterimus, quin comparata lectione codicum ABCD iudicemus has lectiones ad unam omnes genuinas non esse neque umquam exstitisse in archetypo illo Germanico: quod iudicium ipsum se defendit, quare longiore argumentatione supersedeo. Lectiones vero, ubi ipse H interpolare studuit corrigendo, iam supra attuli (cf. p. 34. 35): et illae hac in disputatione nihil efficiunt; neque ii loci, quibus varia adnotata est lectio ab ipso librario codicis H, consentiente cum Italorum codicibus aut textu aut nota marginali afferendi sunt, quia utrumque potuit fieri: aut enim lectio cum vulgata consentiens propria est codicis H: tum varia illa pro interpolata est habenda; aut lectio a vulgata discrepans tribuenda est codici H: tum varia illa lectio cum vulgata consentiens demonstrat, archetypum codicis H notitiam habuisse Italorum lectionis. Locos huc pertinentes in indice nostro facile reperies; de uno fortasse aliquid addere licebit, quia de eo fusius disseruit Schefczik (p. 13): cap. II 17 exhibet H in textu *de eo*, ab eadem manu in margine scriptum est *deo* (lect. vulg.). Lectionem *de eo*, scil. *ortos* interpolatam esse iam eo demonstratur, quod verbum *oriri* aut cum ablativo casu construitur aut cum praepositione *ab* vel *ex*: praepositionis *de*

exemplum illis quidem temporibus ego inveni nullum; quare non faciam cum Schefczikio, qui lectionem *de eo* praefert.

Praeterea, id quod rerum natura fert, lectiones quasdam reperimus, quibus H ab Italorum codicibus discrepat involuntaria quadam permutatione — quod omnibus codicibus evenire solet, inter se licet simillimi sint — aut perverso verborum ordine, aut vocula *ac* pro *et* posita et invicem, neglectis compendiis, aliis differentiis. Talium lectionum in numerum referendae sunt:

I 2	H *ac danuuio*	Lect. vulg.	*et danubio*
9	*molli ac clementer*[1]		*molli et clementer*
III 18	*raecie germanieque*		*germanie raetieque*
VI 10	*distinguuntur*		*distingunt*
21	*primum*		*primo*
VII 3	*ac conspicui*[1]		*si conspicui*
9	*ac signa*		*et signa*
XI 3	*apud principem*		*apud principes*
XIX 7	*et per*		*ac per*
XXV 11	*his*		*iis*
12	*regnant*		*regnantur*
XXVII 8	*honestum*		*honestum est*
XXIX 13	*mente animo*		*mente animoque*
XXXII 5	*laus est*		*laus*
XXXIII 11	*fortuna praestare*		*praestare fortuna*
XXXVII 9	*Traiani imperatores*		*imperatoris Traiani*
XXXVIII 9	*sepius*		*saepe*
13	*habet*		*habent*
XLII 3	*etiam ipsa* (ita B)		*ipsa etiam*
XLIII 2	*retro* (delevit H_2)		*quadorumque*
3	*cultu*		*cultuque*
XLV 4	*ebetet et*		*hebetet*
23	*arboris*		*arborum esse*
31	*labuntur mare*		*mare labuntur*
XLVI 11	*ac peditum*		*et peditum*
19	*que imbrium*		*imbriumque*

Leviorum interpolationum ab emendatore quodam factarum, minime vero genuinarum lectionum speciem prae se ferunt hae:

---

[1] His locis codicem H errasse apparet: neque enim Tacitum *ac* ante *c* litteram insequentem ponere fuisse solitum puto.

XXIX 13	H	*mente: animo* (*manente* corr.)	L. v. *mente animoque*
XXX 7		*animis*	*animi*
16		*raro* (D)	*rari*
XXXIX 3		*statuto*	*stato*

Sequuntur eae lectiones in codice H exstantes, quae nullo signo manifesto se interpolatione ortas esse produnt, at tamen, accuratius consideratae, in coniecturarum numerum sunt referendae. Imprimis in nominibus propriis saepius mutatum est, ubi ea, quae in archetypo exstabant, difficiliora erant lectu et intellectu. Sic conferas cap. II 13 H *marnum* cum codice C *mannun*: in utroque codice deest una lineola ad genuinam lectionem *mannum* complendam. Eodem loco quod legitur *vistonem* — *tuisconem* comparandum esse puto cum *bistonem* — *tuistonem* codicum CD. Simili modo conferas XXXIV 1 *dulcubuni* (C_2) cum codicis H *dulcubini*, *thasuarii* (A) cum *chasuarii* H (litterae *c* et *t* saepius confunduntur). Neque aliter factum esse existimo, ut in codice H pro *vandilios (-alios)* vulgatae traditionis (II 18) *vandalos (-ileos)*, pro *hercynius, -io* (XXX) *herquinius*, *-io*, pro *nuithones* (XL 5) *uuithones*, pro *manimos* (XLIII 14) *lanimos* scriptum inveniamus. Graeca ab auctore codicis H non legebantur, nam post *nominatumque* (III 14) lacunam indicavit, ubi reliqui codices *ἀσκιπύργιον* pergunt. Hoc quoque codicis deterioris signum codicis H proprium est, quod archetypum suum exscripsit non ea respiciens, quae Tacitus dicere voluerit, sed in proxima tantum verba animum advertens, quare, cum sensus expleri non videretur, saepius temere mutavit verborum exitus, ut *principis* in *principes* (XIV 13), *cetera* in *ceteri* (XVII 2), *oblectationi* in *oblectatione* (XXXIII 8) *trucis* — *feritati* in *trucis* — *feritatis* (XLIII 22). Semel etiam, ubi apographum Henochianum corruptela laborabat, emendare studuit: pro *in urgentibus* scripsit *in gentibus* (XXXIII 10): quod coniecturae Itali cuiusdam deberi demonstrant C_2 M S. Reliquas eius interpolandi generis lectiones breviter ex ordine consideremus necesse erit.

II 9 *nisi si* codicum ACD quid sibi vellet, non intellexit H mutavitque in *nisi sibi*. Et falso quidem: si enim scribitur *sibi*, Tacito peccatum contra artis grammaticae leges subditur: neque enim enuntiatum illud *nisi si patria sit* pendet e verbo *peteret* — quod positum est in modo coniunctivo imperfecti, post quem modum coniunctivus praesentis ferri non potest — sed additum est ex ipsius Taciti sententia: at si quis interpolando alterum illud *si* mutat in *sibi*, arte conectit inter se haec duo enuntiata. Unde cum gram-

maticum illud mendum resiliat, *nisi sibi* pro lectione genuina habere eamque ob rem in textum recipere — quod fecit Holder — nolo.

XII5 Lectio vulgata exhibet *insuper crate*, H vero et V scripserunt *insuper et crate*, fortasse lectione aliqua superscripta, ut *crate* (A) commoti. Interpolatam esse hanc lectionem per se patet: quid enim praeter cratem inicitur insuper, quo illud *et* iustificetur?

XV12. Lectionem *singulis* pro *a singulis* coniectura ortam esse sententiarum conexu demonstratur: neque enim dativo casu opus est, cum e praecedentibus appareat mitti haec dona principibus, sed ablativo, qui, a quonam mittantur haec dona finitimarum gentium, nos edoceat.

XXXIV11. Facillime pro *consensimus* verbum usitatius *consuevimus* recipi potuit a librario codicis H, itemque **XXXVIII5** *obligare* pro *obliquare*.

XXXVIII12. *religant* interpolatum esse demonstrant *religatur* AB et *ligant* CD, quas lectiones divergentes in unam redigere studuit H.

XXXIX1. *se nobilissimosque* lectio vulgata. H neglegentia librarii aut omisit *que* eamque ob rem *se* in *seu* mutare debebat aut interpolando scripserat *seu* pro *se* eamque ob rem delere cogebatur *que*.

XLV4. *ortu se durat* coniectura erat facillima, si non placebat vulgatum illud: *ortus edurat*.

Consideratis atque, ut spero, aliqua ex parte explicatis his lectionibus, iam nobis reliquum est, ut quaeramus, quotnam lectiones restent codicis H propriae, quae pro genuinis habendae sint neque consentiant cum traditione vulgata. Non sunt multae: restat enim sola *abnobe* (I 10) codicis H, cum lectio vulgata exhibeat *arnobae* sive *arbonae*. Genuina lectio *abnobae* primum invenitur in margine editionis anni 1497 e coniectura Hermolai Barbari (cf. Walther, ed. Tac. tom. IV p. 6 not.): sed monendum est, illis temporibus post repertam Germaniam multos viros doctos his rebus studuisse et facile iam ante Hermolaum aliquem doctiorem e quovis fonte verum illud montis nomen refingere sibi potuisse: e cuius coniectura hoc nomen in codicem nostrum pervenit. Quare, si iam omittimus ambiguam illam *Nerviorum* et *Ubiorum* commemorationem — quorum nomina facilius etiam erant restituenda quam *Abnobae* montis — nulla iam nobis remansit lectio codicis H, quae ita

discrepet a traditione vulgata, ut nos cogat, huic codici aliam quam reliquis codicibus originem vindicare.

Sic iam demonstrare studui, alterum illud Baehrensii argumentum, quod protulit pro origine Germanica et insigni praestantia codicis Hummeliani, nihil valere; videamus nunc, quid ex altero sequatur, nempe ex eo, quod H non unum semper atque idem genus codicum Italicorum, sed modo hoc modo illud auctoritate sua fulciat: quod ita se habere Baehrensio concedo. Sed in hac quoque quaestione suffecturum esse puto non eum, qui, quod fecit Baehrensius, unam tantum alteramve lectionem exempli causa protulerit, sed qui omnes eadem cum diligentia examinaverit. Quod facere cum conatus essem, re vera codicem H mira quadam ratione consentire modo cum codicibus AB modo cum CD inveni. Liceat mihi huius rei exempla nonnulla proferre: codicum Italicorum lectiones secundum Muellenhoffii *Germaniam antiquam* enotavi.

	AB	CD
cap. II 14	*tris*	*tres* H
17	*pluris*	*plures* H
25	*etiam*	*et* (om. C) H
III 13	*hodieque* H	*hodie*
IV 6	*ceruli* H	*cerulei*
V 7	*eaeque* H	*eatque*
8	*propitiine* H	*propitii*
VII 17	*aut exigere*	*et exigere* H
XIII 4	*cum*	*tum* H
14	*principum* H	*principium* H var.
XIV 2	*adequare* H	*equare*
XIX 9	*invenerit* H	*invenit*
XXII 9	*sed et* H	*sed*
XXV 9—14	desunt	adsunt H
XXVI 8	*seperent* H	*separent*
XXVIII 1	*autor*	*auctorum* H
XXXV 6	*sinuetur* H	*sinatur* H m.
XXXVI 8	*fusi*	*fosi* H
XL 3	*ac periclitando* H	*et periclitando*
XLI 7	*passim sine* H	*passim et sine*
XLII 7	*mansere* H	*manserunt*
XLIII 1	*buri* H	*burii*
7	*gotini* H	*cotini*
XLIV 1	*oceanum*	*occeano* H

	AB	CD
XLV 4	*ortum*	*ortus* H
	formasque H	*formas*
XLV 9	*abluuntur*	*adluuntur* H
19	*gignat* H	*gignit*
36	*gens*	*gentes* H
37	*differunt*	*differuntur* H

Quae cum ita sint, Baehrensio concedendum est codicem H non AB aut CD genus omnibus locis sequi, sed ex utriusque familiae lectionibus suas elegisse: quaeritur iam, num ex hac re necessario concludendum sit codicem nostrum non ex eodem fonte, quo reliquos, originem duxisse. Atque primum quidem moneri potest, lectionibus codicis H solius propriis veri similem hanc coniecturam factam non esse, quare etiam hac in re non nisi necessitudine coacti codicem H ex Henochi apographo non pendere statuemus. Sed duabus aliis rationibus hanc codicis nostri inconstantiam in eligendis lectionibus explicari posse puto; aut enim archetypum eius revera pendebat ex apographo Henochiano, sed non e codicibus illis X aut Y (cf. praefationem a Michaeli edendo dialogo praemissam), immo e tertio quodam codice recta via ex Henochi apographo descendente; aut archetypum ipsum codicis H e codice generis AB (sive CD) erat exscriptum et secundum auctoritatem codicum CD (sive AB) correctum: atque hanc explicandi viam iam ipse Baehrensius ingressus est, ut demonstraret, quomodo factum esset, ut archetypum codicum M et S (γ) modo codicum AB modo CD lectiones exhiberet. Favent huic explicationi, quantum ad codicem H attinet, duo illi loci (XIII 14 XXXV 6), ubi H alterius generis lectionem in textu, alterius pro varia lectione in margine adnotatam exhibet. Sed utra explicatio vera sit, tum demum diiudicare poterimus, cum de ipso archetypo plura constabunt: hoc loco iudicium nondum feramus et id solum moneamus, veri simile non esse codicem H originem ex archetypo illo Fuldensi recta via duxisse propter differentias inter illum et translationem S. Alexandri exstantes, quarum unam iam supra attulimus (p. 37 X 4 *temere — tenent*), accedit altera X 19: *sed etiam* Meginhardus, *sed* lectio genuina D, omiserunt ABCH. — Quare iam in eo acquiescamus, ut Baehrensii altero argumento minime nos cogi dicamus, ut codicem H ex archetypo illo Fuldensi ortum esse statuamus; accuratiorem vero disputationem de archetypo codicis nostri nexuque inter illum et Italorum codices intercedente secundo capiti reservemus.

Reiectis ita duobus illis Baehrensii argumentis, quibus originem Germanicam codicis Hummeliani demonstrari contenderat, nihil iam impedit, quominus codicem nostrum ex apographo Henochiano pendere sumamus. Neque quicquam huic sententiae video contradicere. Atque id ipsum statuendum erit, longam codicum seriem intercedere inter apographum illud et codicem H, et multos viros doctos his codicibus intercedentibus operam navasse emendando et corrigendo: ita ut primo obtutu H in praestantiorum numerum referri posse videretur. Interpolatum autem esse codicem nostrum saepius monuimus, et emendationis testes sunt nomina illa propria in genuinam formam restituta *(Abnobae, Nervii, Ubii)*. At codicem interpolatum et emendatum pro fundamento artis criticae exercendae habere nolumus: quare Holderum et Baehrensium non bene fecisse putabimus, quod inverso codicum ordine codici H primum locum in restituendo Germaniae textu tribuerunt. Sed quot lectiones codicis H proprias et a lectione vulgata gravius discrepantes in textum recepit Holder? Perlustremus eas breviter: primum sunt tria illa nomina propria — ceterum iam dudum virorum doctorum coniectura sanata — deinde unam coniecturam codicis H, quam ego quoque recipiam (II 14 *conditoremque*), tum tres alias, quae mihi haud ita placent: id quod iam supra monui, de II 9 *nisi sibi* p. 41, de III 13 *incolatur* et XVIII 5 *ambiunt* p. 37. Quas lectiones codicis H praeterea Baehrensius in textum relaturus fuit, eas iam missas faciamus, quia has genuinas non esse per se patet. De lectionibus, quas Holder in alteram editionem Germaniae (Freiburg-Tübingen 1882) recepit, conferas censuram a Helmreichio in Bursiani annalibus 1884 II p. 129 actam.

Ex iis quae attuli satis mihi apparere videtur, quam parvum lucrum e lectionibus codicis Hummeliani propriis percipiamus: quod cum ita sit, codici Hummeliano omnino nullum — nedum, ut Holder et Baehrensius primum — locum in recensenda Taciti Germania concedam.

Caput alterum.

De Taciti Germaniae codice Vindobonensi II et de archetypo codicum Hummeliani et Vindobonensis.

Cum in capite primo scriberem de Taciti Germaniae codice Hummeliano atque id agerem, ut hunc codicem ex apographo Henochiano pendere demonstrarem, inter alia argumenta compluriens protuli lectiones e codice Vindobonensi (V) depromptas et consentientes cum codice Hummmeliano (p. 37. 38. 42). Sed hi codices non solum in una alterave lectione, verum tota indole ita consentiunt, ut Hummelianum et Vindobonensem tamquam fratres esse appareat: nexumque eorum revera fraternum esse hoc capite accuratius explicare et argumentis fulcire conabor; cumque invenerimus hos duos codices ex uno eodemque archetypo exscriptos esse, quaeremus, quidnam inde concludi possit de huius ipsius archetypi indole et de nexu eius cum reliquis Germaniae codicibus intercedente.

Sed priusquam in ipsam materiam ingrediamur, pauca mihi praefari liceat de fontibus, e quibus ea, quae de codice Vindobonensi sum adlaturus, hauserim. Codicem Vindobonensem II ad id tempus ignotum primus in lucem protulit I. Huemer, accuratam eius et descriptionem et collationem exhibens (*Zeitschrift für die österr. Gymnasien* tom. XXIX p. 801 sqq.); ne confundas hunc codicem cum Vindobonensi I, qui olim fuit codex Sambuci, annalium libros XI—XVI, historias, Germaniam, Dialogum continente (cf. Massmanni ed. p. 21): qui ipse quoque Vindobonae servatur in bibliotheca imperiali numeroque signatur IL. Quae de codice nostro scripsit Ed. Philippus in adnotationibus *ad Taciti codicem Vindobonensem II*

confectis (*Wiener Studien* tom. XI p. 288—290) nihil novi attulerunt, nisi quod de aetate codicis, quae docuit subscriptio eius, confirmantur. Huemeri vero collatio diligenter aliis locis correcta, aliis amplificata est dissertatione Schefczikii *de Cornelii Taciti Germaniae apparatu critico* (Troppau, progr. 1886). Mihi, cum a Beerio, viro doctissimo, qui Vindobonae bibliothecarii munere fungitur, petiissem, ut codicem Vindobonensem in usum meum cum collatione codicis Hummeliani conferret, responsum est, inspecto codice confirmari Huemeri vocem, qui dixisset, post Schefczikii collationem opus non esse futuris: quare — actis Beerio gratiis debitis — in Huemeri et Schefczikii collationibus acquievi. De tota codicis natura nonnulla accuratiora, imprimis collationem Dialogi auctiorem — continet enim V tria volumina, quae completa sunt Blondi Flavii operibus, Suetonii reliquiis, Taciti Germania et Dialogo, epistulis — in Scheueri dissertatione *de Tacitei de oratoribus dialogi codicum nexu et fide* (*Breslauer philologische Abhandlungen* VI 1) invenies. Ipsa Germania continetur volumine primo, quod Huemerum secuti ita fere describere possumus.

V (II, tom. I) est Vindobonensis tabularii publici codex DCCXI, chartaceus, scriptus Romae anno 1466, ut e subscriptione voluminis alterius apparet:

»hugo haemste scripsit Rome Anno 1466 impensis R^{mi} in xpo prs & dm̃: dm̃ Io. dei & apostolice sedis gratia epyscopi Tridentini: ā.«

Folia continet 239, quorum folia inde a 200^r usque ad 211^v exhibent *Taciti de origine et situ Germanorum* librum.

Cuius codicis similitudinem manifestam, cum codice H si comparabatur, primo obtutu animadverterunt quicumque de his codicibus egerunt viri docti, Huemerum Schefczikium Scheuerum dico. Qui omnes, cum codices nostros ἐν παρέργῳ tractarent, tantum id egerunt, ut exscriptis nonnullis lectionibus, quibus H et V inter se consentientes discrepant a lectione vulgata, eos inter se simillimos esse demonstrarent; nobis, quibus hac in re summa huius capitis versatur, omnes lectiones codicum H et V, quot quidem notae sunt, erunt comparandae. Quod ut facilius fieri possit, numeros editionis Muellenhoffianae secutus primum lectiones codicis Hummeliani, quas in primo capite e collationibus Hummelii Longolii Sellingii collegi, exscripsi, deinde lectiones codicis Vindobonensis, quas Huemer et

Schefczik nobiscum communicaverunt, adnotavi, tum tertio loco posui eas lectiones, quibus H et V ita consentiunt, ut lectio archetypi restitui posse videatur: quod archetypum signavi nota δ: revera exscriptos esse H et V ex eodem illo archetypo, infra erit demonstrandum.

Comparatio lectionum codicis Hummeliani et lectionum codicis Vindobonensis II in Huemeri et Schefczikii collationibus exstantium.

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
I 1	Germania omnis a	—	ERMANIA	—
		—	OMNIS A | a	—
	Raetisque	raecijsque	raetijsqз	—
2	et Danuvio	ac danuuio	ac danubio	ac . . .
	Dacisque	—	dacisqз	—
3	cetera Oceanus	cetera occeanus	cetera occeanus	cetera occeanus
5	complectens	—	conplectens	—
6	quos bellum	—	quos regnum	—
		—	bellum V_2 *marg.*	—
	Raeticarum	raeticarum	raeticarum	raeticarum
7	praecipiti	—	precipiti	—
8	septentrionali	septentrionali	—	—
	Oceano	occeano	occeano	occeano
9	Danuvius	danuuius	DAnuuius (b suprascr.)	danuuius
	molli et clementer	molli ac clem.	—	—
10	Abnobae	abnobe	arnobae	—
	effusus	effusis	—	—
	pluris	—	plures	—
11	erumpat	erumpat	—	—
II 2	hospitiis	hospicijs	hospiciis	hospiciis
4	quaerebant	—	querebant	—
5	Oceanus	occeanus	occeanus	occeanus
7	Asia, Africa	—	Asya, Affrica	—
9	nisi si	nisi sibi	nisi sibi patria	nisi sibi
12	genus est	genus est	—	—
	Tuistonem	vistonem,	bistonem	—
		tuisconem H *m.*	*var.* tuistonem V *m.*	—
13	editum, et	—	editum ei	—
	Mannum	marnum	inannum	—
		mannum H *m.*	—	—
14	conditoresque	conditoremque	conditorisque	—
		—	*corr.* V conditoremque	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
II 14	tris	tres	tres	tres
15	Oceano	occeano	occeano	occeano
	Ingaevones	—	ingaevones	—
16	Herminones	herminones	herminones	herminones
	Istaevones	istaevones	istaevones	istaevones
17	ut in	ut in	—	—
	pluris	plures	plures	plures
	deo	de eo, deo H *m.*	—	—
	plurisque	pluresque	pluresqʒ	pluresque
18	Gambrivios	ʒambriuios	gambruvos	ʒambruuos
	Suebos	—	suevos	—
19	Vandilios	vandalos	vandilios	—
		vandileos H *m.*		
	affirmant	—	adfirmant	—
20	Germaniae	—	Germanie	—
21	additum	aditum	—	—
	Rhenum	renum	—	—
22	tunc Germani	tunc germani	—	—
23	sint	—	sint	—
	evaluisse	—	et valuisse	—
			corr. V evaluisse	
25	mox etiam a se	mox et a se	mox &a se	mox et a se
III 1	fuisse apud	—	fuisse & apud	—
	memorant	—	com|memorant	—
			corr. V memorant	
3	haec	—	hec	—
4	barditum	—	barditum, al'. baritũ	—
7	vocis ille	—	voces illae [V *m.*	—
	videtur	videntur	videntur	videntur
	affectatur	—	adfectatur	—
8	praecipue	—	precipue	—
9	obiectis	—	obiectis	—
10	Vlixen	—	ulixen	—
11	Oceanum	occeanum	occeanum	occeanum
12	Asciburgiumque	—	asciburgiumqʒ	—
13	hodieque incolitur	hodieque incolatur	. . . incolatur	. . . incolatur
14	nominatumque	nominatumque	—	—
	. . . .	*LACVNA*	*ΑΣΚΙΠΥΡΓΙΟΝ*	—
			aram, Aschiburgiũ	
15	quin etiam	—	quin &iam [V_2 *m.*	—
16	repertam	repertã $^{H_2}_{H_1}$	repertã $^{V_2}_{V_1}$	reperta
	monumentaque	monimentaque	—	—
18	confinio Germa-	confinio raecie	raetiae | qʒ ve	—
	niae Raetiaeque	germanieque [1]	(ve *del.* V.)	

[1] *germanique* p. 8 errori typothetae debetur.

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
III 18	quae neque confir-	—	quae confirmare	—
IV 1	Germaniae [mare	—	germanie	—
2	conubiis	—	coñubiis	—
5	quamquam	—	tanq̃, q̃q̃ V_2 *m*	—
6	idem omnibus;	idem omnibus:	—	—
	caerulei	ceruli	caeruli, cerulei V_2 *m*	caeruli
	rutilae comae	—	rutilę comę	—
8	patientia	—	pacientia	—
9	inediam	—	inedia in V,	—
		—	inediam *corr.* V_2	—
10	assuerunt	—	adsuuerũt	—
V 3	ventosior qua	ventosior qua	—	—
5	impatiens	—	impaciens	—
7	eaeque	eeque	eaeque	eaeque
8	propitiine	propitiine	propitii ne	propitiine
10	nullam Germaniae	nullam germanie	—	—
12	haud perinde	—	haud proinde	—
14	quam quae	—	quamque	—
15	commerciorum	commerciorum	commertiorum	—
16	formasque	—	formas. que	—
17	nostrae pecuniae	—	nr̄e pecunie	—
20	serratos	—	a serratos	—
21	affectione	—	affectione	—
VI 3	hastas	pastas	—	—
5	habili	abili	habili	—
	vel comminus	—	vel cominus	—
8	pluraque	pluraque	—	—
	atque in immensum	—	atquẽ ĩmensum	—
10	distinguunt	distinguuntur	distiguunt	—
11	aut galea	aut galee	aut geleae	—
12	variare gyros	. . . giros	variare . . .	—
14	ita coniuncto	. . cuncto	ita cuncto	. . cuncto
16	aestimanti	—	estimanti	—
17	proeliantur	—	preliant̃	—
19	delectos	dilectos	i delectos	—
	definitur	definitur	—	—
21	quod primo	quod primum	qd' primũ	quod primum
24	consilii	ꝯ magis . . .	conçilii	—
	formidinis	formidinis	—	—
26	flagitium	—	flagiciũ	—
27	inire	in adire	—	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
VII 2	infinita aut libera	—	infinita nec ac libera (nec *del.* V)	—
	et	—	et	—
3	potius	—	pocius	—
	si conspicui	ac conspicui	—	—
5	vincire	vincire	—	—
6	ne verberare quidem	ne verberare ..	neqꝫ verberare quidem	—
9	et signa	ac signa	—	—
11	non casus	non casus *bis*	—	—
12	et propinquitates	—	et propinquitates	—
13	feminarum ululatus	feminarum ululatus	—	—
14	audiri	—	audiri	—
14. 15	hi — hi	hij — hij	—	—
16	numerare et exigere	.... et exigere	numerare &	... et ...
17	cibosque et hortamina	—	cibos & hortamina	—
VIII 4	comminus	—	cōminus	—
	impatientius	—	inpacientius	—
9	neglegunt	—	negligūt	—
10	Veledam	—	veledam	—
11	numinis	—	muminis	—
	sed et olim	—	sed ut olim	—
	Albrunam	—	auriniam	—
12	compluris	—	conplures	—
13	tamquam	—	tanquam	—
IX 3	Martem et Herculem	—	herculem ac martem	—
4	Sueborum	—	suevorum	—
5	comperi	—	conperi	—
8	assimulare	—	adsimulare	—
9	caelestium	—	celestium	—
X 1	auspicia	auspicia	—	—
4	temere ac fortuito	tenent ac fortuito	+ temere, tenent V_2 *m*	—
5	spargunt	—	spgunt	—
	consuletur	—	consulet̃	—
6	privatim	—	privatĩ	—
7	caelumque	—	celumqꝫ	—
8	impressam	—	inpressam	—
9	interpretatur	—	interpraetat̃	—
13	praesagia	—	presagia	—
14	iisdem	—	hisdem	—
15	contacti	—	contacti, contactis V_2 *m*	—
17	ac fremitus	—	ac fremitus	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
X 18	auspicio	auspicio	—	—
19	plebem, sed apud	sed *omis.* H	plebem apd'	sed *omis.*
	proceres	—	proceres	—
20	illos	—	illos	—
21	observatio auspicio-rum	observacio auspicio-rum	—	—
22	exploratur	—	explorant	—
23	quoquo	quoquo	—	—
24	quemque	quemque, quoque [H *m.*	quēqȝ	quemque
XI 1	principes consultant	principes consultant	—	—
3	apud principes	apud principem	—	—
	pertractentur	pertractentur	praetractent̄	—
5	incohatur	—	inchoat̄	—
6	auspicatissimum	auspicatissimum	auspicatis-simum	auspicatissi-mum
8	computant	conputant	conputant	conputant
10	nec ut iussi	nec ut iussi	—	—
11	cunctatione	conctatione	cunctatione	—
			b	
12	absumitur	—	adsumit̄	—
	turba	—	turbe	—
13	tum	—	tum	—
	coercendi	—	cohercendi	—
15	aetas	—	etas	—
19	assensus	—	adsensus	—
XII 4	caeno	—	caeno	—
5	insuper crate	insuper et crate	insuper et grate, crate V_2 *m*	insuper et . . .
6	illuc	illud, *corr.* H illuc	—	—
	tamquam	tamquam	—	—
7	flagitia	flagicia	—	—
8	poena	—	poenarum	—
	pecorumque	pecorumque	—	—
9	numero	numero	—	—
	mulctantur	—	mulctantur	—
	mulctae	—	mulctae	—
10	vindicatur	—	vindicat̄	—
11	exolvitur	—	absolvitur V, exs. V_2	—
	iisdem	hisdem	hisdem [*m.*	hisdem
12	principes	—	principes	—
13	consilium	—	concilium	—
14	auctoritas	auctoritas	—	—
	assunt	—	adsunt	—
XIII 4	tum in	tum in	tum	tum . .

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XIII 5	propinqui	—	propinqui, -quus	—
6	haec	—	hec [V_2 *m.*	—
7	rei publicae	—	rei pu^{oe}	—
9	dignationem	—	dignationem	—
	adolescentulis	adolescentulis	adulescentulis	—
	assignant	—	adsignant	—
11	rubor	rubor, robur H *m.*	robur, rubor V_2	robur, rubor
12	iudicio	—	iuditio	—
13	aemulatio	—	emulatio	—
14	principum	principum, -pium H	principium^{1}, pum^{1}:	principium^{1} pum^{1}
	cui	— [*m.*	+ cui	—
15	acerrimi	—	accerrimi	—
	hae vires,	. . vires.	hec vires	vires
16	circumdari,	circumdari,	—	—
XIV 2	adaequare	adequare	adequare	adequare
3	infame in	infamem, *corr.* e-in	infamem	infamem
4	superstitem	superstitẽ, ˜*del.* H	—	—
	principi	principe	principi^{e}	—
	ex acie	—	ex aciem, acie *corr.*	—
5	fortia	forcia	— [V	—
6	assignare	adsignare	—	—
	praecipuum	precipuum	precipuum	precipuum
8	otio torpeat	ocio . . .	ocio torqueat	ocio . .
9	adolescentium	—	adulescentium	—
11	et facilius	et facilius	—	—
	clarescunt	clarescunt	—	—
12	non nisi vi	—	non nisi in	—
	belloque tuentur	—	bello que tueare	—
13	exigunt enim	exigunt enim	—	—
	principis	principes	. . . principes^{i}	principes
14	equum	—	equ^{u}om	—
15	et quamquam	et quamquam	—	—
16	munificentiae	munificencie	—	—
18	exspectare	—	expectare	—
19	hostem	hostem	—	—
	vulnera	—	vulnera	—
	quin immo et	—	q̃n y^{0} &	—
20	adquirere	—	a^{c}quirere	—
XV 1	quotiens	quociens	—	—
2	otium	ocium, ozium	ocium	ocium

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XV 6	hebent	ebent	habent, hebent [corr. V	—
	iidem	idem	idem	idem
11	non modo	—	nõ modo	—
12	a singulis	singulis	singulis	singulis
	sed et publice	sed et publice	sed et . . .	sed et . . .
13	magna	—	magna	—
	phalerae	falere	falere	falere
XVI 4	locant	—	locant	—
5	conexis	—	connexis	—
	cohaerentibus	—	coherentibus	—
6	circumdat	—	circundat	—
7	inscitia	inscicia	—	—
	ne caementorum	—	nec cementorum V_1	—
9	delectationem	delectationem	—	—
10	quaedam	—	quedam	—
	illinunt	inlinunt	inlinunt	inlinunt
11	lineamenta	—	liniamenta	—
12	supterraneos	—	subterraneos	—
13	eosque multo	—	eosqȝ insuper,	—
	insuper	—	multo V *m.*	—
14	hiemis	—	hyemi	—
	quia	quia	quia	quia
17	quaerenda	—	querenda	—
XVII 2	cetera	ceteri	—	—
3	distinguuntur	—	distingunt̃	—
4	Sarmatae	—	sarmate	—
5	gerunt	—	gerunt	—
		ter corr. H		—
6	neglegenter	negligentius	negligenter	—
7	commercia	commercia	commertia	—
9	Oceanus	occeanus	—	—
14	lacertos	—	laceratos, lacertos [corr. V	—
XVIII 1	quamquam	—	tãq̃ V_1	—
5	nuptiis	—	nupcijs	—
	ambiuntur	ambiunt	ambiunt̃	—
7	et propinqui	—	& propinqui	—
	ac munera	—	ac munera	—
	probant, munera	—	probant: munera	—
8	non ad delicias	. . . delicias	non ad delicias	. . . delicias
12	affert	adfert	—	—
	arcana	archana	archana	archana
15	incipientis	—	incipientis	—
	auspiciis	auspiciis	—	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XVIII 19	denuntiant	—	denunciant	—
	sic pereundum	sic pariendum	. . pariendum	pariendum
20	reddat	—	reddat	—
21	rursusque	rursus que	rursusque	—
	referantur	—	referantur	—
XIX 1	saepta	septa	—	—
	pudicitia	pudicicia	—	—
2	nullis	—	nullus	—
	corruptae	—	corrupte	—
3	pariter ac	pariter ac	pariter &	—
5	abscisis	—	abscisis	—
7	ac per omnem vicum	et per	ac per omnem vicum	—
8	pudicitiae	pudicicie	—	—
9	invenerit	invenerit	invenerit	invenerit
10	vitia	vicia	—	—
	nec corrumpere	—	nec corrumpere	—
	et corrumpi	—	nec corrũpi	—
11	quidem adhuc eae	—	quidem & adhuc eae	—
16	tamquam	—	tanq̃	—
17	ament	—	ament	—
	liberorum	—	liberorum	—
	finire	—	future finire, future *del.* V	—
18	agnatis	—	adgnatis	—
	flagitium	flagicium	—	—
19	bonae	—	bone	—
XX 3	nec ancillis aut	—	nec ancillis ac	—
4	educationis deli-	educacionis deli-	—	—
5	ciis dignoscas	ciis dinoscas	. . dinoscas	. . dinoscas
	pecora	—	pecora	—
6	separet	—	separar&	—
7	agnoscat	—	adgnoscat, d *del.* V	—
9	validaeque	—	valideqʒ	—
11	apud avunculum	—	apud avunculum	—
12	ad patrem	—	ad patrem	—
	artioremque	arcioremque	arctioremqʒ	—
14	et animum	et in animum	& in animũ *corr.*	et in animum
		in *del.* H_2	—	—
17	possessione	successione H, *corr.*	—	—
18	quanto plus	— [H_2	Q̃to plus	—
	quo maior	quo (*corr.* H_2 tanto) maior	tanto maior	—
	affinium	—	adfinium	—
19	numerus	—	numerus	—
	tanto gratiosior	. . gratior	tã|to gratiosior	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XX 20	pretia	—	praetia	—
XXI 1	inimicitias	inimicicias	—	—
2	amicitias	amicicias	—	—
	implacabiles	—	inplacabiles	—
3	luitur enim etiam	luitur enim etiam	enim *omis.*	—
6	inimicitiae	inimicicie	inimicitiae	—
7	hospitiis	hospiciis	—	—
	alia	—	alia	—
8	nefas	—	nephas	—
9	epulis	—	a^{e}epulis	—
11	hospitii	hospicii	—	—
14	nemo discer-	—	nemo discer-	—
	nit. abeunti	. . abeunt$_{H}^{i\,H_2}$	nit* abeunt, cũ V_2	abeunt
	poposcerit	—	poposcerit [*m.*	—
17	vinclum inter	—	victus inter	—
	hospites comitas	—	hospites comes	—
XXII 1	statim e	—	statim e	—
3	hiems	hiems	hyems	—
	separatae	—	saeparatae	—
4	et sua	—	& cu sua, cu *del.* V	—
7	crebrae, ut in-	—	crebrae inter	—
	ter vinolentos	—	vinulentos	—
8	conviciis	conviciis	—	—
9	sed et de reconcili-	. . et de reconcili-	sed de re con-	—
	andis	andis	ciliandis	—
	inimicis	inimicis	—	—
10	asciscendis	—	adsciscendis,	—
			aspiciẽdis V_2 *m.*	
14	callida	—	calida V_1	—
	adhuc	—	adhuc	—
15	ioci	loci	loci (ioci supra)	loci
17	deliberant dum fin-	—	deliberandum fin-	—
	gere		gere	
XXIII 1	potui	potui	—	—
	humor ex hordeo	—	humor ex ordeo	—
7	haud	—	haud	—
8	vitiis	viciis	—	—
XXIV 1	atque in omni	—	atqʒ novum	—
	coetu idem	—	coetu idem	—
3	saltu	se, *corr.* saltu H *m.*	—	—
4	paravit	paravit	—	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XXIV 6	pretium	—	praetium	—
	spectantium	s H_2 expectantium	expectantium	expectantium
9	de libertate	—	deliberate	—
11	iuvenior	iuvenior	—	—
12	venire	venire	—	—
	re prava	parva, *corr.* H_2 prava	re parva	. . parva
	pervicacia	—	pervicatia	—
13	condicionis	—	conditionis	—
	commercia	commercia	—	—
14	pudore vic-	—	pudore com̃er-	—
	toriae	—	ciae (*del.* V) victoriae	—
15	exolvant	exsolvant	exsolvant	exsolvant
XXV 1	discriptis	—	descriptis	—
2	ministeriis	—	ministerijs	—
3	penates	—	paenates	—
4	ut colono	—	aut colono	—
	et servus	—	& servus	—
5	officia	—	offitia	—
6	ac liberi	—	ac liberi	—
	exequuntur	—	exequunt̃	—
8	et severitate	et severitate	—	—
9	nisi quod	—	nisi quod	—
	impune est.	impune est	impune est.	impune est
	liberti	—	liberti	—
11	dumtaxat iis	. . . his	dumtaxat his	. . . his
12	regnantur	regnant	regnant	regnant
XXVI 1	fenus	—	foenus	—
3	ab universis	ab universis	. . universis	. . universis
	in vices	vice	vices, vice V_2 *m.*	—
4	secundum	secundum	—	—
	dignationem	dignacionem	—	—
5	partiendi	parciendi	parciendi	parciendi
	spatia prae-	—	spatia p̄stant,	—
	bent	praebent	prebent V_2 *m.*	—
6	et	ut et	—	—
	ubertate	ubertate	—	—
7	soli labore	. . labore	soli laborare (ar *del.*), labore V_2 *m.*	—
8	separent	seperent H, secent H	—	—
9	et hortos	ut ortos [*m.*	ut ortos	ut ortos
10	unde annum	—	uñ annum	—
11	hiems	hiems	hyems.	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XXVI 12	vocabula habent	—	uocabula hn̄t	—
	autumni perinde	—	autumni proinde	—
XXVII 1	observatur	—	observatur	—
4	adicitur	—	adicitur	—
5	sepulcrum	—	sepulchrum	—
6	et operosum	et operosum	. . operosum,	. . operosum
		—	opesum V_2 *m.*	—
8	ponunt	pònunt	—	—
9	est	est *omis.*	—	—
10	haec in commu-	—	haec in com̄u-	—
13	ne — expediam	—	ne—expediam *rubro*	—
	nationes	naciones	— [*liquore*	—
XXVIII 1	validiores olim	—	ALIDIORES OLIM	—
	Gallorum res	—	GALLORVM res	—
	auctor	auctorum	auctorum	auctorum
2	etiam	—	&iam	—
4	amnis	—	animis	—
6	divisas	divisas	‾yv$_2$	—
7	Hercyniam	—	hercuniam	—
	silvam	silvam	—	—
	Moenum	moenum	—	—
8	Helvetii	helvecii	—	—
9	Boihaemi	boiihemi . . .	boijhaemi | onem,	boiihaemi *al.*
	nomen	*m.* bohemi	*m.* bouhemi	bohemi
		—	al. bohemi, nomen	—
	significatque	signatque	signatqʒ	signatque
11	sed utrum Ara-	sed utrum ara-	—	—
	visci in Panno-	visci in panno-	aravisci	aravisci
	niam ab Osis,	niam a boiis ger-	a bois	—
12	Germanorum na-	manorum natio-	—	—
	tione, an Osi	ne an osi (*del.m.*boii)	—	—
	ab Araviscis	ab araviscis	ara viscis	araviscis .
	in Germaniam	in germaniam	—	—
13	sermone	—	se^{r}mone	—
14	quia	—	quia	—
16	Nervii	nervii, neruli H	neruli	neruli
	affectationem	affectionem H	adfectationem	—
		affectationem H_2	—	—
17	Germanicae	—	germanicae	—
	ambitiosi	—	ambiciosi	—
18	a similitudine	et sim. H, a sim. H_2	—	—
	inertia	—	inercia	—
20	Triboci Nemetes	triboci, nemetes	—	—
21	ne Ubii quidem	nubii H_2 quidem	nubii	nubii

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XXVIII 25	collocati	—	conlocati	—
XXIX 1	Batavi	bathi H batavi H *m.*	batavi, bathi V_2 *m.*	bathi, batavi
3	Chattorum quon- dam populus	chattorum quon- dam populus	chattorum olim populus	chattorum . . populus
4	transgressus	transgressus	—	—
5	Romani	romani	—	—
6	antiquae	antique	—	—
	societatis	societatis	—	—
	contemnuntur	—	contempnunt̃	—
8	collationibus	collacionibus	collocationibus	—
	et tantum	—	(oc *del.* V_2) & tm̃	—
10	Mattiacorum	r H mactiacorum	—	—
11	populi Romani	—	populi ro.	—
	ultra	—	ultra	—
13	mente animoque	mente: animo	—	—
14	nobiscum	nobiscum *m.* manente	—	—
	Batavis	—	ta bauis	—
17	numeraverim	numeraverim	—	—
	Germaniae	—	germanie	— [que
18	Danuviumque	danuviumque	danuuiumqȝ	danuuium-
19	decumates agros	decumathes agros	de cumathes V_1 . .	decumathes. .
	levissimus	—	levissimusqȝ	—
20	quisque	—	quisqȝ	—
	dubiae	—	dubie	—
21	acto	acto H aucto H_2	—	—
XXX 1	Chatti	catti	catti	catti
	initium	inicium	—	—
	Hercynio	herquinio	hercynio V, herquio V_2 *m. et del.* V_2	—
2	incohant	—	inchoant	—
4	Chattos	—	chattos	—
5	Hercynius	herquinius	hercynius	—
	atque deponit	—	atqȝ deponit	—
7	animi vigor	animis	animis vigor	animis . . .
8	rationis	racionis	—	—
	sollertiae	—	sollertie	—
	praeponere	—	preponere	—
9	intellegere	—	intelligere	—
11	inter certa	—	inter cetera, cer- ta V *m.*	—
12	Romanae	romanae	romane	romanae
	disciplinae	disciplinae	discipline	disciplinae

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XXX 14	in pedite, quem	...q̃ʒ H, quem H *m.*	impedite q̃	—
15	ferramentis	fer^{r}mamentis	—	—
	onerant	onerant	—	—
16	rari excursus	raro	ra^{o}ri excursus	—
19	cunctatio propi-	.... propri-	cũctatio propri-	—
	or constantiae	or H (-pior H_2) con-	ora	—
XXXI 1	raro	— [stancie	rara, *corr.* raro	—
2	Chattos	cattos	—	—
4	submittere	submittere	submittere	submittere
	caeso	—	ciso	—
6	frontem	frontem	—	—
	seque	—	seqʒ ve (ve *del.* V)	—
7	pretia nascendi	—	praetia nascendi	—
	rettulisse	—	retulisse	—
8	imbellibus	—	inbellibus	—
11	hostis	hostis	—	—
12	hic	—	& hic	—
	canent	canent	—	—
13	monstrati	monstrati	—	—
	penes	—	paenes	—
15	vultu	—	cultu	—
16	cura	—	cura	—
18	contemptores	—	contemptores	—
	exanguis	—	exsanguis	—
	durae	dura^{e}	dura^{e}	dura^{e}
XXXII 1	Chattis	—	chattis	—
2	ac Tencteri	.. tencteri	ac tencteri	.. tencteri
5	laus	laus est	—	—
	Tencteris	tencteris	—	—
6	hi lusus	—	hí usus	—
7	haec	—	hec	—
9	cetera	cetera	—	—
XXXIII 1	Tencteros	tencteros	—	—
2	Chamavos	chamavos	chamavos	chamavos
	et Angrivarios	.. angrivarios	& angrivarios	.. angrivarios
6	sexaginta milia	—	LX milia	—
7	armis telisque	—	armis non telisqʒ (non *del.* V)	—
8	oblectationi	oblectacione	—	—
10	at certe	at certe	ac certe	—
	quando urgentibus	... in gentibus	qñ in gentibs	.. in gentibus

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XXXIII 11	imperii fatis	—	imperii fatis	—
	praestare Fortuna	fortuna praestare	—	—
XXXIV 1	Chamavos	—	chamavos	—
	Dulgubnii	dulcubini	dulgubini dulcubuni V*m.*	—
2	Chasuarii	chasuarii	—	—
	cludunt	—	cludunt	—
3. 4	Frisii, Frisiis	frisi, frisis	frisi, frisis	frisi, frisis
5	Oceanum	occeanum	occeanum	occeanum
8	Oceanum	occeanum	occeanum	occeanum
	temptavimus	temptavimus	temptavimus	temptavimus
9	columnas	columnas	—	—
	volgavit	—	vulgavit	—
11	consensimus	consuevimus	cosensimus	—
	audentia	audencia	—	-
12	Oceanus	occeanus	occeanus	occeanus
	simul atque	simulac H, atque H	simulatqꝫ	—
13	temptavit	temptavit [*m.*	temptavit	temptavit
XXXV 2	septentrionem	semptentrionem	—	—
3	Chaucorum	chaucorum	—	—
	Frisiis	frisis	frisis	frisis
4	litoris	litoris	lictoris (c *del.* V)	—
5	optenditur	-	obtenditur	-
	Chattos	chattis	—	—
6	sinuetur	sinuetur H, sinatur H *m.*	sinuetur al. sinat̃ *m*	sinuetur, *al.* sinatur
	tam	—	tam	—
7	Chauci	—	chauci	—
	sed et implent	sed et implent	—	—
9	malit	—	malit	—
	impotentia	—	inpotentia	—
12	virium argumentum	virium precuum argumentum	—	—
13	agant	—	agant	—
	assequuntur	—	adsequunt̃	
14	ac, si	—	ac si	—
XXXVI 2	inlacessiti	inlacessiti	-	—
3	iucundius	iucundius	iucundius	iucundius
	tutius	tucius	--	—
4	inpotentes	—	impotentes	—
5	nomina	nomine	noĩe	nomine
	ita qui olim	—	itaq olim	-
8	tracti	tracti	tracti	tracti
	Fosi	fosi	fossi	·

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XXXVI 8	contermina	contermina	—	—
9	adversarum rerum	—	adversarum (ios)	—
XXXVII 1	Oceano	occeano	occeano	occeano
	Cimbri	—	cymbri	—
3	lata vestigia	lata vestigia	—	—
4	spatia	—	spacia	—
	ambitu	ambitum	ambitum	ambitum
5	et tam	—	etiam	—
6	fidem	sedem H fidem H	—	—
	sescentesimum	— [m.	sexcentesimum	-
	et quadragesimum	—	& XL	--
7	Cimbrorum	—	cymbrorum	—
8	Metello ac Papirio	—	metello ac papirio	—
	Carbone consulibus	. . . consu.	carbone conss.	—
9	ex quo si ad al-	—	ex quo si alterum	—
	terum imperato-	. . . traiani	—	—
	ris Traiani	imperatores	. . traijani	—
10	computemus	—	com (*del.* V) compu-	—
	ducenti	ducenti	— [temus	—
	decem	decem	—	—
13	Samnis	—	sãnis	—
	Hispaniae Galliaeve	—	hyspanie gallieque	—
15	Arsacis	—	arsacis	—
16	Crassi amisso	. . . amisso	crassi amisso	. . . amisso
	et ipse Pacoro	et ipse	& ipe pacoro	et ipse . . .
	obiecerit	—	obiecerit	—
18	et Cassio	—	& cassio	—
19	Gnaeoque Mallio	marcoque . . .	marcoqʒ manlio	marcoque . . .
20	consularis	consularis	consularis	consularis
	populo Romano	—	po. ro.	—
21	trisque	—	tresqʒ	—
	Caesari abstulerunt	—	cesari perculerunt	—
24	Caesaris	—	cesaris	—
25	ludibrium	—	ludibrʒ, -iũ V_2	—
27	legionum	(nibus H) legionum	—	—
	hibernis etiam	—	hybernis &iam	—
28	ac rursus	ac rursus	ac rursus	ac rursus
	inde pulsi	pulsi: nam	pulsi nam	pulsi nam
XXXVIII 1	nunc de Suebis di-	. . . sueuis . . .	n(V^2) VNC DE SVE-	. . suevis . .
	cendum est, quorum	—	VIS DICENDVM	—
			EST QVRum	
2	Tencterorumve	tencterorumve	—	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XXXVIII 3	optinent	—	obtinent	—
5	gentis obliquare	gentis obligare	—	—
	crinem	crinem		
6	Suebi a	—	sueui ac	—
	ceteris	—	ceteris	—
7	Sueborum	—	suevorum	—
	a servis	—	a (*del.* V) a servis	—
	separantur	—	sepantur	—
9	saepe	sepius	saepius	saepius
	rarum	eorum H rarum H *m.*	rarum *ex* rerum	. . rum
10	Suebos	—	suevos	—
11	canitiem	—	caniciem	—
	retro sequuntur	retro sequuntur	retro sequunt̃	retro sequuntur
	ac saepe in ipso	ac sepe in ipso	. . . . in ipo	. . . in ipso
12	solo vertici	solo vertice	solo vertice rei	solo vertice . . .
	religatur	religant	ligant	—
13	ornatiorem	ornatorem	ornatorem	ornatorem
	habent	habet	—	—
	innoxia	—	innoxiœ	—
		e H		—
15	et terrorem	ut terrorem	—	
	comptius	—	compti ut [V$_2$ *m.*	—
16	ornantur	—	armant̃ V ornant̃	—
XXXIX 1	vetustissimos se	vetustissimos seu	vetustissimos seu	vetustissimos
	nobilissimosque	nobilissimos	nobilissimosque	— [seu
	Sueborum	sueuorum	sueuorum semones,	sueuorum . . .
	Semnones	semnones	V *m.* semnones	
		e		
2	antiquitatis	antiquitatis	—	—
		is		
	religione	religione	—	—
3	stato tempore	statuto tempore	stato	—
	silvam	silvam	—	—
	patrum	—	patrum	—
4	sacram	—	sacrum, sacram *m.*	— [nis
	omnes	oīs H noīs H *m.*	omnis, nominis *m.*	omnis, *m.* nomi-
	eiusdem	eiusdemque	eiusdẽqʒ	eiusdemque
5	coeunt caesoque	coeunt cesoque	—	—
8	minor	—	mĩor [*del.* V)	—
	prae se ferens	—	prae esse ferens (es	—
9	prolapsus est	prolapsus est	. . . . . est	. . . est
	attolli	—	a| adcolli	—
11	tanquam	—	tanq̃	-
	initia	inicia	—	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XXXIX 13	adicit	adiicit	ad [quod] *(in rasura)* adicit	—
	auctoritatem	aũctẽm	—	—
	Semnonum	—	sẽnonum	—
14	habitant	habitantur [H	habitant̃	habitantur
	magnoque	magnoque tempore	corpore	—
	corpore	corpore, numero H	V_2 *m.* tempore	—
15	Sueborum	— [*m.*	seuorum V_1	—
XL 1	Langobardos pau-	n H_2 largobardos H_1	longobardos pau-	—
	citas nobilitat	—	citas nobilitat	—
	plurimis ac valen-	plurimis . . .	. . . . ac valentissimis	—
	tissimis			—
3	ac periclitando	ac periclitando	& periclitando	. . periclitando
	Reudigni deinde	reudigni deinde	reudigni . . .	reudigni . .
4	et Aviones et Ang-	et auiones et ang-	. . auiones . . .	. . auiones . .
	lii et Varini et	lij et varini et	— [nes m	—
5	Eudoses et Suardo-	eudoses et suardo-	suarines V, sardo-	—
	nes et Nuithones	nes et vuithones	. . nurthones (ch?)	—
	aut silvis	aut silvis	—	—
6	quicquam	quidquam	—	—
	in singulis	in singulis	—	—
7	in commune	—	in commune	—
	Nerthum, id est	nerthum H herthum	nerthum id est	nerthum . .
	Terram matrem	— [H_2	deum matrem	—
	colunt	—	colunt	—
9	Oceani	occeani	occeani	occeani
10	in eo	—	in ea	—
12	intellegit	—	intelligit	—
	vectamque	e victamque	—	—
	bubus	duobus *(induct.)* bobus	—	—
13	multa cum vene- ratione	multa cum vene- ratione	—	—
14	quaecumque	qʒcum H *induct.* quecumque H	—	—
16	quies tunc tantum	. . . tunc tantum	quies tunc tm̃	tunc tantum
17	nota, tunc tan-	nota tunc tan-	nota tunc tm̃	nota tunc tan-
	tum amata, donec	tum amata . . .	amata donec	tantum ama-
18	satiatam	—	saciatam	— [ta . .
21	lacus	a H_2 lucus	—	—
	arcanus hinc	archanus hinc	—	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XL 22	sit illud	sit illud	—	—
23	perituri	—	petituri	—
XLI 1	pars Sueborum	pars verborum H sueuorum H_2	.·. verborum	.. verborum
2	propior	proprior H, -pior H_2	proprior	proprior
3	Danuvium	danuuium	danuuium	danuuium
	Hermundurorum	hermundurorum	Ermundurorum	—
5	penitus	—	penit'	—
6	atque in	—	ac in	—
	Raetiae	recie	retiae	—
7	passim sine	passim sine	passim sine	passim sine
8	his domos	—	[his V_2] hic domos	—
10	Albis oritur,	albis oritur	—	—
	flumen inclitum et	flumen inclitum ..	.. inclitum &	.. inclitum ..
11	auditur	—	audit̃	—
XLII 1	iuxta	—	iuxta	—
	Varisti ac deinde	narisci ac deinde	noristi (o *corr.*) ..	—
	Marcomani et Quadi	marcomani et quadi	marcōmani [2]	—
2	Marcomanorum	marcomanorum	marcōmanorum [2]	—
3	atque ipsa etiam	atque etiam ipsa	atqȝ ipa &iam	—
	Boiis	bois	bois	bois
4	parta	—	parta	—
	Varisti	—	noristi (o *corr.*)	—
5	Danuvio praecingitur	danuuio peragitur H pergitur H_2	danuuio peragitur	danuuio peragitur
6	Marcomanis	marcomanis	marcomannis	—
	Quadisque	quadisque	—	—
7	manserunt ex	mansere ex	mansere ...	mansere ..
	gente ipsorum	gente ipsorum	— di V_2	—
8	Marobodui	marobodui	morobodui V	—
	et Tudri	et tudri	.. tudri, codri V_2	.. tudri
10	auctoritate	auctoritate	—	—
XLIII 1	retro Marsigni	retro marsigni	—	—
	Cotini Osi Buri	gotini : osi : buri (*m.* siburi)	gotini osi buri (b *del.*$_2$ V) siburi V_2 *m.*	gotini osi buri
	terga Marcomano-	terga marcomano-	.. marcomannorum	—
2	rum Quadorumque claudunt	rum retro *(induct.)* cludunt	claudunt	quadorumque *omis.*
3	Buri	buri	—	—
	cultuque Suebos	cultu ..	cultu sueuos	cultu ...
3, 7	Cotinos, Cotini	gotinos, gotini	gotinos, gotini	gotinos, gotini

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XLIII 6	imponunt	—	inponunt	—
7	effodiunt	—	effodunt	—
8	hi	—	hi, hii V_2	—
9	vertices	—	vertices	—
	montium iugumque	moncium	montium iugumqʒ	—
	insederunt	—	insederunt	—
10	Suebiam	—	sueviam	—
12	Lygiorum	vegiorum	legiorum, *m.* vegior.	—
14	Harios Helvae-	harios: helve-	... helve-	... helveconas
		conas: lanimos	conas	—
		heliosnas		osna
	onas Manimos	helisios (*m.* halio-	helysios, haliosnas	helisios
	Helisios Naha-	suae): nahar-	q̄ vel alios nahanar-	—
15	narvalos. apud	valos . apud na-	valos : apud	—
	Nahanarvalos	harvalos	nahăvalos	—
	antiquae religionis	—	antique regionis	—
17	interpretatione	—	interpraetatione	—
18	memorant	—	memorant	—
	ea vis numini;	ea vis numini	—	—
	nomen Alcis	nomen alcis	... alcis	.. alcis
19	simulacra	—	simulachra	—
21	ceterum Harii	... alij	ceterum alij	... alij
22	truces insitae	trucis insitae	trucis ...	trucis ...
23	feritati	feritatis	—	—
27	in omnibus proeliis	—	ĩ õib' p̄liis	—
28	Lygios Gotones	lygios gothones	lygios gothones	lygios gothones
	regnantur	regnant	regnant	regnant
31	Oceano	occeano	occeano	occeano
	Rugii et Lemovii	rugii et lemonij	... lemovij	—
XLIV 1	Suionum hinc	suionum hinc	—	—
	civitates, ipso	civitates ipse	.... ip̄o	—
	in Oceano	in occeano	in occeanũ	—
2	navium	—	navis	—
3	utrinque	utrimque	utrimqʒ	utrimque
	appulsui	—	adpulsi	—
4	ministrant	—	ministrant̃	—
		exempt H_2		
8	exceptionibus	exceptionibus	—	—
10	in promiscuo	in ...	.. promisco	—
12	Oceanus	occeanus	occeanus	occeanus
	otiosae	—	ociosa	—
XLV 1	trans Suionas	—	transsuionos	—
	immotum	—	inmotum	—
2	cludique	—	cludiqʒ	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XLV 3	in ortum edurat	ortu se (s[H_2]e) durat H	in ortu se durat	.. ortu se durat
4	sidera	—	sydera	—
	hebetet	ebetet et	hebetet	—
	sonum insuper	sonum insuper	—	—
5	emergentis audiri	emergentis audiri	—	—
	formasque equorum	formasqȝ deorum	formasqȝ eorum deorum *m.*	—
6	adicit	—	adicit	—
8	Suebici	—	saevici, suevici *m.*	—
	litore	—	litore [V_2)...	—
	Aestiorum gentes	estiorum gentes	aestiorum (o *corr.*	—
9	adluuntur	adluuntur	adluuntur	adluuntur
	Sueborum	—	sueuorum	—
10	Britannicae	—	britanicae	—
12	omniumque	omniumque	omniumqȝ (um *del.*)	omniumque
13	inter hostis	—	inter hostes	—
16	ac soli	—	ac solio (o *del.* V_2)	—
17	sucinum	—	sucinũ	—
18	nec quae natura quaeve ratio gignat	neqȝ natura ... gignat	... natura quae r *(del.)* ve ratio gignat	.. natura ... gignat
19	compertumve	—	conpertum	—
23	pretiumque	—	praetiumqȝ	—
	sucum	—	sucum	—
	arborum esse intellegas	arboris intelligas	.. intelligas	.. intelligas
24	terrena	—	terrena [i]	—
25	volucria	volucra	—	—
26	implicata	—	implicate	—
	humore	—	humo	—
	cluduntur	clauduntur	—	—
28	sudantur	—	sudant̃	—
29	insulis	—	insulas [is V_2]	—
	quae vicini	que vicini	—	—
30	radiis expressa	—	radiis expraessa	—
31	mare labuntur	labuntur mare	— [pestatũ	—
	ac vi tempestatum	—	acin (vi *corr.* V_2) tem-	—
	adversa litora	—	adversa litore	—
32	sucini	—	sucini	—
33	igni temptes	... temptes	igne temptes	.. temptes
35	resinamve	resinamque [ve]	—	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XLV 36	Suionibus Sitonum gentes continuantur	.. sitonum gentes	suionibʒ sitonũ gentes continuant̃	.. sitonum gentes ....
	cetera similes	—	is V_2 ceteras similes	—
37	differunt	differuntur	differunt̃, ˜ *del.* V_2	differuntur
39	degenerant	—	degenerant	—
XLVI 1	Suebiae finis	.. fines	suevie fines	.. fines
	Peucinorum	peucurorum *in m. al.* peucini	peucinorun peucurorum V_2 *m.*	peucinorum peucurorum
	Venetorumque	venethorumque	venethor̃que	venethorum-que
2	et Fennorum	et fennorum	.. fennor̃	.. fennorum
	ascribam	—	adscribam	—
3	quos	—	quos	—
	quidam	quidem	qdẽ	quidem
4	domiciliis	—	domicilijs	—
5	omnium	—	h V_2 omnium	—
	ac torpor	—	ac torpor	—
	procerum	—	precerum	—
6	conubiis	—	pro *(del.)* conubiis	—
	mixtis	mixtos	mixtos	mixtos
	Sarmatarum	sarmatarum	—	—
7	foedantur	—	foedant̃	—
	Veneti	venethi	venethi	—
8	Fennosque	fennosque	—	—
9	silvarum	silvarum	—	—
10	hi tamen	—	hi V hij V_2 tñ	—
11	domos	domus	—	—
	figunt	fingunt	fingũt	fingunt
	et pedum	ac peditum	& peditum	.. peditum
12	quae	—	que	—
13	plaustro	—	palustro	—
	Fennis	fennis	—	—
16	solae	—	solae	—
	sagittis	sagitis	—	—
18	ac	ac	—	—
19	ferarum	ferarumqʒ	—	—
	imbriumque	imbrium	inbriumqʒ	—
20	suffugium	—	subfugium	—
21	hoc senum	—	hoc senium	—
23	inlaborare	inlaborare	inlaborare	inlaborare
25	difficillimam	—	difficillimam	—
	assecuti	adsecuti	adsecuti	adsecuti

Cap.	Editio Muellenhoffii	H	V	δ
XLVI 26	ut	ut	—	—
	esset	esset	—	—
27	Hellusios	hellusios	—	—
	et Oxionas	et oxionas	oxionas, etionas	oxionas..
		in m. al. ehone	— [V_2 *m.*	—
28	voltusque	—	vultusqȝ	—
29	incompertum	—	incopertum	—
		—	Cornelij	—
	Subscriptio	—	taciti de ori-	—
	rubro liquore	—	gine et situ	—
	exarata:	—	Gẽmanorum |	—
		—	liber explicit.	—

Collectis tali modo lectionibus codicum nostrorum accedendum erit ad disputationem de communi eorum fonte habendam. Quod priusquam faciamus, monendum mihi videtur esse, ne lectionibus, quae nobis e solo aut H aut V servatae sunt silente altero teste, fidem habeamus: quamquam enim saepius veri est simile, in altero quoque codice eandem exstitisse lectionem, tamen in recentioribus his et interpolatis codicibus quantum possumus caveamus necesse est, ne conclusiones faciamus e silentio testium. Neque vero cum tales omittimus lectiones, magnam faciemus iacturam: quae res consilio eorum explicatur, qui horum codicum collationes fecerunt. Nam codex H multis abhinc annis collatus est ad priscas Germaniae editiones, quibus multae corruptelae inerant hodie virorum doctorum opera sublatae; cumque interdum codex H cum traditione vulgata consentiens genuinam exhiberet lectionem, haec illis viris erat enotanda; contra codex V, novissimis demum temporibus collatus, tales lectiones genuinas et a contextu verborum discrepantes iam non exhibebat. Qua re factum est, ut multis locis lectionem aliquam habeamus e codice H enotatam eamque minime singularem, cum eandem lectionem in collationibus codicis V non exstare haud doleamus.

Contra in codice V conferendo magna cum diligentia id actum est a viris doctis, ut unam quamque rationis scribendi differentiam enotarent, quam rem in codice II non eodem consilio persecuti sunt. Sed hoc aegre non feremus, quoniam notum nobis est, quanam

ratione scribendi usus sit librarius codicis H: fuit orthographia sub finem saeculi XV usitata, nullis certis legibus circumscripta, quacum prorsus consentit codicis V scribendi ratio, nisi quod hoc fortasse moneri possit, in codice H saepius *c* poni pro *t* et *e* pro *ae*, numquam vero iis locis, ubi grammatica aut etymologica ars litteram *c* poscunt, scriptum esse *t*, aut pro simplici *e* diphthongum *ae*, quod in codice V saepius factum esse videmus, ut his locis:

V 15 *commertiorum* — XIII 12 *iuditio* — XXIV 12 *pervicatia* — XXV 5 *offitia* et

X 9 *interpraetatur* — XX 20 *praetia* — XXI 9 *aepulis* — XXIV 6 *praetium* — XXV 3 *paenates* — XXXI 7 *praetia* 13 *paenes* — XLIII 17 *interpraetatione* — XLV 30 *expraessa.*

Quas differentias — ut sunt levissimae — non curabimus neque omnino dolebimus, quod non omnes et codicis H et codicis V servatae nobis sunt sordes orthographicae. Gravior iam est iactura iis locis, ubi aut H aut V interpolationibus laborant, neque quid alter exhibuerit scimus. Plerumque allicimur, ut e silentio concludamus, alterum codicem fecisse cum lectione vulgata: sed talem coniciendi viam lubricam esse iam saepius monui; accidere enim potuit, ut alter eandem interpolationem exhiberet, quae collatori non satis gravis videretur, quam enotaret. Has igitur lectiones omittamus et eos tantum locos consideremus, quibus altero codice aut temere corrupto aut consulto interpolato alterum lectionem vulgatam servasse collationum testimonio docemur. Atque primum quidem videamus, quibus locis H corruptus aut interpolatus, V vero integer sit.

Cap.	H corruptus	V (lectio vulgata).
III 18	*raeciae germanieque*	*(germaniae) raetiaeque*
VI 10	*distinguuntur*	*disti(n)guunt*
XVIII 5	*ambiunt*	*ambiuntur*
XIX 7	*et per*	*ac per*
XLII 3	*etiam ipsa* (ita B)	*ipsa etiam*
XLVI 19	*ferarumque imbrium*	*(ferarum) inbriumque*
	H interpolatus	
XXXIV 11	*consuevimus*	*co(n)sensimus*
XXXIX 3	*statuto*	*stato*

Neque desunt loci, quibus H faciat cum lectione vulgata, contra V sit corruptus aut interpolatus:

Cap.	V corruptus	H (lectio vulgata)
VI 11	*aut geleae*	*aut galeae*
XI 3	*praetractentur*	*pertractentur*
XIX 3	*pariter et*	*pariter ac*
XXI 3	*luitur etiam*	*luitur enim etiam*
XXIX 3	*olim populus*	*quondam populus*
XXXIII 10	*ac certe*	*at certe*
	V interpolatus.	
VII 6	*neque verberare*	*ne verberare*
XXXVI 8	*fossi*	*fosi*
XXXVIII 11	*rei ligant*	*religant*)*

Ex his quae attuli exemplis satis mihi apparere videtur id quod iam sum demonstraturus: quamquam inter se simillimi sunt codices H et V, tamen neque H e V neque V e H originem duxit. Nam cum de codicibus deterioribus et interpolatis — quod hoc loco fieri nemo negabit — quaeritur uter utrius fuerit archetypum, necesse est hos codices iisdem semper locis interpolationibus laborare, aut exemplar descriptum vel plura vestigia emendatoris temerarii habere iis quidem locis, quibus integrum est archetypum: hoc enim fieri nequit, ut exemplar descriptum compluribus locis, ubi interpolatum est archetypum, genuinam exhibeat lectionem. Itaque si duos habemus codices, qui ita inter se differunt, ut altero loco hic sit interpolatus, ille integer, altero vero hic integer, ille interpolatus, negandum est alterum ex altero descendisse, et id solum concedendum, eos, siquidem nihil aliud obstet, uni eidemque tribuendos esse archetypo, quo in describendo *pauca meliuscula facere* conati sint librarii, atque ut fit, alter hoc, alter illo loco.

Atque si iam demonstrare studemus, codicibus H et V commune quoddam fuisse archetypum, comparandae nobis erunt omnes lectiones codicum H et V: etiam hac in re numquam e silentio sed omnino nisi duorum codicum testimonio nixi conclusiones non faciemus. Quod cum facimus, earum quoque lectionum, quas ex utroque codice nobis servaverunt viri docti, nonnullae sunt removendae: quarum in numero imprimis sunt sordes orthographicae. Nam quod supra monui, neque codici H neque codici V orthographiam esse certas leges sequentem, eo fit, ut saepius in orthographia, quamvis eadem fere utrique codici sit, discrepent codices, neque evinci possit, quid-

*) Accedat huc glossema illud, quod cap. XLIII 14 in textum codicis V irrepsit: $\overline{q}$ *vel alios.*

nam exstiterit in eo codice, ex quo sint exscripti; contra apertum est, etiam his in minutiis consensum codicum H et V plerumque archetypi lectionem praestare. — Praeterea ad constituendum textum archetypi accedentes omittamus adhuc correcturas adnotationes supplementa manuum recentiorum, de quibus infra agendum erit.

Atque iam, si placet, conferamus eos locos, quibus adeo consentiunt H et V, ut librariis eorum singulis locis una eademque lectio ante oculos versata esse videatur (collegi eas in collationum huius capitis compositione sub nota δ) et quaeramus, quidnam ex his lectionibus sequatur.

Ac primum quidem H et V multis locis congruunt cum lectione vulgata, saepius autem inter se in lectione aliqua consentiunt, quae a nullo codice traditionis vulgatae exhibetur; videas hos locos:

II 9	H V	*nisi sibi*	L. v.	*nisi si*
III 13		*incolatur*		*incolitur*
VI 21		*primum*		*primo*
XII 5		*insuper et*		*insuper*
XV 12		*singulis*		*a singulis*
XXIV 12		*parva*		*prava*
XXV 11		*his*		*iis*
12		*regnant*		*regnantur*
XXX 7		*animis*		*animi*
XXXI 18		$\overset{e}{\textit{dura}}$		*durae*
XXXIII 10		*in gentibus* (ita C_2)		*in urgentibus*
XXXVII 16		*et ipse*		*et ipso et ipse*
28		*rursus pulsi nam* (ita C)		*rursus inde pulsi*
XXXVIII 9		*saepius*		*saepe*
XLV 3		*ortu se durat*		*ortus edurat*
XLVI 3		*quidem*		*quidam*

Deinde sex locis uterque codex corruptus est, atque ita quidem, ut hanc corruptelam ex archetypo ipso profectam esse facile intellegas:

III 15	H V	*reperta* (ita C)	L. v.	*repertam*
XIV 3		*infamem*		*infame in*
XXI 14		*abeunt*		*abeunti*
XXXVIII 9		*eorum, rerum*		*rarum*
XLIII 2		*quadorumque* omis.		*quadorumque*
3		*cultu*		*cultuque*

Habemus itaque codices nostros et contra lectionem vulgatam consentientes et iisdem locis corruptelis laborantes: quae res nos adducunt, ut eos ex uno eodemque archetypo descriptos esse iudicemus: siquidem eae lectiones, quibus inter se discrepant H et V, quasque nondum attigimus, tales non sunt, quales in unum idemque archetypum referre non liceat. Atque iam de his locis discrepantibus agamus nobisque sumamus, ut hos e coniectura nostra de communi quodam archetypo explicare conemur.

Atque in his lectionibus dissentientibus imprimis difficilis quaestio est de iis locis, quibus H et V primitus non consentiunt, sed correctura aliqua aut in codice H aut in codice V a secunda manu facta in consensum vocati sunt. Quae res nullam dubitationem moveret, si alter tantum codex ita correctus esset, ut haec correctura saepius cum altero codice consentiret: tum sumeremus hanc correcturam ad fidem archetypi factam esse. Sed uterque est correctus, neque eodem semper loco, immo saepius alter hoc, alter illo loco. De hac autem re omnino nos iudicare posse non puto, nisi ante in indolem correctorum codicum H et V inquisiverimus. Atque de codice H hanc quaestionem iam supra (p. 34) solvere conatus sum, cum H ipsum plerumque ex archetypo correxisse, interdum etiam suo Marte novasse, H_2 vero interdum interpolantem e codice quodam vulgatae traditionis exscripsisse contenderem. Quam sententiam si referimus ad coniecturam nostram de communi quodam archetypo codicum H et V, monebimus, rem ita se habere, ut ea lectio, quae in codice V consentit cum ipso H corrigente, iam exstiterit in illo archetypo; ubi vero cum H_2 consentit V, lectionem habemus, quam H novare studuit, quamque corrector ad fidem lectionis vulgatae revocavit.

Transeamus iam ad codicem V, qui praeter nonnullas correcturas in ipso scribendo a librario factas et nonnullas varias lectiones iam in archetypo exstantes correcturam continuam passus est ab altera manu (V_2), cuius indolem ut cognoscas, ipsas correcturas consideres.

Cap.	Lectio vulgata	$V + V_2$
I 6	*bellum*	*regnum,* V_2 *bellum*
III 14	*Ἀσκιπύργιον*	*Ἀσκιπύργιον aram,* V_2 *aschiburgium*
15	*repertam*	*reperta,* V_2 *repertam*
IV 5	*tamquam* CD, *quamquam* AB	*tanquam,* V_2 *quamquam*
6	*ceruli* AB, *cerulei* CD	*caeruli,* V_2 *cerulei*
9	*inediam*	*inedia in,* V_2 *inediam*
X 4	*temere*	*temere,* V_2 *tenent* (ita H)

Cap.	Lectio vulgata	$V + V_2$
X 15	*contacti*	*contacti*, V_2 *contactis*
XII 5	*crate*	*grate*, V_2 *crate*
11	*exsolvitur*	*absolvitur*, V_2 *exsolvitur*
XIII 5	*propinqui* AB, *propinquus* [CD	*propinqui*, V_2 *propinquus*
11	*rubor*	*robur*, V_2 *rubor*
XXI 14	*abeunti*	*abeunt*, V_2 add. *cum*
XXII 10	*adsciscendis*	*adsciscendis*, V_2 *aspiciendis*
XXVI 3	*vices* CD	*vices*, V_2 *vice* (ita H)
5	*praebent* BC, *praestant* AD	*praestant*, V_2 *prebent*
7	*labore*, *laborare*	*laborare*, V_2 *labore*
XXVII 6	*operosum*	*operosum*, V_2 *opesum*
XXVIII 7	*hercinam* CD	*hercuniam*, V_2 *hercyniam*
XXIX 1	*batavi*	*batavi*, V_2 *bathi* (ita H)
8	*collationibus*	*collocacionibus*, V_2 del. *oc*
XXX 1	*hercinio* CD	*hercynio*, V_2 *herquio* (et del. V_2)
XXXVII 25	*ludibrium*	*ludibrum*, V_2 *ludibrium*
XXXVIII 16	*ornantur*, *armantur*	*armantur*, V_2 *ornantur*
XXXIX 14	*corpore*	*corpore*, V_2 *tempore* (ita H)
XLI 8	*his domos*	*hic domos*, V_2 *his domos*
XLII 8	*marobodui*	*morobodui*, V_2 *morobodi*
	tudri	*tudri*, V_2 *codri*
XLIII 1	*osi buri*	*osi buri*, V_2 *osi uri*, *siburi* (ita H)
8	*hi*	*hi*, V_2 *hii* (= XLVI 10)
XLV 16	*ac soli*	*ac solio*, V_2 *ac soli*
29	*insulis*	*insulas*, V_2 *insulis*
31	*vi*	*in*; V_2 *vi*
36	*cetera*	*ceteras*, V_2 *ceteris*
37	*differuntur* CD, *differunt* AB	*differuntur*, V_2 *differunt*
XLVI 1	*peucinorum*, *peucurorum*	*peucinorum*, V_2 *peucurorum*
5	*omnium*	*omnium*, V_2 *homnium*
27	*oxionas*, *etionas*	*oxionas*, V_2 *etionas*

Quas correcturas si perlustramus, quattuor earum genera esse facile perspiciemus: primum, quod consentit cum nullo alio codice id est, in quo V_2 suo Marte coniecturis indulsisse videtur (III 14 XXI 14 XXII 10 XXVII 6 XLII 8 XLIII 1 XLV 36 XLVI 5 [scripturusne fuit *hominum*?]). Alterum genus harum correcturarum consentit cum solo codice H (siquidem correctorem codicis S hic nondum in censum vocamus), quare veri simile est, hoc loco V_2 usum esse archetypo codicum H et V et ex illo correxisse: his locis notam *(ita* H) adieci. Tertium genus id est, quod apertas corruptelas

corrigit in lectionem vulgatam, ubi quemlibet codicem traditionis huius adire potuit V_2, eamque ob rem etiam suum archetypum: hi loci in indice nostro eo cognosci possunt, quod iis consentit V_2 cum lectione vulgata, nulla adnotata differentia inter ipsos vulgaris traditionis codices existente. Restant denique eae lectiones, in quibus inter se discrepant codices vulgati, et V_2 modo hoc modo illud genus sequitur, quod factum esse secundum codicis alicuius auctoritatem apparet, qui et ipse modo AB modo CD codicum lectiones exhibebat. Quod ita fuisse in codice H supra (p. 43) demonstravimus: cumque lectiones ibi allatae magna ex parte etiam in codice V exstent, sumere poterimus, etiam archetypum codicum H et V variasse in eligendis aut AB aut CD codicum lectionibus: quare causa non est, cur has lectiones, quas V_2 modo ex AB modo ex CD genere eligit, ex eo ortas non esse contendamus; cumque iis lectionibus, quibus V_2 consentit cum H, cogamur, ut V_2 correctori usum archetypi illius vindicemus, reliquas quoque correcturas, quoad non e suo ingenio eas interpolavit V_2, ex hoc archetypo profectas esse autumabimus.

Ex iis quae attuli, satis mihi apparere videtur, quomodo factum sit, ut saepius congruant H et V_2, V et H_2, quidque inde de communi quodam archetypo eiusque lectionibus innotescat. Restat, ut iam reliquas lectiones codicum H et V consideremus, quoad inter se differunt, et videamus, num dissensus eorum talis sit, qualis in duobus codicibus ex uno eodemque fonte derivatis exsistere nequeat. Quodsi facimus et leviores discrepantias scribendi ratione ortas neglegimus neque paucas illas corruptelas in altero utro codice librarii culpa exstantes curamus, nonnullae lectiones restant, quarum dissensus ita explicandus est, ut alter codex scripturam archetypi aliter intellexerit atque alter. Tales lectiones sunt:

Cap.	II 12	H *vistonem*	V *bistonem*
		tuisconem	*tuistonem*
	13	*mannum*	*inannum*
	III 14	lacunam indicat, Graeca non curans	*Ἀσκιπύργιον*
	XXXIV 1	*dulcubini*	*dulcubnni*
	XXXVII 8	*consu.*	*conss.*
	XL 5	*vuithones*	*nurthones*
	XLIII 31	*lemonij*	*lemovij*

In his omnibus scripturae ductus, quas exhibuerit archetypum, perspicere adhuc possumus. Difficilior res est in sequentibus:

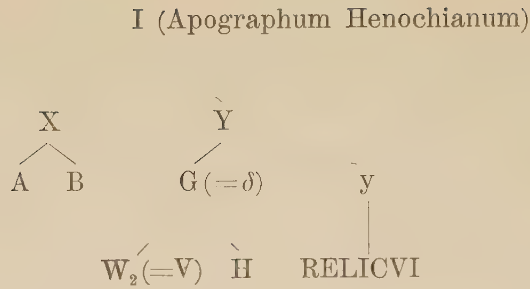
Cap. I 10	V lect. vulg.	*arnobae*	H *abnobe*
II 19		*vandilios*	H *vandalos, -ileos*
XX 19		*gratiosior*	HAC_2 *gratior*
XXII 9	VCD	*sed de*	HAB *sed et de*
XXVIII 16	V lect. vulg.	*neruli*	H *nervii, neruli*
21		*nubii*	H_2 *nubii*
XL 1	VCD	*longobardos*	HA *largobardos*
XLIV 1	VCD	*ipso*	HAB *ipse*
	VAB	*in occeanum*	HCD *in occeano*

Atque in plerisque horum locorum rem ita explicare conabimur, ut archetypum aliam exhibuerit lectionem in textu, aliam in margine, inter quas V aliter elegerit atque H. Restant tria illa nomina propria *abnobae, nervii, ubii,* de quibus iam in capite primo (p. 36) egimus. Quas cum in codice V non reperiamus, eos codicum H et V archetypo omnino abiudicabimus: si enim exstitissent in illo, a codicis V librario neglectas fore non puto: at si quis sumat, has correcturas exscripto iam codice V codici archetypo illatas esse et tum pervenisse in codicem H, ego hanc explicandi viam artificiosiorem esse existimem. Neque a scriptore codicis H inventas esse has lectiones genuinas puto — qui tali non est ingenio — neque postea correctae sunt, ut e collationibus apparet: quae cum ita sint, facere iam non possum quin iudicem, tres has lectiones *abnobae, nervii, ubii* omnino lectiones a codice H alienas esse, quas Longolius — cuius in collatione sola reperiuntur — sibi enotavit, ut textum editionis Lotterianae corrigeret, non ut praestantem codicis Hummeliani lectionem indicaret.

Iam de differentiis codicum H et V egimus, cumque aliae nullae inveniantur discrepantiae praeter has, quas dixi, demonstratum iam esse puto, eos ex uno eodemque archetypo duxisse originem. Quod archetypum littera δ signemus, et de hoc ipso codice, si placet, pauca agamus. Scriptus erat ante annum 1466 p. Chr. n., quo anno codicem Vindobonensem exaratum esse constat, et post annum 1457, quo anno Henoch Asculanus apographum illud codicis Germanici confecit (cf. Reifferscheid, Suet. rell. p. 410 sqq.): nam codicem δ ex hoc apographo Henochiano pendere certum est: primo enim capite codicem H ex illo pendere demonstravi, isque, ut nunc arguimus, e codice δ exscriptus est: itaque et hic δ ad Italorum codicum familiam pertinet: neque quidquam huic argumentationi repugnare video. Praeterea veri simile est, hunc codicem in Italia scriptum esse, cum anno 1466 Romae fuerit (cf. subscriptionem codicis V).

Orthographia erat minime bona aut constante scriptus, laborabat interpolationibus (III 13 *incolatur* pro *incolitur*, XII 5 *insuper et* pro *insuper*, multis aliis) et corruptelis (cf. sex illas lectiones p. 72 prolatas). E tali codice exscripti sunt codices V et H: V, elegantiam quandam adfectans, superscriptionem et subscriptionem exhibens, initia maiorum partium indicans et interdum primas horum initiorum litteras non explens, quippe quae postea artificiosius scribendae essent; H haud ita eleganter instructus erat: deerant ei testante Hummelio signa capitum ineuntium, tituli, similia. Textum quem vocamus uterque codex emendare studuit, ita ut interpolationes una cum corruptelis in codicibus H et V etiam amplius grassarentur, quam in codice δ. De correcturis denique, quas passi sint hi codices, supra iam satis diximus.

Cumque ita de prognatis codicis δ actum sit, iam ad agnatos transeamus quaeramusque, quemnam locum inter reliquos codices occupet δ. Quod ut melius facere possimus, necesse est, omnes lectiones, quas nostro iure codici δ tribuere nos posse putamus, colligere et percensere. Plerasque attuli in collationum huius capitis columna quarta; accedunt lectiones a correctore V_2 exhibitae (p. 73. 74), quoad non sunt interpolatae, et lectiones, in quibus V discrepat a codice H et H a V interpolato et corrupto vulgatam lectionem exhibens (p. 70. 71); nonnullae etiam addi possunt lectiones ex aliis codicum comparandorum principiis, sed has lectiones suffecturas esse puto, quoniam ex hoc codice deteriore fructus non multum percipiemus. Atque iam quaeramus, quomodo his lectionibus adiuvemur ad codicem nostrum suo loco in codicum ordine collocandum. Cumque eas perlustrarem — adscribere illas denuo cum lectionibus vulgatis comparatas nolui, ne collationibus nimis fatigarem lectorem — animadverti, idem iam codici δ evenisse, quod apographo eius H usu venit: exhibet enim et codicum AB et CD lectiones, quae saepius consentiunt cum lectionibus codicis H p. 43. 44 enotatis, primoque obtutu difficilius videbatur, certum de hac re iudicium ferre. Sed mox intellexi, rem ita explicari non posse, ut δ originem non e X vel Y sed e tertio quodam apographo codicis Henochiani duxisse contenderemus: quodsi ita esset, multo plures haberet lectiones proprias neque consentiret interdum cum lectione codicis alicuius vulgati aperte interpolati — cuius rei exempla praesto erunt paulo infra, si δ cum codice C comparabimus. Neque ea via, quam ingressus est Schefczik, mihi placuit, qui hoc stemma codicum nostrorum nobis proponit (p. 10):

Hoc stemmate eae lectiones, quibus δ consentit cum AB, non satis explicantur: neque enim sunt tam paucae, ut consensus codicum AB et δ fortuitus esse possit. Hoc tamen a Schefczikio recte factum esse puto, quod archetypum codicum H et V deperditi illius codicis Y generi tribuit, non X: nam eae lectiones, quibus δ consentit cum CD meo quidem iudicio et plures et graviores sunt quam eae quibus consentit cum AB. Imprimis conferas hos duos locos:

IX 3 *herculem ac martem* CDδ (e V), *martem . . . placant et herculem* AB
XXV 9 *liberti — argumentum sunt* CDδ, in fine cap. XXVI AB.

Et si iam quaerimus, utri horum codicum similior sit, utrum C an D, statim eum ad codicem C referemus, cum has lectiones, quas soli exhibent Cδ consideraverimus:

II 16	Cδ	*herminones*	ABD	*hermiones*
III 16		*reperta*		*repertam*
		tenere C_2		
X 4	C	*temere,* δ *tenent*		*temere*
XXVI 3	C	*vices,* corr. *vice* (ita δ)	AD	*vices*
XXVIII 9	Cδ	*signatque*	AD	*significatque*
XXXIII 10	C_2	*ingentibus* (ita δ)	ABD	*urgentibus*
XXXIV 3	Cδ	*frisi*		*frisii frisci*
XXXVI 8		*tracti*		*tacti*
XXXVIII 13		*ornatorem*		*ornatiorem*
XL 7		*nerthum*		*neithum*
XLI 2		*proprior*		*propior*
XLIII 12	C	*legiorum,* C_2 δ *vegiorum*		*legiorum*
XLVI 11	Cδ	*fingunt*		*figunt*
		peditum		*pecudum*

Neque tamen certius quidquam affirmare audeam, quam δ pendere e genere CD et propius quidem accedere ad codicis C lectiones: nam

tot Germaniae codicibus et priscis editionibus exstantibus, quorum lectiones satis notae non sunt, ut de iis iudicari possit, semper periculosum est, artiorem nexum inter duos Germaniae codices statuere, nisi ita aperte consentiunt, ut H et V. Lectiones, quas δ e codicum genere AB recepit, correcturae alicuius viri docti, cui exemplar huius generis praesto erat, deberi pro certo habeo. Vestigia huius correcturae iis locis nobis adhuc praesto sunt, quibus V facit cum codicibus CD, contra H cum AB (cf. indicem paginae 76).

In Taciti dialogo — qui in codice H servatus non est — V maxime consentit cum codice Ottoboniano (E), qui secundum stemma a Michaeli propositum et ipse pendet e genere CD: id iam Huemer animadvertit, Scheuer vero in dissertatione supra (p. 47) allata demonstrare studet (p. 12 sqq.), et Vindobonensi et Ottoboniano commune quoddam fuisse archetypum. Dolendum est, quod in Ottoboniano illo Germania exarata non est, ita ut in nostro libello demonstrare nequeamus, δ et codicis E archetypum fuisse.

Postquam tali modo codicem δ in suo loco stemmatis codicum Taciteorum posuimus, de loco, qui ei in restituendo Germaniae textu tribuendus sit, brevis esse possum: quamvis enim — ut codex H — primo obtutu melioris fortasse notae videatur esse, tamen revera Italorum correcturis emendationibus interpolationibus adeo laborat, ut ei in apparatu critico Germaniae textui adhibendo nullum locum tribuam.

Caput tertium.

De Taciti Germaniae codicibus Monacensi et Stuttgartiensi.

Absoluta ita duobus capitibus praecedentibus disputatione de Holderi et Baehrensii opinione, quam de origine et pretio codicis Hummeliani protulerunt, et adiecta inquisitione in archetypum huius codicis H, quod nobis minime videbatur esse Germanicum illud, quod Henochii sub manibus versatum sit, ad propositum redeamus et de Taciti Germaniae codicibus Monacensi (M) et Stuttgartiensi (S) agamus. Quos codices Holder ex uno eodemque archetypo — quod littera γ notavit — profluxisse et tanti pretii esse existimavit, ut iis proximum post codicem H locum in apparatu suo critico tribueret. Accuratius de hac re Baehrensius disseruit in Fleckeiseni annalibus (1880 p. 265 sqq.): qui hoc archetypum γ in Italia e codicum CD genere exscriptum, additis in margine lectionibus quibusdam variis codicum AB Alpes transgressum et in Germania secundum codicis H auctoritatem correctum esse affirmat. Utque plures sunt huius, quam tulerunt Holder et Baehrensius, sententiae partes, ita disputatio quoque nostra e compluribus constabit partibus, quarum prima inquiretur, utrum ex uno eodemque archetypo profluxerint re vera M et S necne. Ad quam inquisitionem priusquam accedamus, de horum codicum habitu atque natura pauca erunt dicenda, quorum utrumque ut ipse in bibliotheca Marpurgensi inspicere possem mihi munificentia et benevolentia bibliothecarum cum Monacensis et Stuttgartiensis tum Marpurgensis contigit.

M.

Codex M, nunc Monacensis Latinus 5307, olim Chiemensis, chartaceus, continet primo loco Commentarium in scripturas sacras, secundo Descriptionem terrae sanctae, tertio inde a folio 153 *Cornelij*

Taciti de origine et situ Germanorum librum sedecim foliis, quorum triginta una paginae scriptura sunt impletae; triceni singuli versus in plerisque paginis numerantur; forma codicis ea est quadratam quam vocamus; ipsa folia per terniones sunt composita, tertii ternionis folia novissima scriptura carent, nonnulla folia numeris sunt insignita, quippe qui glutinatori usui essent; officinae signum cartae impressum in toto volumine idem est: trutina in circulo suspensa. Scriptura duorum priorum operum paulo discrepat a scriptura Germaniae, ita ut ea ab alio librario confecta esse videatur: e litterarum forma conicere licet, scripta esse tria illa opuscula sub finem saeculi XV, quae coniectura eo comprobatur, quod subscriptio Descriptionis terrae sanctae (fol. 119^v^) exarata est anno 1470. Quin etiam patriam codicis nostri finibus circumscribere possumus: legimus enim in fol. 91^r^, quod praefixum est primo folio Descriptionis terrae sanctae, inter alia quisquilia et scribendi conamina ab eadem manu, quae Descriptionem illam confecit, exaratum: *Wir Johannes von;* unde codicem in Germania ortum esse conicias: quae indicia cum propter signum illud chartis impressum, quod per totum librum sibi constat, toti libro vindicare possimus, de hac Germania Monacensi affirmare poterimus, scriptam eam esse circa annum 1470, et, ut videtur, in Germania.

Contulit hunc codicem — quantum equidem investigare potui — primus Massmannus in editione sua (Quedlinburgi et Lipsiae 1847): collatione eius iam antea in edenda Germania usus est Gerlachius (Basiliae 1835). Denuo hunc codicem se inspexisse affirmat Weisshauptius in praefatione editionis suae (Solodori 1844) pag. XXVI, sed novas lectiones non attulit. Etiam Robertus Tagmann in libello *de Taciti Germaniae apparatu critico* conscripto in hac Massmanni collatione acquievit; quid Mosler in editione et translatione sua (Lipsiae 1862) hac in re profecerit, statuere non potui. Ultimus codicem M contulit Holder, cuius collatio mihi, cum ipse de nexu eius et codicis S iudicare vellem, non satisfecit. Quare novam huius codicis collationem facere institui eamque una cum collatione codicis S huic capiti adieci.

S.

Codex S, Stuttgartiensis Hist. IV nº 152, chartaceus, quadratus, continet folia 140. Quae opuscula contineat, communicat nobiscum index in ipso tegumento exaratus:

Contenta in hoc libello:

folio 1	*Lucius Florus epithoma in t. liuium*	— *scripsit tempore Traiani (Imperatoris* adiecit S_2)
77	*Petrus Candidus de rebus gestis populi romani*	— *scripsit nostro tempore Neapoli*
91	*Ruffus Sextus*	— *scripsit tempore Valentiniani*
101	*Augustalis Benevenuti*	— *scripsit anno CCL*
120	*Cornelius Tacitus de gestis et moribus Germanorum*	— *scripsit tempore Vespasiani*
134	*Summorum pontificum* / *Imperatorum* / *Archiepiscorum et episc. Salz*	*anni et supputaciones*
138	*Arbor ducum Austriae.*	

Quae ex his aliisque indiciis de fatis codicis nostri enucleare potui, haec fere sunt: prima conscripta est epitome L. Flori, utque e scripturae ductibus sequi videtur, initio s. XV in Italia; pervenit deinde hic codex in Germaniam australem, ubi ei ab uno eodemque librario addebantur Candidus Sextus Augustalis Tacitus: eundem fuisse librarium scriptura docet, in Germania australi eum versatum esse apparet e notis quibusdam, quas Germaniae adiecit, *Hungaros, Austriam, Australes* in comparationem vocans. Ceterum hi quattuor libri eodem temporis ordine scripti sunt, quo se in ipso codice sequuntur: conglutinati sunt per seniones, et desinunt priores tres medio in senione, subsequente in eodem senione altero opusculo. Atque sic terminum, post quem exarata est Germania, statuere possumus: desinunt enim Augustalis Benevenuti historiae anno 1439 et a librario ex Aeneae Senensis notis perductae sunt usque ad annum 1457. Altera ex parte, cum Germaniam subsequantur indices episcorum et archiepiscorum Salzburgiensium usque ad annum 1461 perducti, et Burckhardus ultimus horum episcoporum vixerit usque ad annum 1466, Germaniam intra annos 1457 et 1466 exaratam esse oportet. Scimus enim Burckhardum episcopatu anno 1466 decessisse e nota manus recentioris, quae et *arborem comitum de hapsburg* fol. 138ᵛ et indicem in tegumento confecit. Cui indici cum S_2 manus, capitis XXXVII 9 recordata, addat *imperatoris*, sequitur, S_2 codicem nostrum post annum 1466 correxisse. — Conglutinatus est codex noster in epistulis quibusdam chartaceis anni 1437, de aliquo *patrimonio in Aspach* conscriptis: qui vicus in regione Austriae quae vocatur *Innviertel* situs nos in eandem Germaniae partem relegat. E possessione Salzburgiensium liber ad Ruodolffum Hallderum per-

venit, qui nomen suum rasurae in tegumento exstanti mandavit; gens Hallderorum apud Baiuvaros viguit inde a s. XIII, quando vero vixerit Ruodolffus ille nescimus (cf. Freyberg *ges. hist. Schr.* III, 356). Posteriore tempore codex noster in bibliotheca Chombergica fuit, quod nota quaedam folio primo impressa demonstrat; tum in bibliothecam Stuttgartiensem pervenit.

Signum singulis cartis in officina datum non idem est in omnibus senionibus: in Germaniae foliis consentit cum signo codicis Monacensis supra descripto. Ipsa Germania continet folia 120^r—134^r, undetricenos versus in singulis paginis. Ab eodem qui textum scripsit, adiecta sunt scholia marginalia, plerumque inter Germaniam Tacitei aevi et saeculi XV comparantia, idemque librarius in scribendo corruptelas corrigere studuit; posteriore tempore codex continuam correcturam passus est a manu S_2, de qua iam in capite primo egimus.

Collatus est hic codex a primo Seebodio in duabus dissertationibus annorum 1819 et 1824, quas inspicere non potui, deinde a Gerlachio in editione Germaniae (1834), ab Hessio (1838), a Fellnero in usum Massmanni (1847), a Mosero et Osiandro, quorum collationibus usus est Tagmannus in libello supra allato, aliis: quorum an forte pendeat alter ex altero, non curavi, nihil enim fere valent ad indolem codicis nostri recte aestimandam. Accuratiorem collationem codicis S primus confecit ipse Holder in usum Holtzmanni (*Germanische Alterthümer, mit Text, Uebersetzung und Erklärung von Tacitus Germania von Adolf Holtzmann, herausgegeben von Alfred Holder, Leipzig* 1873). Sed ne ea quidem satisfacere mihi videbatur, quia de codicis S et correctoris eius S_2 certum erat ferendum iudicium, quare ipse denuo contuli codicem S. Conspirant plurimis locis Holderi et mea collatio, ubi vero nova addo aut ab illa dissentio, ut me sequaris peto.

Expositis ita subsidiis nostris ad rem ipsam accedamus primumque codices M et S inter se comparemus. Quam rem ita institui, ut in quattuor partes dividerem collationum compositionem: primo loco posui Germaniae textum e Muellenhoffii Germania antiqua depromptum, sequitur deinde codex Monacensis, tum Stuttgartiensis, uterque e mea collatione. In quarto denique loco eas posui lectiones, quas Holder codici γ, codicum M et S archetypo, vindicavit. Neque tamen in conscribendis indicibus id egi, ut omnes horum codicum sordes enotarem, sed graviores tantum discrepantias et inter alterum codicem et alterum, et inter alterum vel utrumque et lectionem vulgatam intercedentes adscriberem.

Comparatio codicum Monacensis et Stuttgartiensis denuo collatorum.

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
	Titulus rubro liquore exaratus:	Cornelij Taciti de origine et Situ Germanorũ	Cornelij Taciti de origĩe ritu et moribus Germanoꝝ felicit' incipit	
I 1	Raetisque	retijsqʒ	recijs	—
	Pannoniis	pannonijs	pannonis	—
2	Rheno	reno	rheno	—
	et Danuvio	et danubio	et danubio	et danubio
3	Oceanus	oceanus *semper*	occeanꝰ *semper*	—
5	ac	et	et	et
6	Raeticarum	reticarũ	reticarũ, rethicarũ S_2	reticarum
9	miscetur	immiscetur	miscetur	—
	Danuvius	danubius	danubius	danubius
	clementer	clementi	clementer	—
10	Abnobae	arnobae	arnobe	—
	pluris	plures	plures	plures
11	Ponticum	ponti | am	ponthicũ	—
II 1	indigenas	indigenes	indigenas	—
	crediderim	crediderũt *(del.)* crediderim	crediderim	—
4	immensus	inmensus	ĩmensibus (ib *del.* S_2)	—
5	utque	utqʒ	atqʒ ut	—
	raris	ro | ris	raris	—
	orbe nostro	orbe nr̄o	urbe nr̄a (orbe nr̄o *corr.* [S_1])	—
7	Africa	africa	affrica	—
8	terris	terr*i*s (i *in rasura*)	t'ris	—
9	nisi si	nisi si	nisi sibi	—
12	Tuistonem	bisbonem	tuisconẽ al. histonem S_2 *m.*	—
13	editum	editũ	celitu (editum *corr.* S_1)	—
	et	ei	et (ei *suprascr.* S_2)	—
	Mannum	manum	mãnũ	—
14	conditoresque	conditorisqʒ	conditoriosqʒ (-rem *corr.* S_2) fuisse	—
	tris	tres	tres	tres
15	proximi	proximo	proximi	—
	Ingaevones	ingenoues	ingaenones, ingvenones *corr.* S_1	—
16	Herminones	herminones	herminones	herminones
	Istaevones	isrenones	istaenones (v S_2 suprascr.)	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
II 17	ut in licentia	ut in licentia	ut licencia	—
	pluris	plures	plures	plures
	deo	deo	deo, al. deos S_1 *m.*	deo
18	appellationes	appellationes	appellatores	—
	Marsos	marsos	marsossi [*corr.* S_2	—
	Gambrivios	gambrunos	gambrios, ʒambruvos	—
	Suebos	sueuos	sueuos	sueuos
19	Vandilios	vandilios	wandilios, -leos *corr.* S_2	—
21	primi	primi	primũ, primi *corr.* S_1	—
22	Tungri	tungari	timgri, tungri *corr.* S_1 tinigri S_2	—
23	sint	sint	sũt	—
	gentis evaluisse	genti se valuisse	*gentis* (genti *in ras.*) co- aluisse, al. evaluisse S_2	— —
24	a victore ob	auictore ob	a victore ob [*m.*	—
	metum mox	metu nno4	metũ mox	—
25	etiam	et	et [S_2	et
III 1	memorant	memorāt	mēoratur, mēorāt *corr.*	—
4	barditum	barditũ	barditũ, al. baritũ S_2 *m.*	barditũ
5	ipso	ipo	ipi	—
6	terrent enim	terrent em	enim *omis.*	—
	trepidantve	trepidant ve	(ve S_1) trepidantue	—
7	vocis ille quam	voces ille qm̄	voces ille quā	—
	virtutis concentus	virtutis concentus	(i S_1 c S_1) virtutes cōtentꝰ	—
	videtur	videntur	videtur, vidētur S_2	—
9	ad os	ad eos	ad os [*corr.*	—
10	repercussu	repercussa	repercussa, -cussu *corr.*	—
13	incolitur	incolatur	incolitur [S_2	—
14	nominatumque	nominatũqʒ	nomĩatũqʒ *LACVNA*,	—
	. . . . . .	*LACVNA*	g'cũ (= graecum) S_1 *m.*	—
16	repertam	reperta	repertā	reperta
	monumentaque	monumētaqʒ	monumentaqʒ	monumentaque
18	Raetiae	recie	recie	recie
20	demat	demat	deviat, demat *corr.* S_1	—
IV 1	opinionibus	opo | nionibus	opinionibus	—
3	similem	sil *(del.)* similē	sil'em	—
4	gentem	gentem	gentiũ	—
	unde	unde	tum	—
5	quamquam	tamq̄ʒ	quāq̄ʒ	—
	tanto	tanto	toto	—
6	caerulei	cerulei	cerulei	cerulei
	oculi	ocule (e *corr.* *in* i)	oculi	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
IV 9	inediam	mediam	inediã, inedia in *corr.* S_2	—
10	solove assuerunt	soloire assueuermtt (*alterum* t *del.*)	solove assueuerũt, assueuerĩt *corr.* S_2	—
V 1	etsi aliquanto	etsi aliquanto	em̄ aliqñ	—
2	humidior	hũidior	humidior	humidior
6	suus	suis (*del.*) suus	suus	—
7	frontis	frones	frontis	—
	eaeque	atqȝ	heeqȝ	—
8	propitiine	propicij, ne	ꝑpicij ne	—
10	venam	venũ	venã [S_2	—
12	perinde	proinde	perinde, pro *suprascr.*	—
	afficiuntur. est vide-	afficimur et vide	afficiũtur est vide'	—
20	serratos [re	sarratos	serratos	—
21	quam	quam	quã, q̃ȝ *suprascr.* S_2	—
23	ac	atqȝ	ac	—
VI 4	angusto	augusto	angusto	—
5	habili	alibi	abili	—
	ratio	racio	non (*del.*) raco̅	—
	comminus	cominꝰ	cominꝰ	cominus
6	eques	equos	eques	—
7	pedites	peditos	pedites	—
8	in immensum	in mensum	in ĩmensum	—
9	sagulo	sagulo	saguli, sagulo *corr.* S_1	—
10	distinguunt	distingunt	distingũt	distingunt
11	alterive	alteri ne	alteri ve	—
	galea	galie	galee	—
12	nec variare	nec narrare	ne$^{c\ S_1}$ variar$^{e\ S_1}$	—
14	flexu	flexu	fluxu$^{e\ S_2}$	—
	coniuncto	cuncto [*corr.*)	cuncto	cuncto
17	proeliantur	preleanĩ (-lianĩ	preliantur	—
	congruente	congruenti	ꝯgruẽte	—
19	delectos	delectos	delectos	delectos
	definitur	definitur	diffinitur$^{e\ S_2}$	—
21	primo	primo	primũ	—
23	componitur	componitur	cõponũt	—
24	quam	quam	quã, q̃ȝ *suprascr.* S_2	—
25	etiam	eciam	et iã, eciã *corr.* S_1	—
26	scutum	scutũ	scutũ | scutũ (*del.* S_2)	—
27	aut concilium	aut conciliũ	nec conciliũ	—
VII 2	aut libera	aut libera	ac libera	—
	et duces	et duces	et duces	et . . .

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
VII 3	si conspicui	si conspicui	con S_2 si perspicui	—
5	vincire	vincere	vincere	vincere
6	ne verberare	neqꝫ verberare	ne verberare	—
	permissum	permissuꝫ	cõmissũ, ꝑ *corr.* S_1 *m.*	—
8	quem	quem	quam, quem *corr.* S_2	—
	bellantibus	bellantibus	rebellantibꝫ (re *del.* S_2)	—
10	quodque	quod	quodqꝫ	—
12	facit	facit	fa | ciũt *(del.)* cit	—
	et propinquitates	et ꝓpinquitates	et propĩquitates	et propinquita- [tes
13. 14	unde	unde	unũ, vnde *corr.* S_2	—
	audiri	audiri	audiri	audiri
	vagitus	vagitus	fagitus, v *corr.* S_1	—
	hi cuique	hicuiqꝫ	hij cuiqꝫ	—
15	ad matres	et mres	ad mres	—
16	vulnera	vulnera	wlnera	vulnera
	ferunt	serunt	ferunt	—
	et exigere	et exigere	et exig'e	et . . .
17	cibosque	cibosqꝫ	alijqꝫ, cibosqꝫ S_2 *m.*	—
VIII 2	inclinatas	inclinatas (a *in rasu-* v [*ra*)	inclinatas	—
3	obiectu	obiectu	obiectu	--
	monstrata	monstrata	monstrate, e *in* a *corr.* S_1	
4	comminus	cominus	cominꝯ	cominus
	quam	qm̃	qm S_1 quã	—
5	adeo	adeo	a déo	—
8	sanctum	sanctũ	scd'm, al. sclm S_1 *m.* sctm *corr.* S_2	—
	aliquid	aliquid	aliud, aliquid *corr.* S_1	—
	nec aut consilia	nec aut concilia	nec cõsilia, aut *add.* S_2	—
9	earum	earum	eorum	—
	responsa	responsam	responsa	—
	neglegunt	negligũt	negligunt	negligunt
10	Vespasiano	vespasiono	vespesiano	—
11	Albrunam	auariniaꝫ	auriniã	—
12	compluris	complures	cõplures	complures
	alias	alias	alij	—
IX 3	Martem et Herculem	hercule ac martem	herculẽ ac martẽ	Herculem ac . . .
	concessis	concesis	cõcessis	—
4	Sueborum	sueuorũ	sueuorũ	sueuorum
	sacrificat	sacrificant	sac'ficat	—
6	liburnae figuratum	liburna | efiguratũ	liburne figuratam -tum *corr.* S_2	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
IX 8	neque in ullam	neqȝ nullam	neqȝ in vllam	—
	assimulare	assimilare	d S₁ assill'are	—
10	ac nemora	et nemora	ac nemora	—
11	sola	solo	sola	—
X 1	sortesque	sortesqȝ	fortesqȝ, *corr.* S_1	—
	ut qui	et qui	q̅m̅ S_1 ut qui	—
4	discretos	decretos	discretos	—
	temere ac fortuito	temere ac fortuitu	teme' ac fortuito tenent *corr.* S_2	—
5	consuletur	consulent̃	consoletur	—
6	sin	sui	sin	—
7	suspiciens	suscipiens	suspiciẽs	—
10	permissum	p̄missum	permissũ	—
11	quidem	quidem	qȝ, quiꝺ *corr.* S_2	—
12	etiam	eciã	eciaȝ	—
14	iisdem	hisdem	isdem	—
15	mortali	mor̃ | li	mortali	—
	opere	opore	ope	—
	contacti	ꝯtractis	contacti, s *adi.* S_2	—
17	ac fremitus	ac fremitusqȝ (qȝ	ac fremitus	—
18	nec ulli	nec nulli [*del.*)	nec ulli	—
	maior fides	maior fides	fides *omis.*	—
19	sed apud	sed *omis.*	sed *omis.*	—
20	illos	illos	illos	illos
21	alia	alia	a'd genus alia	—
	gravium	gramũ	graviũ	—
22	exploratur	explorant	explorãt	explorant
23	captivum	captũ	captivũ	—
24	quemque	quemqȝ	qñqȝ, qmqȝ S_2 *m.*	—
25	praeiudicio	preiudicio	p̄iudicio	preiudicio
XI 1	rebus	verbis	rebus	—
	principes	principes	principes	principes
4	quid	quid	qȝ	—
	incidit certis	incidit certis	certis incidit *transposuit verba* S_2	—
5	incohatur	inchoatur	inchoatur	inchoatur
	aut impletur	a' implebit̃	aut impletur	—
6	agendis	agendis agis	agendis	—
7	initium	iniciũ	iudiciũ, iniciũ S_2	—
9	ducere diem	ducere diem	dicere dũ, ducere diẽ *corr.* S_2	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XI 11	tertius dies	tercius dies	tercius, dies *add.* S_2	—
12	absumitur	assumitur	absũitur, ads- *corr.*	—
	turba	turbe	turbe [S_2	turbe
13	tum	tamẽ	tñ S, tũ S_1	—
14	ius	ius	uis S, ius S_1	—
17	quam	qm̃	quã, q̃ꝫ *suprascr.* S_2	—
	displicuit sententia	dispIuit sma	displicuit sentẽcia	—
18	sin	sui	sin [*corr.* S_2	—
XII 1	concilium	conciliũ	conciliũ, confiliũ	—
	quoque	quoqꝫ	quoqꝫ, al. quẽqꝫ S_1	—
3	proditores et	et *omis.*	proditores et [*m.*	—
4	et imbelles	imbecilles	et inbellis, -es *corr.*	—
	et corpore	incorpore	et corp̱e [S_1	—
	infames	infames	informes	—
	caeno	sceno	ceno	—
5	crate	gratem	grate, crate S_2	—
	mergunt	mergũt	mergñt, mergũt S_2	—
6	illuc	illuc	illud	—
8	levioribus	leniores	levioribus	—
	poena	penarum	penarũ	—
9	mulctantur	mulctant̃	mcl'tant̃	—
	mulctae	mulcte	mclte, mlcte S_1 *m.*	—
10	vindicatur	vindicatur	vĩdicatur	vindicatur
11	iisdem	hisdem	ijsdem	—
13	plebe	plebe	plebibꝫ	—
XIII 2	nisi	nisi	nõ, nisi S_2 *m.*	—
	non	nõ	nisi, non S_2 *m.*	—
3	civitas	civitatis	civitas	—
	probaverit	probavit	probaverat	—
4	tum	tum eutu	tũ	—
5	propinqui	p̱pinquꝯ	propinqui, -quꝯ S_2	—
6	iuventae	iuvẽte	vivente, al. iuvente	—
9	dignationem	donacione	dignacõem [S_1 *m.*	—
	adolescentulis	adolescentulis	adolescentulis	adolescentulis
10	aggregantur	adgregant̃	agregãtur, adgr-	—
11	rubor	robur	robor [*corr.* S_2	—
	quin etiam	quin eciam	qñqꝫ, quĩ etiã S_2 *m.*	—
13	magnaque	magna	magnaqꝫ	—
14	apud	invente *(del.)* apud	apud	—
16	globo	glebo	globo	—
17	in bello	in bello	nec bello, *corr.* in S_1	—
	nec — cuique	non — cuiusqꝫ	nec — cuiqꝫ [*m.*	—
18	finitimas	finitivas	finitimas	—
21	plerumque	plurimiqꝫ	plerũqꝫ	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XIV 2	comitatui	comitatui	comcatui, *corr.* S$_2$	—
3	infame in	infame in	infame in, infamẽ *corr.* S$_2$	—
6	eius	eius	eiꝰ	eius
9	adolescentium	adolescenciũ	adelescẽciu, ũ *corr.*	—
	ultro	ultra	ultro [S$_2$	—
10	quae	quem	que	—
	tum	tum	tũ S, tũ S$_1$	—
	aliquod	aliquid	aliquod	—
	quia et	et *omis.*	quia et	—
11	ancipitia	aucipicia	ancipicia	—
12	vi belloque	in bello que	ĩ (*corr.* vi S$_1$) belloqȝ	—
13	tuentur	tueare	tueare	tueare
	principis	principis	principis, -pes *corr.*	principis
	liberalitate	libertate, liberalitate	liberalitate [S$_1$	—
14	equum	equom [*corr.*	equũ	—
17	terram	t'ram	terra, terrã *corr.* S$_2$	—
19	vulnera	wlnera	wln'a [S$_1$	vulnera
	mereri	m'eri	mederi, mereri *corr.*	—
20	iners	iners	mers, iners *corr.* S$_2$	—
XV 1	quotiens	quociens	quõiaȝ quociẽs	—
	venatibus	venatibȝ	ornatibus	—
3	nihil	nichil	nichil	—
4	penatium	penatiũ	penaliũ, -ciũ *corr.* S$_1$	—
5	ex familia	et (*corr.* ex) sumilia	ex familia	—
6	hebent	habent	hebent	—
8	mos	mox	mos	—
	viritim	viritũ	viritim	—
9	quod	quod	q̃, qꝺ S$_2$ *m.*	—
12	a singulis	singulis	a singulis, a *del.* S$_2$	—
13	phalerae	salere	phallerae	—
	iam et pecuniam	iam et pecuniã	} *DESVNT*	—
14	accipere docuimus	accipere docuimꝰ		—
XVI 2	notum	notũ	noti, notũ *corr.* S$_1$ *m.*	—
	ne pati	nec pati	ne pati	—
	quidem	quidẽ	q^{bȝ}, quiꝺ S$_2$ *m.*	—
	iunctas	iũctas	in'ctas	—
3	campus	campꝰ	campos, -pꝰ *corr.* S$_2$	—
4	locant	locant	locant	locant
	nostrum	nr̄m	nr̄i	—
5	conexis	cõnexis	connexis	connexis
	et	ut	et	—
	suam	suam	nã	—
7	ne caementorum	nec remntoriũ	ne $^{c\ S_2}$ cementorũ	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XVI 8	illos	illo	illos	—
10	illinunt	inliniunt	illiniũt	—
11	ac lineamenta	adlineamẽta	ac liniamẽta	—
12	colorum	colorũ	colorũ	colorum
	supterranos	subterraneos	subt'raneos	subterraneos
13	fimo	finio	fimo	—
	onerant	onerãt	ornãt	—
14	hiemis	hiemi	hyemi	—
	quia	quia	qui, quia *corr.* S_2	—
15	frigorum	*omis.*	frigorũ	—
	locis	locis	locis	locis
16	populatur	populatur	populas, populã (?)	—
	autem	autem	aut [*corr.* S_2	—
XVII 2	cetera	cetera	ceteri	—
	intecti	intecti	intectos, intecti *corr.*	—
4	Sarmatae	sarmate	sarmathe [S_2	—
5	gerunt	gerunt	gerũt	gerunt
	ferarum	ferrarum	ferarũ	—
6	neglegenter	negligent'	negligent'	negligenter
7	exquisitius	exquisitius	exquisitius (tius *in rasura*)	—
8	maculis	maculis	maculas, -lis S_2	—
10	ignotum	ignotũ	ignitũ, -otũ *corr.* S_1	—
	alius	aliꝯ	alijs	—
13	in manicas	et manicas	in manicas	—
	nudae	unde	nudet, t *del.* S_2	—
14	brachia	brachia	brachia	brachia
XVIII 2	laudaveris	laudaveris	laudarim, -veris *corr.*	—
5	ambiuntur	ambiuntur	ambiuntur [S_2	ambiuntur
	non	et	nox, nõ *corr.* S_2	—
7	et propinqui	et propinqui	ac (*corr.* S_2 et) propinqui	—
8	delicias muliebres	delicias muliebres	muliebres, cultꝯ	. . muliebres
9	comatur	comatur	ornatur [*add.* S_2	—
10	gladioque	agladioqꝫ	gladioqꝫ	—
11	ipsa armorum	ĩpa armorũ	armorũ ipa	—
12	viro affert	viro *omis.*	viro affert	—
	arcana	archana	archana	archana
14	extra—extraque	ex—exutraqꝫ	extra—extraqꝫ	—
15	incipientis	incipientis	incipiẽtibꝯ	—
16	venire	veme	venire	—
18	hoc iuncti	hoc iũcti	hec vincti	—
	hoc paratus	hoc paratus	hec partus, -atus S_2	—
	hoc	hoc	hec	—

12*

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XVIII 19	vivendum	vivẽdum	uineũ, -dũ S_2	—
	pereundum	parieundum	pieu, periendum S_2, al. pariẽ⸫ S_2 *m.*	—
20	se quae	seqꝫ	qꝫ se, se qꝫ S_2 que S_2 *m.*	—
21	rursusque	rursus que	rursus q̃	—
	referantur	referant̃	inferãtur	—
XIX 1	ergo	ergo	in, Ergo *corr.* S_2	—
	saepta	septa	septa	septa
5	poena	pena	poena, o *del.* S_2	—
	maritis	marito, *corr.* -tis	maritis	—
	abscisis	abscissis	abscisis	—
8	publicatae	publicate	rupte, al. publicate	—
9	maritum	maritũ	maritus [S_2 *m.*	—
	invenerit	inven'it	invenitur	—
10	corrumpi	corripi	corrũpi	—
11	saeculum	seculum	se seculuꝫ	—
	adhuc eae civi-	adhuc esse	ad hoc ex (huc ee	—
12	tates in	civitates in	*sive* he *corr.* S_2) ciui-tate (s *add.* S_2) in	—
	tantum	tãtum	tandem, tantum *corr.* S_2	—
	nubunt	nubent	nubũt	—
14	quomodo	quõ	quõ, cũ S_2 *m.*	—
15	cupiditas	cupiditus	cupiditas	—
18	agnatis	agnatis	agnatis, adg- *corr.*	—
	plusque	plus quã	plusqꝫ [S_2	—
19	quam	qm̃	quã, q̃ꝫ *suprascr.* S_2	—
XX 2	corpora quae	corpora que	corporaqꝫ, que *corr.* S_2	—
	miramur	miram̃	minãtur, mir- *corr.*	—
3	uberibus	verberibꝫ	ubere [S_1	—
	nec — aut	nec — aut	ne — ac	—
4	educationis	educacionis	educacoĩbꝫ	—
5	eadem	eodem	eadem	—
6	degunt	degũt | d$\overset{e}{\text{i}}$gunt	degunt	—
	separet	separet	seperet	—
8	iuventa	iumẽta	iuventa	—
11	quidam	quidam	qd'	—
	sanctiorem	sanctior	sanctiorẽ	—
12	hunc	hunc	habet, hunc *corr.* S_2	—
	sanguinis	san'gnis	sang'nisqꝫ	—
14	et animum	et aim	et in aman, animam *corr.* S_2, animũ S_2 *m.*	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XX 17	avunculi	avũculi	avũculi	avũculi
18	propinquorum	ꝓpinquoꝝ	propinquioꝝ, -quoꝝ *corr.* S_2	—
	quo maior	tam maior	tanto maior	—
19	gratiosior	gracior	graciosior	—
XXI 1	tam inimicitias seu	tam inimicias	tã amicicias, *corr.* S_1	—
	patris seu propinqui	p̄rs seu ꝓpinqui	inim., *del.* S_2 *correctu-*	—
2	quam amicitias	qm̃ amicicias	*ram et add. post* tã *i.*	—
			m.: inimicicias seu	
			pris seu ꝓpinqui q̃ꝫ	
	nec	nec	ne	—
3	luitur	linit̃	luitur	—
	etiam	eciam	et, et̃j *corr.* S_2	—
4	pecorum	pretorũ	pecorũ	—
	recipitque	recepitqꝫ	recipitqꝫ	—
5	utiliter in	utilit' in	utilit', ĩ *add.* S_2	—
7	convictibus et	cõuictibus et	et *omis.*	—
	alia	alia	alia	alia
	effusius	effusius	et effusus, -sius *corr.* S_1	—
8	arcere	arcere	arces, arce' *corr.* S_1	—
9	apparatis	paratur	apparatis	—
10	defecere	defecere	deficere, defecere *corr.* S_1	—
13	ignotumque	ignotũqꝫ	ignotũ, qꝫ *add.* S_2	—
14	abeunti	abeunti	abeunti, i *ab* S_2 *era-*	—
16	facilitas	felicitas	facilitas [*sum*	—
	imputant	imputant	imputant, accusant *suprascr.* S_2	—
17	vinclum	victus	victus	—
18	comitas	comis	comes, comis *corr.* S_2	—
XXII 1	e	e	ẽ, e *corr.* S_2	—
	plerumque	plerumqꝫ	pleriqꝫ, -rũqꝫ *corr.*	—
2	calida	calida	aqua calida [S_2	—
	ut	ut	sicuti	—
3	hiems	hyemps	hyemps	hyemps
	occupat	ac | cupat	occupat	—
	lauti	lanti	laute, lauti *corr.* S_2	—
4	sua	sua	sui	—
6	continuare potando	continuare potando	continuando potare, *corr.* S_1	—
7	probrum	ꝓbrium	probrũ	—
			v S_2	—
	vinolentos	vinolentos	vinolẽtos	vinolentos

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXII 9	sed et de recon-	sed et de re-	sȝ de cõ-	—
	ciliandis	conciliandis	ciliandis	—
	inimicis	inimicis	inimicis	inimicis
10	asciscendis	adsciscendis	adcciscendis, -sc	—
13	pateat	patet	pateat [*corr.* S_1	—
14	adhuc	adhuc	ad hoc, huc *corr.* S_2	—
15	ioci	loci	loci, ioci S_2 *m. et del.*	loci
	ergo	erga	ergo [S_2	—
17	deliberant dum	deliberandum	deliberant dũ	—
XXIII 1	humor	humor	humor	humor
	frumento	frumento	frumento, -ta *corr.* S_1	—
	quandam	quãdam	quadã, ˜ *add.* S_2	—
2	similitudinem	similitudinẽ	similitude, ĩeȝ *corr.*	—
4	fera	sera	fera [S_2	—
5	blandimentis	blandimẽ	blandimẽtis	—
	expellunt	appellunt	expellũt	—
	adversus	adversus	et adversus	—
7	haud minus facile	hanc minus facile	*omis.* S, S_2 *m.*	—
8	vitiis quam armis	vicijs quã armis	haut mĩꝰ facile	—
	vincentur	vincentur	vicijs q̃ armis vin-	—
XXIV 1	omni coetu	omni *omis.*	omĩ cetu [cent̃	—
2	idem	idem est	idem	—
	ludicrum	ludicrũ	iudiciũ	—
3	infestas	infestos	infestas	—
4	artem paravit	aut tempor aut	arteȝ parat	—
5	lasciviae	lascivia	lascivie	—
6	spectantium	expectanciũ	expectãciũ	expectanciũ
	quod mirere	qd' mirere	q̃ miretur, qd mirere *suprascr.* S_2	—
7	sobrii	sobrij	sobria, sobrij *corr.* S_2	—
	exercent	ex'cent	exertent, -cent *corr.* S_1	—
	lucrandi perdendive	lucrandi ne	lucrandi perdendi ve	—
9	de libertate	de | liberate	de lib'tate	—
10	contendant	contendant	cõtendunt	—
11	ac venire	in | vẽire	ac venire	—
12	prava	prava	prava	prava
	pervicacia	pernicacia	pernicacia, vic- *corr.* S_1	—
XXV 1	discriptis	desc'ptis	descriptis	—
2	ministeriis	mĩsterijs	mĩsterijs	ministerijs
3	suos penates	suos (suas?) penas	suos penates	—
4	ut colono	aut colono	ut colono	—
6	ac liberi	et liberi	et liberi	et liberi

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXV 9	impune	impium	impune	—
10	supra	supra	super	—
11	iis	hijs	hijs	hijs
12	regnantur	regnāt̃	regnantur, ur *del.* S_2	—
	ibi	ibi	illi [S_2	—
13	ceteros	ceteros	certos, cete'os *corr.*	—
XXVI 3	vices	vices	vices, s *del.* S_2	vices
4	dignationem	dignacionẽ	sec dignos, dignacionem *corr.* S_2	—
6	praebent	prestant	p̄stant, p̄bnt S_2 *m.*	—
7	labore	laborare	labore	—
8	ut	et	ut	—
	separent	separent	separent	separent
9	et	ut	ut	ut
	hortos rigent	rigent ortos	ortos rigent	
	imperatur	imperatur	imponitur, imparat̃	
10	unde	unũ	unde [S_2 *m.*	—
	digerunt	degerunt	degerunt, dig- *corr.*	—
11	ac vocabula	ac vocabula	atqꝫ vocabula [S_2	—
12	autumni	autipni	autumni	—
	perinde	proinde	p̱inde	—
	bona	bona	boni, bona *corr.* S_2	—
13	ignorantur	ignorantur	ignorācia, ātur *corr.*	—
XXVII 5	sepulcrum	sepulchrum	sepulchrũ [S_1	sepulchrum
7	aspernantur	aspernantur	ap̱puĩt, asp'nāt̃ S_2	—
	ac lacrimas	ac lac'mas	et lac'mas [*m.*	—
9	meminisse	memĩsse	meminisse	—
			liber scds (*rubr.*)	
10	commune de	cõmũe de	ꝯmũi, de *omis.*	—
	omnium	omni	oĩm [*m.*	—
XXVIII 1	auctor	autorũ	auctorũ, al. autor S_1	—
2	eoque	eosqꝫ (*del.*) eoqꝫ	eoqꝫ, qd *suprascr.* S_2	—
3	in Germaniam	in germaniã	et (in *corr.* S_2) germaniã	—
4	amnis	annus	ãnis, amnis S_1 *m.*	
	quo minus ut quaeque gens evaluerat	*DESVNT*	quo minꝯ ut queqꝫ gens evaluerat	—
5	permutaretque	p̱mnba'etqꝫ	mutaretqꝫ, p̱ *add.* S_2	—
6	divisas	divisas	devisas, di- *corr.* S_1	—
	igitur	igitur	ideo	—
8	gens	genus	gens [*corr.* S_2	—
9	Boihaemi	bohemi nomẽ	bohiemi, bohvemi	
	nomen	adhuc boij hemionẽ	nomẽ, *del.* S_2	—
	significatque	signatqꝫ	significatqꝫ, al. signatqꝫ *suprascr.* S_2	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXVIII 10	mutatis	mutatis	mutatibus, -tis *corr.* S_1	—
11	Aravisci	arvavisci	aranisti, -visti *corr.* S_1	—
	ab Osis	a bois	a boijs	—
12	an Osi	onosi	an boij, al. osi S_2 *m.*	—
	ab Araviscis	ab araviscis	ab araniscis, -viscis *corr.*	—
14	quia	quia	quia [S_1	quia
16	Nervii	neruli (ue-?)	ueruli (ne-?)	neruli
	affectationem	affectionẽ	affectionẽ	affectionem
17	Germanicae	germanie	germanice	—
	originis	originis	origimis	—
18	a similitudine	a sĩlitudine	a (et S_2) sil'itudine	a....
19	separentur	saperentur	sepentur	—
21	ne Ubii	nubij	nubij	nubii
	quidem	quidem	qui	—
22	meruerint	meruerũt	meruerint	—
23	conditoris	cõditores	conditoris	—
	origine	origine	originẽ, ˜ *del.* S_2	—
25	collocati	collocati	collocati [S_2	collocati
XXIX 1	Batavi	batami	batani, -vi *corr.* S_1, bathi	—
3	colunt	colunt	colũt, ĩ *add. et del.* S_2	—
	Chattorum	chactorũ	chattorũ	—
7	oneribus	honeribʒ	oneribʒ	—
11	populi Romani	populi ac	populi r.	—
13	mente animoque	mente aĩoqʒ	mente animoqʒ	mente animo-
14	cetera	cetera	ceterũ	— [que
	Batavis	batavis	batanis	—
	nisi quod	nisi q̄d	nisiqʒ, qd *suprascr.* S_2	—
15	ipso	ipso	ip̄e	—
	terrae	terre	terro, terre *corr.* S_1	—
	solo et	solet	solo et	—
18	Danuviumque	danubiumqʒ	danubiũqʒ	danubium
19	decumates agros	deum a thesagros	decumathes agros	—
20	inopia	inopia	inopie	—
	possessionis	passionis	possessionis	—
21	acto	acto	acto	acto
22	sinus	simus	sinus	—
XXX 1	ultra hos	ultrochos	ultra hos	—
	Chatti	catti	catti	catti
	Hercynio	herq'nio	hircino, -nio *corr.* S_1	—
3	patescit	patescit	patescit	patescit
	durant	durat	durant	—
5	simul	simul	*omis.*	—
	atque	atqʒ	atqʒ	atque

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXX 7	maior animi vigor	maior vigor	maior animi vigor	—
9	nosse	nosse	nosce'	—
	intellegere	intelligere	intellig'e	intelligere
	occasiones	actiones	occasiones	—
13	concessum	concensũ	consensum	—
14	in pedite	impedite	impedite	—
	quem	qm̃	q̃, qm̃ S_2 *m.*	—
16	videas	videas	videns, -eas *corr.* S_1	—
	Chattos	chartos	chattos	—
	rari	rari	rari	rari
17	id	id	ul, id S_2 *m.*	—
19	cunctatio	cũctacio	cunctacio	cunctacio
	propior	propriora	proprior est [S_2	—
	constantiae est	constancie est	constancie, est *add.*	—
XXXI 1	et aliis	et alijs	et (S_2 *in rasura*) alijs	—
	raro	raro	rara	—
2	audentia	audencia	audiencia, al. audencia S_2 *m.* [S_1	—
3	adoleverint	adoleverint	aboleverit, ad- *corr.*	—
	crinem	crinem	crimẽ, -nẽ *corr.* S_1	—
4	exuere votivum	exuere notivũ	exuere ceso (*del.*) votivũ	—
	obligatumque	obligatũ	obligatũqʒ	—
6	revelant	revelẽt	revelant	—
	seque tum	sequentũ	seqʒ tamen, tum *corr.* S_1	—
7	nascendi	nascendi	nascendi	nascendi
8	et imbellibus	in bellibus	et inbellibus	—
9	ferreum insuper	ferreũ insuper	ferreũ, insup S_2 *m.*	—
10	gestat	gestat	gestant, n *del.* S_2	—
12	canent	canent	canent	canent
13	suisque	suisqʒ	suisqʒ quisqʒ	—
14	haec	hec	hijs	—
15	vultu	cultu	cultu	cultu
	mitiore	mitiore	mitiori	—
16	cura	cura	cura [S_2	cura
17	quemque	quemqʒ	qnqʒ, quemqʒ *corr.*	—
18	exanguis	exsãguis	exaguis, -ãg- *corr.* S_2	—
	durae	dure	dure	dure
19	impares	impars	impares	—
XXXII 1	Chattis	chattis	chattis	chattis
	certum	certũ	crimẽ, certũ *suprascr.* S_2	—
2	terminus	termĩꝰs, s *del.*	terminꝰ	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXXII 2	ac Tencteri	ac teneteri	et teneteri, tenctteri *corr.*, tencteri *suprascr.* S_2	—
3	Tencteri	teneteri	tencteri	—
	decus	decis	decus ine S_2	—
4	disciplinae	discipline	discipulus	—
	Chattos	chattos	chattos	chattos
5	laus	laus	laus	laus
	Tencteris	teneteris	tencteris	—
	instituere	institure	instituere	—
6	hi	hij	hic, hij S_2	—
7	haec	hec	hic, hoc *corr.* S_2	—
10	ferox	ferox	ferax	—
XXXIII 1	Tencteros	teneteros	tencteros	—
	Bructeri	bructerj	bructeri	—
	olim	olim	*omis.*	—
	occurrebant	occurrrebãt	excurrebãt	—
2	Chamavos	chamanos	chamanos, -vos *corr.* S_2	chamanos
	Angrivarios	augrinariosũ	auginarios, augr- S_1, angrivarios *corr.* S_2	augrinarios
	immigrasse	migrasse	ĩmigrasse	—
3	Bructeris	bructeris	bructeris	bructeris
5	nam	nam	nõ, nã *corr.* S_1	—
6	quidem	quidem	quibꝫ, quid' *corr.* S_1	—
7	Romanis	romanis	roboris, romãis *corr.* S_2	—
8	oblectationi	oblectacioni	oblectacõni	oblectacioni
10	at	ac	ac, at *corr.* S_2	ac
	urgentibus	ingentibꝫ	in gentibus	—
11	nihil	nichil	michil, nichil *corr.* S_2	—
XXXIV 1	Angrivarios	augrivarios	augrinarios	—
	Chamavos	chamanos	chamanos, -vos *corr.* S_2	chamanos
	Dulgubnii	dulcubuni	dulgibini cubrini, dulcubimi *corr.* S_2	—
2	Chasuarii	chasuarij	chasuarij	chasuarij
	cludunt	cludunt	claudũt, a *del.* S_2	—
	haud	haut	haud	haud
	perinde	pinde	pinde	—
3	Frisii	frisi	frisij	—
4	Frisiis	frisis	frisis	frisis
6	immensos	ĩmensos	in menso, -sos *corr.* S_2	—
7	quin etiam	quineciam	qñqꝫ, quĩ etiã S_2 *m.*	—
9	fama	forma	fama	—
	volgavit	vulgavit	wlgavit	vulgavit
10	magnificum	magnificũ	magnificũ	magnificum
	claritatem	cla'itatẽ	claritate, -tẽ *corr.* S_2	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXXIV 11	consensimus	consensimꝰ	consensimꝰ	consensimus
15	scire	scire	scire ✕	—
			2ª ps operis *(rubr.)*	
XXXV 1	in septentrionem	in septentrionẽ	ad septentrionẽ	—
3	Frisiis	frisis	frisis	—
4	litoris	lite'is	littoris	—
	occupet	occupat, -et *corr.*	occupet	—
5	optenditur	obtendit	obtenditur	—
	Chattos	chattos	chattos	chattos
6	sinuetur	sinuetur	sinuetur	sinuetur
	tam	tam	tam	tam
7	Chauci	chauci	chauci	chauci
9	malit	malit	malit	malit
10	quieti	qui et	quieti	—
13	agant	agunt	agunt	agunt
	assequuntur	assequũtur	assequantur	—
XXXVI 1	Chaucorum	chancoꝝ	chaucorũ	—
2	inlacessiti	in lacessiti	in‿lacessiti˙ diu	—
3	iucundius	iocundius	iucundius	—
	fuit	fuit	facit, fuit *corr.* S_2	—
4	inpotentes	inpotentes	unpotentes, imp. *corr.* S_1	—
	quiescas	quiescas	cõrq'escas, cõr *del.* S_2	—
	ubi—agitur	vbi—agit	nisi—agatur, ubi—agitur S_2 *suprascr.*	—
5	nomina	nomĩe	nomine	nomine
	superioris	s'r *(del.)* supioris	supioris, -res *corr.* S_2	superioris
6	nunc inertes	*DESVNT*	nũc inertes ac stulti	—
	ac stulti			—
7	vocantur; Chattis		vocantur. chattis victoribus	—
	victoribus			—
8	tracti	tracti	tacti, tracti *corr.* S_2	—
	Cheruscorum	cherys eorũ	cheruscorũ	—
	Fosi	fosi	fosi	fosi
		o		
9	adversarum rerum	adversarũ rerũ	adversariorũ, adversarũ rerũ *corr.* S_2	—
	ex aequo	ex equo	et equi, al. ex equo S_2 *m.*	—
10	secundis	scdis	seculis, -dis *corr.* S_2	—
XXXVII 1	sinum	finũ	sinũ	—
2	parva	perva	parva	—
3	famae	fama, fame *corr.*	fame	—
4	ac spatia	et spacia	ac spacia	—
	ambitu	ambitũ	ambitũ	ambitũ
6	fidem	fidem	fide	fidem

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXXVII 6	sescentesimum	sexcentesimũ	sexcentesimũ	sexcentesimũ
	quadragesimum	xl	xl	xl
7	Cimbrorum	cimborũ	cimbrorũ	—
8	Metello	metallo	metello	—
	ac Papirio	ac papirio	ac papirio	ac papirio
	consulibus	comes	consulibus	—
9	quo si ad	quasi ad	quo, si ad *add.* S_2	—
	imperatoris	impris	imperatoris	imperatoris
	Traiani	traiani	traiani	traiani
10	consulatum	consulatũ	constitutũ, -sulatũ *corr.* S_2	—
	ferme	ferme	ferime, ferme *corr.* S_2 *m.*	—
12	longi aevi	longevi	longi evi	—
13	Samnis	sanis	samnis, sannis *corr.* S_1	—
	Galliaeve	gallia (gallie *corr.*) ve	gallieve	—
16	quam	quã	quã, q̃ȝ *suprascr.* S_2	—
	et ipse	et ipe	in ipo et ipe	—
17	Pacoro	pacoro	pachoro	—
	deiectus	deiectus	derectus	—
	obiecerit	abiecerit	abiecerit, ob- *corr.* S_1	abiecerit
18	at	at	et, at *suprascr.* S_2	—
19	Gnaeoque	marcoqȝ	marco$_n$, qȝ *add.* S_2	marco . . .
	Mallio	malio	manlio	—
20	consularis	consularis	cons, ularis *add.* S_2	—
	populo Romano	P. O. P. R.	populi r	—
21	Varum	suarũ	varrũ	—
	trisque	tresqȝ	tresqȝ	tresque
	eo	eo	ea, eo *corr.* S_1	—
	etiam	et iam	eciã	—
22	nec	nec	ne, c *add.* S_2	—
	divus Julius	divus julius	divus gallus in (*del.*) iuliꝯ	—
23	Nero et Germanicus	nero et germanicis	nero germanicꝯ	—
24	eos	eos	eo, eos *corr. et suprascr.* S_2	—
	perculerunt	perculerũt	pertulerũt	—
25	inde	inde	tũ, inde S_2 *m.*	—
26	occasione	actione	occasione	—
27	hibernis	hibervis	hibernis	—
	Gallias	gallicis	gallias	—
28	inde pulsi	pulsi nam	pulsi nã	. . . nam

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXXVIII 1	Suebis	suevis	suevis	suevis
2	Chattorum	chattorum	chattorum	chattorum
	Tencterorumve	[II] vegens	fecteroꝝve (tenctteroꝝ	—
	gens	[I] teneteroꝝ	S_2 *m.*) gens	—
3	optinent	obtinet	obtinēt	—
4	nominibusque	om̄ibꝯ [*corr.*	nōmibusqʒ	—
	discreti	destricti, dis-	discreti	—
	in commune	in coueʒ	universi, ī cōe S_2 *m.*	—
5	Suebi	suevi	suevi	suevi
6	crinem	crinē	crines, -nē *corr.* S_2	—
	nodoque	modoqʒ	nodoqʒ	—
	Suebi a	suevi a	suevi a	suevi a
7. 8	Sueborum	suevoꝝ	suevorū	suevorum
9	quod saepe	qd' supius *(del.)*	quibus sepe ac-	—
	accidit	sepius accidit	cidit, qd S_2 *m.*	—
	rarum	rarū	rarum	rarum
10	intra iuventae	intra iuvēte	inter viuente, iuu- *corr.*	—
	Suebos	suevos	suevos [S_2	suevos
11	horrentem	ho'rentia. -tem *corr.*	horrentē	—
12	in ipso	in ip̄o	in ip̄o	in ip̄o
	solo vertici	(solo *omis.*) ver-	vertice ligant, solo *et*	—
	religatur	tice religant	re- *add.* S_2	—
13	ornatiorem	ornatorem	ornacioreʒ, -toreʒ *corr.*	—
	habent	habent	habent [S_2	habent
	formae	forme	force, -me *corr.* S_2	—
	innoxia	innoxie	inopie, innoxie *corr.* S_2	—
15	et terrorem	et terrorem	et terrorem	et...
	bella	bella	bello, bella *corr.* S_1	—
	comptius	compti ut	compti ut	—
16	ornantur	armant̄	armantur, ornantur S_2	armantur
XXXIX 1	vetustissimos	vetustissimo	vetustissimos (se *adi.*	—
	se nobilissimos-	seu nobilissi-	S_1 sev S_2) nobilissimos-	...suevorum
	que Sueborum	mos suevoꝝ	qʒ suevorū semones	—
2	Semnones me-	semores *(del.)* se-	(-nones *corr.* S_2) memo-	—
	morant	mones mēorant̄	rant	—
3	stato	statuto	estivo, al. stato S_2 *m.*	—
	patrum	patriū	patrū	—
4	sacram	sacrū	sacrarū, sacrū *corr.* S_2	—
			et add. in m. sacram	—
	omnes	om̄is	nomībusqʒ, oīs S_2 *m.*	—
	eiusdem	eiusdemqʒ	eiussdem, s *del.* qʒ *add.*	—
7	luco	loco	luco [S_2	—
8	prae se	p'se	pre se, esse *suprascr.* S_2	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XXXIX 9	est	esta	est	—
10	evolvuntur	evolvunt̃	volvũtur	evolvuntur
11	initia	inicia	iniciã,˜ *del.* S_2	—
13	adicit auctoritatem	adicit aucto'itatẽ	aditur aut̃ (*del.* S_2)	—
	fortuna	fortuna	fortuna, auct̃em fortũa S_2 *m.*	—
	Semnonum	semnovũ	semonũ	—
	centum pagis	centũ *LACVNA*	centũ pagis	—
14	habitant	hĩtant̃	habitatur	—
	corpore	co'pore	corpore, tpe S_2 *m.*	corpore
	efficitur	efficiũt	efficitur	—
15	Sueborum	suevorũ	suevorũ	suevorum
XL 1	Langobardos	largabardos	largobardos, lang- *corr.* S_2	—
	paucitas	paucitas	pauca, paucitas *corr.* S_2	—
	nobilitat	nobilitat	nobilitas, -tat *corr.*	—
2	cincti	cincta	cincti [S_2	—
3	ac periclitando	ac piclitando	et periclitando [S_2)	—
	Reudigni deinde	reudigni deinde	rendigni (reu- *corr.*	—
4	et Aviones	et aviones	demũ et aniones, av-	—
	Varini	varmi	varmi [*corr.* S_2	varmi
	Eudoses	eudoses	endoses, eud- *corr.* S_2	—
5	Suardones	smarines	suarmes seu suardo-nes, suardones S_2 *m.*	—
	Nuithones	muthones	nuithones, vuit- *corr.*	—
	aut silvis	aut silvis	et (aut S_2) silvis [S_1	—
7	in commune	in cõmũe	mamme (inanime *corr.* S_1)	—
	Nerthum	necthum	nerthũ, ĩ cõe nerthũ	—
	id est	id est	.i. [S_2 *m.*	—
8	matrem	matsem	mreȝ	—
9	invehi	invehi	invehere, -hi *corr.* S_2	—
10	castum	castrũ	castũ	—
	in eo	in ea	in ea	. . ea
11	concessum	concessum	conmissũ (concessũ *corr.* S_2) seu con-	—
12	intellegit	intelligit	intelligit cessũ	intelligit
	bubus	bubus	bubus	bubus
13	prosequitur, laeti	*DESVNT*	prosequitur diti	—
14	tunc dies, festa loca		(leti S_2) tũc dies	—
	quaecumque		festa loca que-	—
	adventu		cumqȝ advẽtu	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XL 16	clausum omne	clausũ oñe ferrũ	*DESVNT*	—
	ferrum; pax et	pax et quies	S_2 *m:* clausũ oñe ferrũ	—
	quies tunc tantum	tunc tantũ nota	pax et quies tũc tan-	—
17	nota, tunc tan-	tũc tantũ	tũ nota tũc tãtũ	—
	tum amata	armata	amata	—
18	satiatam	saciatã	sacratũ, saciatã *corr.* S_2	—
	mortalium	*omis.*	mortaliũ	—
	deam	deam	deum, deam *corr.* S_2	—
21	quos	quos	equos, e *del.* S_2	—
	idem lacus	idem lacus	idem lacus	idem lacus
	arcanus	archanus	archanus	archanus
	hinc	huic	hinc	—
23	perituri	parituri	pericia, -ituri *corr.* S_2	—
XLI 1	et	et	Sʒ, Et S_2	—
	Sueborum	verborũ	b'borũ, v'borũ S_1 sue S_2 *infra lin.*	—
2	porrigitur	porrigitur	porrigitur 3ª ps operis *(rubr.)*	—
	propior ut	proprior ut	PRopior ut, ꝑpior vt S_2 *suprascr.*	—
	quomodo	cõmodo	quomõ	—
6	Raetiae	recie	recie	recie
	provinciae	provincia, e *corr.*	provintie	—
7	custode	custode	custodia, -de *corr.* S_2	—
	transeunt	transeunt	transierint, seunt *corr.*	—
8	castraque	castraqʒ	castaqʒ, r *add.* S_1 [S_2	—
9	patefecimus	patefecimus	patefacimꝰ	—
10	flumen	fulmẽ	flumẽ	—
	inclitum et	inclitum et	ignotũ olim, incli-	—
11	notum olim	notũ olim	tum olim et notũ *corr.* S_2	—
XLII 1	Varisti	narisci	norisci	—
	ac deinde	et inde	ac deinde	—
	Marcomani	marcomã	machomãni	—
2	Marcomanorum	marco | morũ	marchomãnorũ	—
3	ipsa etiam	ipa eciã	ipa eciam	ipsa eciam
	sedes	sedes	fides, sedes *corr.* S_2	—
	Boiis	boijs	boijs	boijs
4	parta	parca, -ta *corr.*	parta	—
	Varisti	narisci	naristi	—
	Quadive	quadi ne	quadive	—
5	velut frons	velut frons	universaliter finis, velut frõs *corr.* S_2	—
	Danuvio	danubio	danubio	danubio
6	praecingitur	pagĩt	peragitur	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XLII 6	Quadisque	quadisqʒ	quadis ve	—
7	manserunt	mansere	mansere	—
8	Marobodui	marobodui	maroboditani, -dui *corr.* S_2	—
	externos	externus	externos	—
9	sed vis	sed ius	si (sed *corr.* S_2) vis	—
10	saepius	sepe	sepius	—
XLIII 1	retro	retro	retro	retro
	Cotini	gothini	gotini	—
	Osi Buri	osiburi	osi buri, al. siburi S_2 *m.*	osiburi
	terga	t'ra	terga	—
2	Quadorumque	quadorũqʒ	quadorumqʒ	quadorumqʒ
	claudunt	claudũt	claudunt, clu- *corr.* S_2	claudunt
3	cultuque	cultu	cultuqʒ	—
	Suebos	suevos	suevos	suevos
	Cotinos	gotinos	gottinos	—
5	partem	partem	partim, -tem *corr.* S_1	—
6	alienigenis	alienis	alienigenis	—
7	Cotini	cotini	gotini	—
	et	ut	et	—
10	Suebiam	sueviam	sueviaʒ	sueviam
12	Lygiorum	legiorũ	legiorũ, al. vegioꝝ S_2 *m.*	legiorum
13	nominasse	nomĩasse	nõĩa, -sse *corr.* S_2	—
14	sufficiet	sufficiet	sufficient, n *del.* S_2	—
	Helvaeonas	helveconas	heluecanas, haliosuas *suprascr.* S_2	—
	Manimos	mamnus	manimos, inan- *corr.* S_2	—
	Helisios	heliseos	helisios	helisios
15	Nahanarvalos	nahanarvalos	nahauerhales, -nales *corr.* S_2	—
	Nahanarvalos	nabarnalos	nahauernalos, nahar-valos *corr.* S_2	—
	religionis	regiõis	religionis	—
18	ea vis	eavis	ea vis	—
19	superstitionis	supsticionis	suꝑpicionis	—
21	Harii	alijs	arij, alij al. arij S_2	—
22	truces	trucis	trucis	trucis
23	insitae	insite	insita, -te *corr.* S_2	—
	feritati	feritate	feritate, -ti *corr.* S_2	feritate
	lenocinantur	lenocinant̃	leocinantur, leno- *corr.* S_2	—
24	tincta	tincta	cincta, ti- *corr.* S_2	—
25	feralis	feralis	legalis *(del.)* feralis	—
26	nullo	nullo	null'm, nullo *corr.* S_2	—
28	Lygios	ligios	ligros, ligyos S_2	—
	Gotones	gothones	gothones	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XLIII 28	regnantur	regnãt	regnant	regnant
31	Lemovii	lemonij	lemonij	lemonij
	omniumque	oĩcumque	omniũqʒ	—
32	rotunda	rutũda	rotunda	—
XLIV 1	Suionum	sui oĩm	Si nouũ, si‿nouũ S_2	—
	hinc	huic	hinc	—
	ipso	ipo̅	ipo̅	ipo̅
	in Oceano	in oceanũ	in occeanum	—
2	viros	vios	vires	—
	navium	navis	naviũ	—
3	quod	q'	qʒ, qδ S_1	—
	utrinque	utrumqʒ	utriusqʒ	—
4	frontem	frontem	fronte, -tẽ S_2	—
	ministrant	mĩstrantur	mĩstrantur	—
5	ordinem	ordine	ordinem	—
6	hinc	huic	hinc	—
8	non precario	non preterio	nisi (non *corr.* S_2) p̄cario	—
10	in promiscuo	in promisco	in promiscuo	—
	clausa	causa *(del.)* clausa	clausa	—
11	subitos	subitos	subitos, -tvs *corr.* S_2	—
	incursus	incursus	excursus, incursꝯ *corr.* S_2	—
12	otiosae	ociosa	ociosa	—
XLV 1	trans Suionas	trans suiones	trans sinonas, al. t̃nsuionas S_2 *m.*	—
2	cludique	claudiqʒ	claudiqʒ	claudiqʒ
	hinc	huic	hinc	—
3	in ortum edurat	in ortu sedurat	in ortu se durat	—
4	hebetet	habet et	habet, ebetet et *corr.* S_2	—
5	emergentis	emergentis	emergent, is *add.* S_2	—
	equorum	eorũ	eorũ, d *add.* S_2	eorũ
8	Suebici	sevici	suevici	—
	Aestiorum	estiorũ	aestorũ, Estiorũ S_2	—
9	adluuntur	adluuntur	adbuuntur, b *in* l *mut.* S_1	—
	Sueborum	suevoꝝ	suevorum	suevorum
10	propior	ꝓprior	propior	—
12	omniumque	oĩmqʒ	oĩmqʒ	omnium . .
13	cultorem	cultore	cultorem	—
	etiam	et iam	eciaʒ	—
	hostis	hostes	hostes	hostes
14	fustium	fustiũ	fusciũ	—
15	fructus	fructvs (v *corr.*)	fructus	—
	quam	qm̃	quã, q̃ʒ *suprascr.* S_2	—
17	quod	qd'	quibʒ	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XLV 17	glaesum	glesum	glesum	glesum
18	ipso	ip̄o	ꝓprio	—
19	quaeve	que ne	queve	—
	compertumve	comꝑtum ne	compertũ ve	—
20	quin etiam	quin eciam	qñqʒ, quĩ etiã S_2 *m.*	—
	eiectamenta	eiectamẽta	eructamẽta, eiectamẽta S_2	—
22	rude	unde	rude	—
	perfertur	perfertur	profertur	—
23	arborum esse	arborũ esse	arborum esse	arborum esse
24	intellegas	intelligas	intelligis, -gas *corr.* S_2	—
26	humore	humore	hũore	humore
	durescente	indurescente	durescente	—
	materia	ūia .	materia	—
	cluduntur	cludunt̃	cludunt̃	cluduntur
27	fecundiora	secundi ora	fecundiora	—
	igitur	igit̃	ergo	—
28	tura	thura	thura	thura
	balsamaque	balsamaqʒ	balsama quoqʒ	—
	sudantur	ſudant̃	sudantur	—
30	solis	solis	solius, solis *corr.* S_2	—
	radiis	radijs	radius, radijs *corr.* S_2	—
31	vi	in	in, vi *corr.* S_2	in
32	sucini	sucũ	suaʒ, succini *corr.* S_2	—
33	igni	igne	igne	igne
	temptes	temptes	tẽtes, tẽptes S_2 *m.*	—
	taedae	tede	tecle, tede *corr.* S_2	—
	alitque	alitqʒ	illicqʒ, alitqʒ *corr.* S_2	—
34	olentem	olentem	oleatẽ, olentẽ *corr.* S_2	—
35	resinamve	resinã ve	resinam ve	resinam ve
36	Suionibus	smommbus	sinonibʒ	—
	gentes continuantur	gentes cõtinuantur	gentes continuantur	gentes continuantur
	cetera	cetera	cetero	—
37	similes	sĩles	similes esse, esse *del.* S_1	—
	differunt	differũt̃	differunt	—
	quod	q'	qʒ, qꝺ S_1	—
38	a servitute	a *omis.*	a servitute	—
39	degenerant	degenerãt	degenerant	degenerant
XLVI 1	Suebiae	sutuie	suevie	—
	finis	fines	fines	fines
	Peucinorum	pencinorũ	Prutinorũ, peucinoꝝ peucuroꝝ peucini S_2	—
	Venetorumque	venetorũqʒ	venetorũ, -thorũ S_2	—
3	quamquam	quiq̃ʒ	q̃'qʒ	—

Cap.	Editio Muellenhoffii	M	S	γ
XLVI 3	Peucini	pencini	prutini, peucini S_2	—
	quidam	quidem, -dam *corr.*	quidaȝ	—
5	omnium	oĩm	amniũ, omniũ S_1	—
	ac torpor	actor pro	ac torpor	—
6	conubiis	coñubijs	coñubijs	connubiis
	mixtis	mixtos	mixtos	mixtos
7	foedantur	sedant̃	fedantur	—
	Veneti	veneti	veneti, -thi *corr.* S_2	veneti
8	quidquid	quidquid	i quicqȝ	—
	Peucinos	pentinos	prutinos, peutinos	—
	Fennosque	fennosqȝ	fennosqȝ [S_2	fennosqȝ
9	montium	monciul	monciũ	—
11	domos	domos	domos	domos
	figunt	fingunt	fingunt	fingunt
	pedum	peditũ	peditũ	peditum
13	equoque	equoꝝ	equoqȝ	—
16	solae	sole	sola	—
	sagittis	sagittis	sagittis	sagittis
18	partemque praedae	*DESVNT*	partemqȝ prede	—
19	petunt nec aliud		petunt nec aliud	—
	infantibus		infantibus	—
	ferarum	serarũ	ferarũ	—
	imbriumque	imbriũqȝ	hymbriumqȝ	—
20	suffugium	suffugiũqȝ (qȝ *del.*)	suffugiũ	—
	quam	quã	quã, q̃ȝ *suprascr.* S_2	—
21	huc	hoc	v hic, hic S_2 o	—
25	securi adversus	securi adversus	*DESVNT,* S_2 *m.:*	—
	deos	deos	securi adu'sus deos	—
26	voto	noto	voto	—
27	Oxionas	oxianas	exionas	—
28	voltusque	vultusqȝ	wultusqȝ	vultusqȝ
	gerere	gerese	gerere	—
	quod	qđ	que	—
		Cornelij Taciti	—	
	Subscriptio	de origine	—	
	rubro liquore	et situ germa-	—	
	exarata:	norum Liber	—	
		Explicit	—	

Exaratis ita collationibus una adhuc res impedit, quominus statim ad ipsorum codicum indoles inter se conferendas transeamus: nam varias correcturas passi sunt M et S primumque disputandum erit, quaenam fides his sit habenda. Neque multum dicendum est de codice M; quascumque enim correcturas exhibet, exaratas esse ab eiusdem librarii manu, qui ipsum contextum conscripsit, mihi persuasum est: qui plerumque iam inter scribenda verba errasse se intellexit mutavitque mutanda atramento, nonnullas vero correcturas finito libro, cum titulum et litteras quas vocamus initiales minio pingeret, in religendo libro notavit minio. Cuius correcturis, cum admodum simplices sint et plerumque verborum conexum corruptela aliqua deletum restituant, eandem auctoritatem quam reliquis codicis lectionibus habere licebit. — Longe alia neque tam simplex res est in codice S. Qui codex a quo librario conscriptus est, ab eodem correcturam quoque passus est continuam, quae, ut e lectionibus in collationibus nostris nota S_1 ornatis apparet, aut corruptelam aliquam corrigendo vel interpolando natam in formam genuinam redigunt aut et ipsae interpolando student. Quas correcturas omnes ex ordine enotare nolim, ne nimis spatii in re minoris momenti consumam relegoque propterea lectorem ad collationes, e quibus cognoscet, multas non esse lectiones, quae correctorem nostrum alio fonte quam archetypo et ingeniolo suo usum esse demonstrent: excipias cap. XXVIII 1, ubi S cum codicibus CD exhibet *auctorum*, S_1 cum codicibus AB *al. autor* in m.; addam nonnullos locos, ubi aperte suo Marte corrigit S_1:

cap. II	15	S	*ingaenones*	S_1 *ingvenones* (L. vulg. *ingaevones*)
	17	S Lv.	*deo*	S_1 *al. deos* i. m.
VIII	8	S	*scd'm*	S_1 *sclm* i. m. (S_2 Lv. *sctm*)
XII	1	S Lv.	*quoque*	S_1 *al. quemque* i. m.
XXIII	1	S Lv.	*frumento*	S_1 *frumenta*
XXXVII	13	S Lv.	*samnis*	S_1 *sannis*
XL	7	S	*mamme*	S_1 *inanime* (S_2 Lv. *in commune*)

Exceptis his locis reliquas manus S_1 correcturas ex archetypo codicis S deductas esse putaverim. Ab eadem manu etiam scholia marginalia exarata esse supra (p. 83) monuimus.

Sed praeter hanc correcturam passus est codex noster alteram a manu recentiore S_2, de qua iam compluribus locis (p. 24. 83) egimus: nunc iam quaestionem de hac manu ad finem perduci opus est. Locos, ubi istius manus correcturae consentiunt cum codice H, in

paginis 24—31 collegimus; nunc iam nonnullae accedunt, quae congruunt cum codice V, ubi nobis codicis H testimonia desunt:

cap. II 13 *editum ei* — 23 *evaluisse* — III 1 *memorant* — 4 (*barditum al.*) *baritum* — IV 9 *inedia in* — V 12 *proinde* — XI 12 *adsumitur* (*b* suprascr. V) — XVI 7 *nec caementorum* — XVIII 7 *et propinqui* — XIX 18 *adgnatis* — XXII 1 *statim e* — XXII 7 *vinulentos* — 14 *adhuc* — XXXIV 2 *cludunt* — XXXIX 4 *sacrum, sacram* — 8 *prae esse* (Lect. vulg. *prae se*) — XL 1 *paucitas nobilitat* — 18 *saciatam* — XLV 30 *radiis.*

Videmus his in locis et cum codice V consentire correctorem nostrum et compluribus quidem lectionibus codicis V solius propriis, ubi, si talis lectio etiam exstitisset in codice H, factum fore ut a collatoribus omitteretur non puto (e. g. III 4 *baritum* IV 9 *inedia in* XXXIX 8 *prae esse,* alia). Praeterea nonnullae lectiones inter codicem V et S_2 correcturam conspirant, ubi aliam lectionem in codice H exstitisse scimus; quae sunt:

XIV 3	*infamem* VS_2	*infame in* SH corr.
XXXIX 1	*seu nobilissimosque* VS_2	*seu nobilissimos* H
3	*stato* VS_2	*statuto* H
14	*corpore, tempore* VS_2	*numero* adi. H

Neque tamen eo adduci possumus, ut S_2 secundum codicis V auctoritatem correxisse coniciamus, quia leviorum discrepantiarum inter codicem V et S_2 exsistentium etiam plures sunt quam inter H et S_2, et S_2H saepius stant contra codicem V (XXXIII 10 *at* S_2H, *ac* V, XXXVIII 12 *religant* S_2H, *rei ligant* V): quas res cum perpendimus, necessario concludemus, S_2 neque e V neque e H correxisse, sed nexum aliquem artiorem intercedere inter manum S_2 et codicem δ. Qui nexus duplici modo exoriri potuit: aut enim S_2 suo Marte correxit et δ exscriptus est e codice S iam correcto, aut S_2 pro fonte correcturarum suarum codicem illum δ habuit. Neque illud fieri potuisse puto illis de causis, quas p. 33 exposui, et quia codex δ anno 1466 iam exsistebat et Romae fuit in manibus Hugonis Haemste, quod apparet e subscriptione codicis V, S_2 autem, id quod p. 82 demonstrare studuimus, post annum 1466 correcturam suam perfecit. Quare iam pro certo habeo, S_2 correxisse secundum codicis δ auctoritatem. Sed non omnes huius correctoris lectiones statim codici δ vindicare audeam, nam S_2 et ipsum non vacare interpolationibus supra (p. 33) vidimus: quamobrem tunc tantum lectionem aliquam ab eo exhibitam codici δ vindicabimus, cum S_2 aut cum H aut cum V aut cum utroque consentit. Cumque nonnullis locis S_2

cum V_2 quoque consentiat (X 4 *tenent* — 15 *contactis* — XIII 5 *propinquus* — XXVI 3 *vice* — XXXVIII 16 *ornantur*), his exemplis sententiam nostram p. 75 prolatam fulciri videmus, etiam V_2 correxisse secundum archetypi δ fidem. Sed iam hoc non agamus, ut codicem δ amplius restituamus quam capite altero factum est — neque enim immutaretur uberiore hac constructione sententia nostra de origine eius e codicum genere CD — sed finem potius faciamus disserendi de manu S_2 et pro lucro habeamus, quod eam e codice δ correxisse vidimus: cuius discrepantia cum talis sit ab ipso codice S, ut de origine eius ex archetypo huius ipsius codicis cogitari non possit, codicem δ archetypum codicis S non fuisse putandum est: quare lectiones manus S_2 in contemplanda codicis S indole omnino neglegamus et veniam petamus, quod tota disputatio de manu S_2 tam diu nos est remorata.

Atque iam, si placet, expeditis correctoribus ad ipsorum codicum comparationem accedamus quaeramusque, utrum re vera ex uno eodemque archetypo profluxerint M et S necne: qua in re monendum est, ne de ea actum iam esse putemus, quia Holder in editione sua hoc archetypum saepius littera γ notaverit eumque secutus sit Baehrensius. Indicat haec littera lectiones quasdam, quae et in M et in S consentientes reperiuntur: quas lectiones accuratius iam consideremus. Vindicat Holder centum nonaginta uno fere locis lectionem aliquam codici γ; at centum septuaginta septem locis haec lectio cum vulgari traditione ita consentit, ut eam codicis γ propriam minime esse statim intellegas: in quibus multi sunt loci codicis γ a lectione vulgata sola ratione scribendi discrepantes, quorum exempli gratia proferam: III 18 *recie* — XVIII 12 *archana* — XIX 1 *septa* — XXVII 5 *sepulchrum* — XXX 19 *cunctacio* — XXXI 18 *dure* — XXXIII 8 *oblectacioni* — XXXVII 6 *xl* (pro *quadraginta* numero per litteras expresso) — XLI 6 *recie* — XLV 17 *glesum* — alia: quae lectiones in omnibus fere deterioribus codicibus leguntur neque codicibus M et S proprium quoddam archetypum fuisse — nisi forte graviora accedunt momenta — demonstrant.

Complures praeterea sunt loci, quos Holder refert in codicem γ, quibus vero M et S haud plane consentiunt inter se, e. g.:

	M	S	γ
III 16	*reperta*	*repertam*	*reperta*
XXXIII 2	*augrinariosum*	*augrinarios*	*augrinarios*
XXXIV 2	*haut*	*haud*	*haud*
XXXVII 17	*abiecerit*	*abiecerit*, S_1 *ob-*	*abiecerit*
XLIII 14	*heliseos*	*helisios*	*helisios*

Restant septem loci, quibus M et S re vera consentiunt contra lectionem vulgatam ita, ut primo aspectu cogitari possit de communi quodam archetypo: sed hae quoque lectiones aut minoris momenti sunt aut etiam in reliquis codicibus deterioribus leguntur, quos omnes ex uno eodemque archetypo derivatos esse nemo contendet. Sunt autem hae lectiones:

VII 5 vincire] *vincere* MS. Cum MS faciunt codices Romanus (Angelicae Bibliothecae) et Venetus secundum editionem Massmannianam p. 57.

XXV 11 iis] *hijs* MS. *his* quinque praeter nostros exhibent codices hoc loco (cf. Massmann p. 89), ut corruptela est frequentissima.

XXVIII 16 affectationem] *affectionem* MS. A codicum nostrorum parte Romanus quoque stat et H.

XXXIV 2 thasuarii] *chasuarij* MS. *c* et *t* facillime confunduntur, unde *chasuarii* invenimus etiam in codicibus Vaticano 4498, Urbinate 655, Romano, Hummeliano.

XL 4 varini] *varmi* MS, corruptela quam levissima.

XLIII 23 feritati] *feritate* MS, ablativum casum Venetus quoque codex praebet.

XLV 5 deorum] *eorum* MS: haec lectio praeterea in codicibus Urbinate, Romano, Florentino legitur.

Reliquae iam sunt e tanto lectionum congruentium numero duae, quibus re vera M et S coniuncti stant contra lectionem vulgatam:

XXV 6	MS *et liberi*	Lv. *ac liberi*
XXXV 13	*agunt*	*agant*

Quae lectiones aut casu consentiunt aut ex uno eodemque archetypo deductae sunt: quod tum demum diiudicare poterimus, cum Holderi codicem γ reliquis lectionibus codicum M et S consentientibus amplificaverimus et in hunc consensum inquisiverimus. Nam hanc rem Holder ad umbilicum non adduxit: neque enim omnes lectiones codicum M et S proprias et inter se congruentes sub nota γ collegit. Quod cum non fecerit, comparationem codicum M et S denuo instituamus necesse est. Qua in re primum quidem omnes lectiones aut consentientes aut dissentientes omittamus, quae scribendi tantum rationis causa enotatae sunt, et in quibus aut congruunt aut divergunt codices M et S aut inter se aut cum lectione vulgata: res enim orthographicas in talibus codicibus, quippe qui sub finem saeculi XV orti sint, minimi momenti esse iam supra monuimus; tamen hoc fortasse commemorare licebit, minutiis qui-

busdam differre inter se codices nostros: ita exempli gratia vocula *oceanus* in S semper per duo, in M semper per unum *c* scribitur, ut altera ex parte M *rhenum* fluvium semper sine littera *h* scriptum exhibet, quod in S semel tantum repperitur (III 13). Reliquae lectiones orthographicae dignae non sunt in quas inquiramus: quare eas missas faciamus et alias spectemus. Quarum triginta fere locis M et S ita conspirant, ut primo obtutu communi eos archetypo vindicaveris, de plerisque autem earum valet, quod paulo supra in talibus lectionibus statuimus: aut sunt corruptelae quam levissimae aut consentiunt cum maiore parte codicum deteriorum; quorum locorum enumerationi parcere mihi liceat, facile eos invenies in collationibus. Gravioris vero momenti solae hae sunt lectiones:

III 10	*repercussa*	pro	*repercussu*
14	LACVNA		*ΑΣΚΙΠΥΡΓΙΟΝ*
XVI 10	*inliniunt*		*inlinunt*
XXVI 10	*degerunt*		*digerunt*

Quibus lectionibus si duas illas supra allatas (XXV 6 *et liberi* XXXV 13 *agunt*) adiungis, omnes testes collegisti, qui codicibus M et S commune vindicant archetypum. Videamus iam, an altera quoque ex parte lectiones inveniantur, quae huic archetypo repugnent. Quarum ego, ne nimis spatii consumere cogerer in re luce ut spero clariore, tantum eas attuli, quae in capitibus inde a primo usque ad vicesimum inveniuntur. Videmus ex his, M et S multifariam inter se discrepare, cum uterque sit et corruptus neglegentia librarii et interpolatus studio eius emendatorio: quare has differentias inter M et S exstantes distuli in quinque indices, quorum primo videbimus, quonam loco M sit corruptus codice S exhibente vulgatam traditionem, secundo, ubinam M sit interpolatus, S vero integer, tertio, ubinam S sit corruptus, tuente M lectionem genuinam, quarto, ubinam S laboret interpolatione et eam ob rem discrepet a codice M integro. Sequuntur denique ii loci, ubi et M et S interpolati sunt aut corrupti.

I.

	M corruptus	S lectio vulgata		M corruptus	S lectio vulgata
I 11	*pontiam*	*ponthicum*	16	*isrenones*	*istaenones*
II 1	*indigenes*	*indigenas*	22	*tungari*	*tungri*
5	*roris*	*raris*	IV 1	*oponionibus*	*opinionibus*
12	*bisbonem*	*thuisconem*	10	*solo ire*	*solove*

	M corruptus	S lectio vulgata
V 7	*frones*	*frontis*
10	*venum*	*venam*
20	*sarrutos*	*serratos*
VI 6	*equos*	*eques*
7	*peditos*	*pedites*
11	*alteri ne*	*alteri ve*
	galie	*galee*
VII 10	*quod*	*quodque*
16	*serunt*	*ferunt*
IX 6	*liburna efig.*	*liburne fig.*
8	*nullam*	*in ullam*
11	*solo*	*sola*
X 4	*decretos*	*discretos*
23	*captum*	*captivum*
XI 17	*displuit smā*	*displicuit sentencia*
18	*sui* (cf. X 6)	*sin*
XII 3	*et* omis.	*et*
5	*gratem*	*grate*
8	*leniores*	*levioribus*
XIII 3	*civitatis*	*civitas*
4	*tum eutu*	*tum*
9	*donacione*	*dignacionem*
13	*magna*	*magnaque*
16	*glebo*	*globo*
18	*finitivas*	*finitimas*
XIV 10	*quem*	*que*
	et omis.	*et*
11	*aucipicia*	*ancipicia*
XV 5	*sumilia*	*familia*
8	*mox*	*mos*
	viritum	*viritim*
13	*salere*	*phallerae*
XVI 7	*nec remntorium*	*ne cementorum*
8	*illo*	*illos*
11	*adlineamenta*	*ac liniamenta*
15	*frigorum* omis.	*frigorum*
XVII 5	*ferrarum*	*ferarum*
XVIII 10	*agladioque*	*gladioque*
12	*viro* omis.	*viro*
16	*veme*	*venire*
XX 11	*sanctior*	*sanctiorem*

II.

	M interpolatus	S lectio vulgata
I 9	*immiscetur*	*miscetur*
	clementi	*clementer*
II 15	*proximo*	*proximi*
III 9	*ad eos*	*ad os*
13	*incolatur*	*incolitur*
V 12	*afficimur*	*afficiuntur*
	et vide	*est videre*
23	*atque*	*ac*
VI 4	*augusto*	*angusto*
5	*alibi*	*abili*
12	*narrare*	*variare*
17	*congruenti*	*congruente*
VII 6	*neque*	*ne*
15	*et mrs*	*ad mrs*
VIII 9	*responsam*	*responsa*
11	*auariniam*	*auriniam*
IX 3	*concesis*	*concessis*
4	*sacrificant*	*sacrificat*
10	*et nemora*	*ac nemora*
X 1	*et qui*	*ut qui*
7	*suscipiens*	*suspiciens*
10	*praemissum*	*permissum*
14	*hisdem*	*isdem*
15	*morali*	*mortali*
	contractis	*contacti*

	M interpolatus	S lectio vulgata
X 18	*nulli*	*ulli*
XI 1	*verbis*	*rebus*
6	*implebitur*	*impletur*
12	*assumitur*	*absumitur*
XII 4	*imbecilles*	*et inbelles*
	in corpore	*et corpore*
	sceno	*ceno*
11	*hisdem*	*iisdem*
XIII 17	*non-cuiusque*	*nec—cuique*
21	*plurimique*	*plerumque*
XIV 12	*in bello que*	*vi belloque*
XV 6	*habent*	*hebent*
12	*singulis*	*a singulis*
XVI 5	*ut*	*et*
XVII 13	*et manicas*	*in manicas*
XVIII 5	*et uxor*	*non uxor*
14	*ex—ex-utraque*	*extra—extraque*
XIX 10	*corripi*	*corrumpi*
12	*nubent*	*nubunt*
15	*cupiditus*	*cupiditas*
18	*plus quam*	*plusque*
XX 3	*verberibus*	*ubere (-ibus)*
5	*eodem*	*eadem*
8	*iumenta*	*iuventa*
18	*tam*	*tanto* (ita A C)

III.

	S corruptus	M lectio vulgata
I 1	*recijs*	*retijsque*
II 4	*immensibus*	*inmensus*
17	*ut licencia*	*ut in licentia*
III 6	*enim* omis.	*enim*
IV 4	*gentium*	*gentem*
V 1	*enim*	*etsi*
VI 21	*primum*	*primo*
VII 8	*quam*	*quem*
13. 14	*unum—unum*	*unde—unde*
VIII 8	*secundum*	*sanctum*
	aut omis.	*aut*
X 11	*que*	*quidem*
18	*fides* omis.	*fides*
XI 4	*certis incidit*	*incidit certis*
9	*dicere dum*	*ducere diem*
11	*dies* omis.	*dies*
XII 4	*informes*	*infames*
XIII 2	*non*	*nisi*
	nisi	*non*
XIV 2	*comcatui*	*comitatui*
9	*adelescenciu*	*adolescencium*
17	*terra*	*terram*
XV 13	desunt	*iam et pecuniam accipere docuimus*
XVI 2	*quibus*	*quidem*
	in'ctas	*iunctas*
3	*campos*	*campus*
4	*nostri*	*nostrum*
16	*populas*	*populatur*
XVIII 8	*delicias* omis.	*delicias*
11	*armorum ipsa*	*ipsa armorum*
19	*vineum perieu*	*vivendum parie(u)ndum*
XIX 11	*se seculum*	*seculum*
XX 2	*corpora-que*	*corpora que*
12	*habet*	*hunc*

IV.

	S interpolatus	M lectio vulgata
II 5	*atque ut*	*utque*
9	*nisi sibi*	*nisi si*
14	*conditori-osque fuisse*	*condito-risque*
18	*appellatores*	*appellationes*
23	*gentis coaluisse*	*genti s/e valuisse*
III 5	*ipsi*	*ipso*
7	*videtur*	*videntur*
IV 4	*tum*	*unde*
5	*toto*	*tanto*
VI 14	*fluxu*	*flexu*
23	*componunt*	*componitur*
27	*nec*	*aut*
VII 3	*perspicui*	*conspicui*
8	*rebellantibus*	*bellantibus*
17	*alijque*	*cibosque*
VIII 9	*eorum*	*earum*
12	*alij*	*alias*
IX 6	*figuratam*	*(e)figuratum*
X 21	*aliud genus alia*	*alia*
XI 7	*iudicium*	*inicium*
XII 6	*illud*	*illuc*
13	*plebibus*	*plebe*
XV 1	*quoniam quociens*	*quociens*

	S interpolatus	M lectio vulgata
XV 1	*ornatibus*	*venatibus*
XVI 5	*nam*	*suam*
13	*ornant*	*onerant*
14	*qui*	*quia*
XVII 2	*ceteri*	*cetera*
	intectos	*intecti*
8	*maculas*	*maculis*
10	*alijs*	*alius*
XVIII 2	*laudarim*	*laudaveris*
9	*ornatur*	*comatur*
18	*vincti*	*iuncti*
	partus	*paratus*
20	*que se*	*se que*
21	*inferantur*	*referantur*
XIX 1	*in*	*ergo*
8	*rupte*	*publicate*
9	*maritus*	*maritum*
	invenitur	*invenerit*
11	*ad hoc ex civitate*	*adhuc e(ss)e civitates*
12	*tandem*	*tantum*
XX 2	*minantur*	*miramur*
3	*ne*	*nec*
11	*quod*	*quidam*
12	*sanguinis-que*	*sanguinis*

V.

M et S interpolati aut corrupti

	M	S	Lv.
VIII 10	*vespasiono*	*vespesiano*	*vespasiano*
X 5	*consulentur*	*consoletur*	*consuletur*
XIII 3	*probavit*	*probaverat*	*probaverit*
XVII 13	*unde*	*nudet*	*nude*
XX 14	*et aim*	*et in aman*	*et in animum*

Apparet ex his quos enotavi indicibus, quam valde inter se dissentiant M et S et ita quidem, ut eos vel propter has lectiones

uni eidemque archetypo numquam tribuam. Sed dicat forte quispiam, explicari has differentias ita, ut idem archetypum re vera fons fuerit et codicis S et codicis M, sed uterque librarius suo Marte plerosque locos corruperit aut interpolaverit: huic alia addam argumenta, quamvis in universum veri simile non sit, tot differentias corrumpendo et interpolando nasci in duobus eiusdem archetypi apographis, immo hoc veri simile, codicum nostrorum per longam manuscriptorum seriem distare alterum ab altero. Egimus hucusque de solis corruptelis et interpolationibus codicum M et S, videamus iam, quinam nexus intercedat inter codices vulgatae traditionis et nostros. Et quibus locis M et S consentiant cum lectione vulgata, supra monui, cum agerem de codice γ; ubi M aut S consentiant viginti primis capitibus cum ea, aut uterque discrepet ab ea, modo enotavi. Consideremus iam eos locos, ubi M et S inter se dissentientes modo huius modo illius codicis vulgatae traditionis lectionem aut exprimunt aut quam proxime ad eam accedunt.

		M	S
cap. II	13	*ei* A	*et* BCD
	23	*sint* ABC	*sunt* D
IV	5	*tamquam* CD	*quamquam* AB
	10	*assu(eu)erint* A supr. lin.	*assueuerunt* CD
V	7	*atque* (CD *eatque*)	*heeque* (AB *eeque*)
	12	*proinde* CD	*perinde* A
VII	2	*aut libera* A	*ac libera* D
XIII	5	*propinquus* CD	*propinqui* AB
XIV	9	*ultra* D	*ultro* ABC
XVIII	7	*et propinqui* ACD	*ac propinqui* B
	15	*incipientis* ACD	*incipientibus* B
	18	*hoc* ABC	*hec* D
XX	3	*aut* AB	*ac* CD
	4	*educacionis* ABC	*educacionibus* D
	19	*gracior* A var. C_2	*graciosior* ABCD
XXII	1	*e* CD	*enim* AB
	9	*sed et* AB	*sed* CD
XXIII	1	*quandam* ABC	*quadam* D
XXIV	4	*parav(i)t* ABC	*parat* D
	7	*mirere* ABC	*miretur* D
XXV	4	*aut colono* (B?)	*ut colono* AB (CD *et*)
XXVI	7	*laborare* $A_1B_1C_2$	*labore* ACD

	M	S
cap. XXVIII 9	*signatque* BC	*significatque* AD
17	*germanie* D	*germanice* A
XXIX 7	*honeribus* D	*oneribus* ABC
14	*quod* ABC	*que* D
XXX 9	*nosse* ABC	*nosce(re)* D
19	*propriora* (cf. CD)	*proprior* (cf. AB)
XXXI 1	*raro* BD	*rara* AC
3	*adoleverint* ABC	*adoleverit* D
XXXV 13	*assequuntur* AB	*assequantur* CD
XXXVI 3	*iocundius* D	*iucundius* ABC
8	*tracti* C	*tacti* ABD
XXXVIII 3	*obtinet* D	*obtinent* ABC
12	*religant* A	*ligant* CD
13	*ornatorem* C	*ornaciorem* ABD
XXXIX 1	*vetustissimo* D	*vetustissimos* ABC
4	*eiusdemque* A	*eiusdem* BCD
XL 1	*nobilitat* D	*nobilitas* ABC
3	*ac* AB	*et* CD
7	*id est* ABD	*.i.* C
10	*castrum* CD	*castum* AB
XLI 2	*proprior* C	*propior* ABD
XLIV 10	*promisco* C	*promiscuo* ABD
XLV 30	*radiis* C	*radius* ABD
37	*differuntur* CD	*differunt* AB
XLVI 27	*oxianas* (*-onas* BC)	*exionas* D

Ex his lectionibus et ipsis luce clarius apparere videtur, non esse eiusdem stirpis S et M; adeo enim variae sunt hae lectiones et mira in utroque inconstantia in sequendis testibus: nam ne tum quidem, cum archetypum illud, quod invenit Holder, post alterum codicem exscriptum correcturam aliquam passum esse sumimus, hae differentiae satis explicantur, neque quidquam aliud nobis restabit, nisi ut eos e diverso fonte originem duxisse contendamus. Confirmatur haec sententia quattuor locis, ubi in codicis S archetypo lectionem quandam variam fuisse aliquo indicio videmus, cuius M nec volam nec vestigium servavit.

II 18 *marsossi gambrios* S, *marsos sigambrios* archetypum eius, *marsos gambrunos* M.

XXXIV 1 *dulgibini cubrini* S, *dulgibini* [cubrini] archetypum, *dulcubuni* M.

al. dones
XL 5 *suarmes seu suardones* S, *suarines* archetypum, *smarines* M.

ce
XL 11 *conmissum seu concessum* S, *conmissum* archetypum, *concessum* M.

Quae omnia cum perpendo, codicem M ex alio archetypo atque codicem S exscriptum esse pro certo habeo. Quod si ita est, codex ille γ, quem statuerunt Holder et Baehrensius, numquam exstitit, et supersedere iam possumus reliqua inquisitione, num re vera ille descenderit e codicum genere CD, correcturam passus sit e genere AB et Alpes transgressus in Germania notatis lectionibus codicis H ornatus sit. Sed novae nobis surgunt quaestiones: nam videndum iam est, quemnam nexum re vera habeant et inter se et cum aliis codices M et S, et an fortasse, etsi non eidem archetypo, attamen eidem familiae sint tribuendae: quod iam sequenti huius capitis parte absolvamus et agamus de loco codicibus M et S in Taciteorum codicum stemmate tribuendo.

Nonnullas lectiones huc spectantes iam tractavimus et vidimus codices nostros discrepare inter se interpolationibus et correcturis, praeterea etiam eo, quod uterque lectionem suam modo ex hoc modo ex illo codice traditionis vulgatae eligat: quo in delectu tanta varietas nobis occurrit, ut perdifficile dictu sit, a quonam genere codicum AB aut CD proxime distet uterque codex. Ita ex omnibus lectionibus, quas advocare possumus ad definiendam indolem codicum M et S, eae restant, quibus sibi repugnant AB et CD, M et S vero inter se et cum altero genere consentiunt. Adiungamus his codicibus etiam codicem δ, ut videamus, quo modo res se habeat inter hunc codicem et MS.

	AB	**CD**
cap. I 9	*danubius* MS	*danuvius* δ
10	*pluris*	*plures* MS
II 14	*tris*	*tres* MSδ
17	*pluris*	*plures* MSδ
IV 6	*ceruli* δ	*caerulei* MS
V 8	*propitiine* MSδ	*propitii*
VII 2	*etiam*	*et* MS
12	*aut*	*et* MS
16	*aut*	*et* MSδ
IX 3	*martem . . . et herculem*	*herculem ac martem* MSδ
X 20	*istos*	*illos* MS
22	*explora(n)tur*	*explorant* MS

	AB	CD
XII 10	*vindicavit*	*vindicatur* MS
XIII 4	*cum*	*tum* MSδ
XIV 13	*tuentur*	*tueare* MS
XVII 5	*ferunt*	*gerunt* MS
XXV 2	*ministris*	*ministeriis* MS
9—14	desunt	adsunt MSδ
XXVIII 1	*autor*	*auctorum* MSδ
14	*qui*	*quia* MS
XXX 5	*ac*	*atque* MS
XXXI 15	*vultu*	*cultu* MS
XXXIII 10	*urgentibus iam*	*in urgentibus* *in gentibus* MSδ
XXXIV 10	*magnum*	*magnificum* MS
XXXV 6	*sinuctur* MSδ	*sinatur* δ
	nam	*tam* MS
XXXVI 8	*fusi*	*fosi* MSδ
XXXVII 8	*et*	*ac* MS
XLII 4	*parata*	*parta* MS
XLIV 1	*ipse*	*ipso* MS
	oceanum MS	*occeano*
XLV 4	*ortus* MSδ	*ortum*
9	*abluuntur*	*adluuntur* MSδ
13	*hostis*	*hostes* MS
28	*sudant*	*sudantur* (M)S
36	*gens*	*gentes* MSδ

Accedunt huc nonnullae lectiones, quibus cum textu codicum MS consentit editio Muellenhoffiana — quare has lectiones in collationes non recepi — quae tamen alicuius momenti sunt, si de nexu codicum MS et reliquorum agitur. Sunt autem hae:

	AB	CD
cap. III 13	*hodieque* MS	*hodie*
IV 2	*populos* MS	*populis*
V 21	*affectatione*	*affectione* MS
VI 16	*aestimanti* MS	*existimanti*
IX 10	*consecrant* MS	*consacrant*
X 17	*hinnitusque* MS	*hinnitus*
XIV 2	*adequare* MSδ	*equare*
XVIII 12	*hoc* MS	*hec*

	AB	CD
XXIV 3	*exercitatio* MS	*excitatio*
XXVII 1	*observant*	*observatur* MS
XXIX 3	*populus* MS	*populis*
XLI 7	*passim sine* MSδ	*passim et sine*
XLIII 18	*memorat*	*memorant* MS
XLV 5	*formasque* MSδ	*formas*
19	*gignat* MS	*gignit*
XLVI 25	*difficilem*	*difficillimam* MS
28	*corpora* MS	*et corpora*

Atque parvum fructum ex his indicibus percipi dolendum est: quamvis enim in universum codices nostros magis ad codicum CD lectiones inclinare videmus, tamen hos solos locos secutus eos generi CD addicere non audeam, quia supra iam vidimus, in utroque codice lectiones e codicibus AB petitas minime deesse. Quare facere iam non poterimus, quin et codicem M et codicem S magnae illi familiae codicum deteriorum tribuamus, qui lectiones ex utroque codicum genere mixtas exhibent. Et hoc sane lucramur ex indice nostro, ut videamus, quomodo factum sit, ut Holder et Baehrensius codices nostros melioris notae esse censerent: nam omnibus fere locis, ubi M et S consentiunt cum altero codicum Italicorum genere contra alterum, eam eligunt lectionem, quae hodie quoque nobis magis placet: quod item in codice δ factum esse monendum fuit nobis et hoc indice confirmatur. Contra novas lectiones a vulgata discrepantes non exhibent, quas aut ut proprias et ingenuas lectiones aut ut egregias emendationes textui inseras; et ut his codicibus omnino locum in textu Germaniae constituendo non tribuas, commoveberis indicibus nostris pag. 112—115 exstantibus, e quibus et codicem M et codicem S adeo corruptum atque interpolatum esse apparet, ut de iis in apparatum criticum recipiendis meo quidem iudicio cogitari non possit.

Sed de codice S, absoluto iam in universum capite nostro, pauca addere mihi liceat, quae ut coniecturas paulo supra, cum de exteriore codicis nostri habitu agerem (p. 82 sqq.), certis inserere nolebam. Commemoravi ibi, Augustalis Benevenuti historias desiisse anno 1439 et ex Aeneae Senensis notis perductas esse usque ad annum 1457, quod supplementum primos Friderici III annos complectitur. Qui Aeneas Senensis notissimus est ille Aeneas Sylvius Piccolomini, qui postea pontifex maximus fuit sub nomine Pii Secundi:

scripsit is praeter alia *historiam rerum Friderici III Imperatoris*, unde illa excerpta esse primo obtutu putares. Sed nota marginalis, e qua haec Aeneae auctori tribuimus, expressis verbis dicit: *addidit sequens Eneas Senensis*, qua nota hoc additamentum non e maiore quodam opere excerptum sed in eandem formam, quam nunc habemus, redactum additumque esse ab ipso Aenea sumere cogamur, idque, ut res fert, in archetypo codicis nostri. Quaeritur nunc, an in eodem archetypo, e quo librarius noster Augustalem Benevenuti exscripsit, infuerit etiam Germania nostra. Scimus iam, Aeneam inter primos fuisse, qui Germaniam denuo repertam cognoverint (cf. Voigt, *Wiederbelebung des classischen Altertums* I, p. 257 not.), quippe qui in tractatu quodam ad Martinum Mayerum Romae Kal. Febr. 1458 dato, postquam nonnulla disseruit de veterum Germanorum moribus, pergat: *his similia de Germanis scribit Cornelius Tacitus, quem in Hadriani tempora incurrisse perhibent.* quae verba sequitur rhetorica quaedam paraphrasis priorum Germaniae capitum. Ego hoc tractatu usus sum apud Dominicum Basam Romae anno 1584 edito una cum Aeneae (Pii II) commentariis: ibi locus modo prolatus invenitur p. 690. Neque tamen, ut Voigtius, crediderim, e memoria tantum Aeneam protulisse quae de Germania dicit, sed studio suo rhetorico adductum esse, ut consulto mutaret Tacitea verba; sunt enim loci, qui Aeneam manu diligenti exemplar quoddam Taciteum versavisse demonstrent:

p. 690 B	*rarum apud eos argentum, rarius aurum*	=	V 8
C	*nulla litterarum cognitio*	=	XIX 3
	humanis saepe hostiis litatum	=	IX 2
D	*post annos ducentos, postquam .... debellari coepta est*	=	XXXVII 10
p. 697 B	*venas auri atque argenti, quas ignoraverunt prisci*	=	V 10

Quae omnia Aeneae studium altius in Germaniam penetrasse demonstrant, et, ut tunc temporis moris fuit, eum apographum libelli nostri sibi fecisse fere certum est, cum textum eius Aeneae tam familiarem esse videamus: quo in apographo eum coniecturis non pepercisse veri simile est. Iam in tractatu suo loquitur p. 690 C de *vivendi ritu* Germanorum, et ipse quoque tractatus in quibusdam editionibus titulum accepit *de ritu situ moribus et conditione Germanorum*; praeterea p. 694 C commemorat *Prutenorum* populum. Iam habes codicem S, cuius particula quaedam deprompta est ex archetypo quod Aeneae sub manibus fuit: sequitur hanc particulam Germania, cui ille studuit, subtitulo: *de ritu et moribus Germanorum* —

cum in nulla alia inscriptione inveniatur *ritus* nisi in tractatu illo — itemque codex S solus *Peucinos* cap. XLVI commemoratos mutat in *Prutinos*, qui nobis iterum apud solum Aeneam occurrunt. Quae cum ita sint, facere non potui, quin codicem nostrum exscriptum esse putem ex apographo Aeneae Sylvii, cuius emendandi studio tribuam *ritum* illum et *Prutinos*. Iam explicatur genus illud interpolationum, ubi virum doctum magis memoria quam oculis confisum esse apparet (XLI 10 *ignotum olim*, XLII 5 *universaliter finis* alia); et si interpolationes codicis S accuratius inspexeris, saepius eos homini docto deberi senties. Si vero S ex apographo Aeneae descendit, archetypum illud initio anni 1458 erat exaratum aut exarabatur; cumque Germania circa annum 1457 in Italiam pervenerit, longa series codicum inter apographa Henochianum et Aeneanum intercedere haud potuit, et videndum iam est, ad quemnam codicum meliorum proxime accedere videatur S, si interpolationes eius neglexeris. Quod si iam lectiones p. 116 et 117 enotatas consideraveris, e nonnullis corruptelis, quae in solis codicibus DS inveniantur, artiorem nexum inter hos codices statues ita fere, ut, cum codicem D archetypum suum diligentissime exscripsisse sciamus, apographum Aeneae pro fratre codicis D habeamus, cui postea inlatae sint correcturae secundum AB generis auctoritatem. — Sic etiam apparet, quomodo factum sit, ut codex S in Salzburgiensium fines pervenerit: scimus enim, Aeneam nostrum aliquando et Aspachii fuisse sacerdotem (cf. G. Voigt, Enea Silvio Piccolomini, Berol. 1856, I p. 293) et per epistulas *de patrimonio in Aspach* datas conglutinatum est volumen nostrum: fortasse Aeneas apographi sui describendi Salzburgiensibus dedit facultatem, quibuscum ex Aspachiensi illo tempore (anni 1444 sequentium) usum habuit.

Conclusio.

Si iam respicimus ad propositum nostrum et videmus, quidnam placuerit ex Holderi et Baehrensii opinationibus de codicibus Germaniae Germanicis, nihil illarum restitit. Primum omnino aliter aestimavimus pretium codicum illorum atque hi viri docti, deinde codicem H ad apographum Henochianum rettulimus, tum codicem γ omnino exstitisse negavimus. Nam perquam difficile est, remotis omnibus dubitationibus duos codices opusculi Tacitei uni eidemque archetypo tribuere, nisi singulae lectiones tales sunt, quales in codicibus H et V fuisse vidimus. Quot enim exstant codices libellum illum aureum continentes, ad hunc diem non ita excussi sunt, ut, quid quisque exhibeat, satis constet. Fortasse, si quando omnes collati erunt, duo quilibet codices, qui nunc inter se simillimi videntur esse, dissimiles evadent, et duo alii, qui nunc procul inter se distant, arto cognationis vinculo coniuncti esse videbuntur. Fortasse etiam tum alii cognati codicum M et S apparebunt, quos aut cum M aut cum S uni eidemque archetypo tribuere licebit: nam — id quod nunc iam suspicari licet — codex M propius ad codicem Florentinum accedit quam ad Stuttgartiensem: qua de re conferas Massmanni editionem, imprimis p. 5. Praeterea, si tibi animo fingis, quomodo sub finem saeculi XV propagata sit libelli nostri memoria, intelleges, quam difficile sit, deteriorum codicum in suo quemque stemmatis loco ponere. Nam ut nostratium animos moverunt Herondae Mimiambi sive Respublica Atheniensium denuo reperta, ita viros doctos illius temporis movit libellus ille Taciteus, ab Henocho in lucem revocatus: omnes tunc exemplaria desiderabant huius cimelii, et e paucis manuscriptis codicibus praestantioribus multi oriebantur deteriores. Quorum, quantum quidem aestimare possumus, intra triginta annos

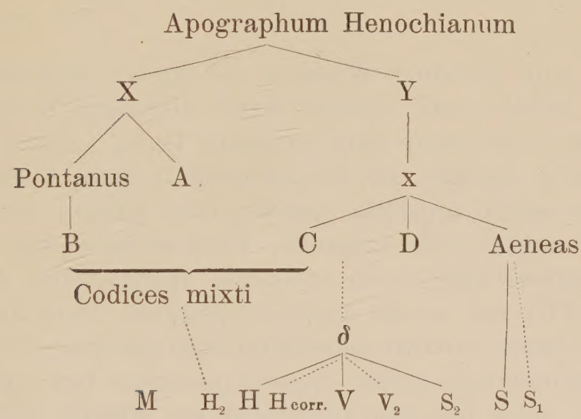
totidem fere sunt exarati, decem sunt factae editiones: saepissime codex ex altero exscriptus, ex altero correctus est: periit tum hoc exemplar, et si quod apographum eius exsistebat et huius et illius codicis lectiones exhibebat. Interdum etiam codices ex ipsis typothetarum operibus exscripti sunt, ut Turicensis ex editione Katharensi (Venetiis 1476) — cf. Orelli, progr. gymn. Turic. 1819 — et Kappianus ex editione Lotteri (Norimb. 1509): quod Muellenhoffius in exemplari illo Monacensi Longolii notis praedito demonstravit. Praeterea viri docti illis temporibus correcturis coniecturis interpolationibus minime pepercerunt, ita ut deterrimus quisque codex iam archetypo, e quo fluxit, minime sit similis. Sic codex Arundelianus non iam ipsam Taciti Germaniam, sed paraphrasim eius arbitrio librarii pessime depravatam exhibet (cf. Jahn, *Archiv für Philologie und Paedagogik* 1853 p. 459 sqq.): nam crescente codicum numero, qui inter apographum Henochianum et singulos codices deteriores intercedit, crescit etiam numerus lectionum singularium et inconstantia in lectionibus ex uno alterove codicum genere eligendis: quo modo explicatur, qui fieri potuerit, ut Holder et Baehrensius codicem Hummelianum omnino ex apographo Henochiano pendere negarent et Monacensem et Stuttgartiensem tanti aestimarent. Huic rei obscuriori aliquantulum lucis attulisse me spero; etiamsi in singulis erraverim, in universum tamen suspicionem illam de singulari aliqua traditione Germanica libelli nostri, quae inde a Gruberi temporibus (ed. Germ. 1832) per complures editiones manavit, falsam esse constabit, quia omnes illi codices qui vocantur Germanici, Hummelianus, Vindobonensis, Monacensis, Stuttgartiensis per seriem codicum intercedentium plus minusve longiorem pendent ex apographo Henochiano: quare ad restituendum textum nullius sunt utilitatis et redeundum est ad codices illos imprimis a Michaeli recte aestimatos ABCD. Quorum duo illa genera AB et CD ita inter se differre puto, ut eiusdem fere pretii quamvis sint, AB tamen plus interpolationibus, CD plus corruptelis laborent. Quare alterum horum generum alteri in universum praeferri posse non puto, sed rem potius ita instituendam esse, ut singulis locis iudicandum sit, utra lectio sit melior.[1]

Sic iam ad rationem codicum deteriorum pervenimus, qui e genere Y plerique exorti, id est ex archetypo codicum CD, tamen meliores lectiones vel e stirpe X receperunt.

---

[1] Baehrensius et Scheuer in dissertatione sua archetypum codicum CD (Y = N) pro praestantiore habuerunt, hic Dialogum quoque in inquisitionem vocans, quo teste uti non potui, quia praeter Vindobonensem non exstat in codicibus nostris.

Omnino tamen cum summam inquisitionis meae in eo posuerim, ut traditionem Germanicam opusculi illius Tacitei ex apographo Henochiano non pendentem umquam exstitisse negarem, codices HVMS tantum eam ob rem *Germanicos* vocare possis, quia in Germania asservantur vel asservabantur. Quae praeterea de nexu horum codicum et inter se et cum reliquis codicibus Taciteis enucleasse mihi visus sum, minoris momenti sunt — quia haec textui Germaniae constituendo usui vix esse possunt — tamen ea in stemma codicum Taciteorum inferre mihi liceat; quod stemma deductum esse ex eo, quod olim protulit Michaelis, statim animadvertes.

Ricardus Wuensch de vita sua.

Natus sum Ricardus Wuensch ad Aquas Mattiacas Kal. Iun. anni h. s. LXIX patre Carolo matre Herminia e gente Roemer, quam tertio vitae meae anno amissam lugeo. Anno LXXV pater Wetzlariam se contulit, ubi in matrimonium duxit Augustam e gente Kleine, qua adhuc superstite gaudeo, cum patrem ante hos novem annos mors acerba mihi eripuerit. Fidei addictus sum evangelicae, initiis litterarum imbutus in gymnasio Wetzlariensi, quod inde ab anno LXXVIII per novem annos frequentavi. Vere anni LXXXVII maturitatis testimonio instructus litterarum universitatem Marpurgensem adii, ut philologis studiis operam navarem. Inde ab illo autumno per annum miles fui, tum Berolinum me contuli, unde vere anni insequentis LXXXIX Casselam demigravi, ut ibi per quattuor menses iterum miles essem. Quo munere perfunctus autumno eiusdem anni Bonnam profectus sum ibique per bis senos menses scholis philologis interfui. Autumno anni XC ad almam matrem Philippinam redii, cuius per biennium inter cives numeratus sum academicos, per sex menses ut ibi audirem scholas, quamvis inscriptus non essem, benigne concessum est. Docuerunt me viri doctissimi Diels, Dilthey, Huebner, Kirchhoff, de Treitschke Berolinenses; Buecheler, Jacobi, Lipps (nunc Wratislaviensis), Loeschcke, Nissen, Usener, Wilmanns Bonnenses; Bergmann, Birt, Cohen, Dieterich, Koester, Lenz (nunc Berolinensis), Natorp, Niese, Leopoldus Schmidt †, Edwardus Schroeder, de Sybel, Wellhausen (nunc Gottingensis), Wissowa Marpurgenses. Proseminarii philologi Wissowa, Germanici Schroedero moderante utriusque per duo

semestria sodalis fui, itemque proseminarii philologi Bonnensis Buechelero et Usenero ducibus. Seminarii philologi, quod Leopoldo Schmidt Birtio Wissowa rectoribus florebat per tria semestria sodalis, et per duo quidem secretarius fui; Germanico seminario moderantibus Schroedero et Koestero duo interfui semestria. Quibus viris doctissimis omnibus gratias ago iustas atque debitas semperque colam memoriam eorum sincera mente; gratissimum autem animum me servaturum esse spondeo Georgio Wissowa, qui, quae eius est humanitas, cum in multis aliis rebus tum in conscribendo hoc opusculo fautorem studiorum meorum adiutoremque se praestit.